

A close-up photograph of a pine cone, showing the intricate details of its scales. The scales are a mix of brown, tan, and reddish-orange, with some showing a lighter, almost white, inner surface. The background is a dark, textured blue, possibly a piece of fabric or paper. The lighting is dramatic, highlighting the texture of the pine cone and the background.

GRĀMATA
ZĪME
KRĀSA

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
AKADEMISKAJAS BIBLIOTĒKAS
STARPKOZARU PĒTNIECĪBA

GRĀMATA ZĪME KRĀSA

Rīga 2020

GRĀMATA. ZĪME. KRĀSA. Sast., zin. red. I. Kivle. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
2020. 160 lpp.

Rakstu krājums publicēts ar Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu padomes
2020. gada 21. februāra lēmumu, protokols Nr. 4.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Krājumā izmantoti Latvijas simtgadei veltītās
Latvijas Universitātes 77. Starptautiskās zinātniskās konferences,
LU Akadēmiskās bibliotēkas Starpnozaru pētniecības centra
konferences “GRĀMATA. ZĪME. KRĀSA” referāti, kas lasīti divās sēdēs:
2019. gada 26. martā – “Atstātās zīmes grāmatās”, 2019. gada 27. martā –
“Grāmata zīmēs un krāsās”.

Sastādītāja un zinātniskā redaktore *Dr. phil.* Ineta Kivle

Zinātniskie recenzenti:

Dr. phil. Raivis Bičevskis

Dr. philol. Beata Paškevica

Literārā redaktore Vita Aišpure

Angļu tekstu redaktore Edite Muižniece

Tulkotāja no spāņu valodas Inguna Miļūna

Korektore Ruta Puriņa

Dizainu un maketu veidojusi Andra Liepiņa

Par attēlu autortiesībām atbild rakstu autori.

Vāka un nodaļu sākuma noformējumā izmantotas Ingunas Miļūnas gleznas.

- © LU, LU Akadēmiskā bibliotēka, LU Akadēmiskās bibliotēkas Starpnozaru pētniecības centrs, 2020
- © Autori: Austra Avotiņa, Jana Dreimane, Linda Gediņa, Daina Gulbe, Sandija Iesalniece, Gunta Jaunmuktāne, Ineta Kivle, Ināra Klekere, Maija Krekle, Liliņa Limane, Gatis Vanags, Kristīne Zaļuma, 2020
- © Tulkojums no spāņu valodas un gleznas: Inguna Miļūna, 2020

ISBN 978-9984-844-08-4

<https://doi.org/10.22364/luszk.77.spc.gzk>

Saturs

Ineta Kivle Priekšvārds: grāmata – sazaroto taku dārzs	5
--	---

Horhe Luiss Borhess Grāmata (tulkojums no spāņu valodas: Inguna Miļūna)	9
---	---

1. daļa

ATSTĀTĀS ZĪMES GRĀMATĀ

Daina Gulbe Grāmatas piederības zīmes gadsimtu gaitā Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā	17
--	----

Maija Krekle Ieraksti Misiņa bibliotēkas grāmatās – laikmeta un cilvēku raksturotāji	30
---	----

Kristīne Zaļuma Nejaušas satikšanās Bikstos: grāmatās atstātās liecības	38
---	----

Jana Dreimane Grāmatas ar pilnīgas slepenības zīmogiem – aukstā kara liecības Latvijas bibliotēkās	49
---	----

Linda Gedīņa Par komentāra un ilustrācijas saistību	68
---	----

2. daļa

GRĀMATA KRĀSĀS UN ZĪMĒS

Gunta Jaunmuktāne Ilustrācijas 20. gadsimta pirmās puses (līdz 1940. gadam) Latvijas grāmatniecībā	81
---	----

Gatis Vanags Kārlis Sūniņš – grāmatu ilustrators un burtu dizainers	97
---	----

Lilija Limane Populāro latviešu grāmatu bilžainie vāki 19. gadsimta otrajā pusē	108
--	-----

Austra Avotiņa	
<i>Liber Meus</i> . Pēterim Upītim 120	120
Ināra Klekere	
Attēlu izcelsme un funkcijas Livonijas aprakstā	
Sebastiāna Minsteras “Kosmogrāfijas” 16. gadsimta izdevumos	128
Sandija Iesalniece	
Audiogrāmatas dažādie ķermeņi, noformējums un dizains, tā autonomija vai sinerģija ar grāmatu: Gintera Grasa “Im Krebsgang”, Ernsta Jandla dzeja, Bila Klintonas “My Life”	138
Ineta Kivle	
Summary	149
Annotations	151
Autori	158

Ineta Kivle

Priekšvārds: grāmata – sazaroto taku dārzs

*Atstāju visdažādākajām (bet ne visām) nākotnēm
savu sazaroto taku dārzu.*

H. L. Borhess

Zinātniskie pētījumi, kas apvienoti krājumā ar nosaukumu “Grāmata. Zīme. Krāsa”, stāsta par zīmēm un krāsām, kuras lasītāji, bibliotekāri un kolekcionāri atstāj grāmatās; par grāmatu estētiku un vizualitāti – ilustrācijām, burtveidoliem, formātiem un iesējumiem. Tos vieno kopīga tematiska pieeja – skatīt grāmatas, zīmes un krāsas kā fiziskas parādības, pirmajā plānā izvirzot nevis kādas nozares jautājumu, bet gan grāmatu un tās fizisko veidolu. Krājumā publicēto pētījumu autori uz grāmatu raugās gan kā uz lietu, kurai iezīmēta tās eksistence un izmantojums (grāmatas eksemplāra fiziskā piederība un atrašanās vieta), gan kā uz idejisku vērtību ar lasītāja piezīmēm lapaspušu malās, gan kā uz mākslas un skaistā pieredzes caurstrāvotu artefaktu. Grāmatas pieder pie “apgarotajiem” objektiem. Edmunds Huserls darbā “Garīgās pasaules konstituēšana” rakstīja: “Grāmata ar savām papīra lapām, savu iesējumu utt. ir lieta. Šai lietai kāds otrais – jēga – nav pievienots klāt, bet gan noteiktā veidā “apgarojoši” caurauž fizisko veselo, proti, apgarojot katru vārdu, taču atkal ne katru vārdu pašu par sevi, bet gan vārdu kopsakarus [...]”¹ Šajā krājumā jēgas kopsakaru meklējumi no grāmatniecības aizved citās nozarēs, atklājot vienojošus aspektus ar

kultūru, literatūru, sabiedrību, lielu personību vēsturi, un tādējādi ievērojami pārsniedz gan vienas nozares specifiku, gan lokālo un nacionālo ierobežotību. Pētot grāmatu likteņus, atklājas cilvēku attiecību vēsture.

Grāmata ar ierakstu, īpaši, ja lasītājs ir pasaules mērogā atpazīstama figūra, iegūst lielāku vērtību tikai šī vienīgā ieraksta dēļ. Dažkārt pat grāmatas autora rakstītais nav ar tādu kultūrvēsturisku svaru kā lasītāja pievienotais. Mišels de Monteņs (1533–1592) esejā “Par grāmatām” atzīmē savu ierakstu un vēlējumu Filipa de Kominē (1445–1511) “Atmiņās par Kārļa Drošsirdīgā cīņu ar Luī XI”: “Jūs sastapsiet viņa darbā maigu un patīkamu valodu tās pirmatnējajā vienkāršībā; tīrs stāstījums, kurā acīmredzami izpaužas autora labā griba, kas brīva no tukšas godkāres, kad viņš runā par sevi, un brīva no

1 Huserls, E. 2002. Garīgās pasaules konstituēšana. No: Huserls, E. *Fenomenoloģija*. Rīga: FSI, 112. lpp.

skaudības, kad viņš runā par citiem [...]”² Monteņa ieraksta dēļ grāmatas vērtība pieaug vairākkārt – ne tik daudz pēc tā, kas tās tekstā ir rakstīts, ne tikai pēc tās senuma, bet arī tāpēc, ka ieraksta autors ir viens no redzamākajiem franču vēlinās renesanses filosofiem, esejas žanra aizsācējs un galma morālists. Šajā sakarā jāatzīmē, ka Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas (*Bibliotheca Rigensis*, dibināta 1524. gadā) krājumos ir sastopami tādu personību ieraksti kā Mārtiņš Luters, Napoleons I, Ferencs Lists, Frīdrihs Šillers, Johans Volfgangs Gēte, Ivans Turgeņevs, Pēteris I, Katrīna II, daudzu Eiropas valdnieku un citu pasaules mēroga figūru autogrāfi un vēlējumi. Tas ir īpašs izpētes lauks, kas parāda vēstures, kultūras, varas un politikas sazarotos ceļus, kuri atklājas, soli pa solim sekojot pa grāmatās atstātajām zīmju un ierakstu pēdām.

Grāmatās tiek atstātas zīmes – lasītāju piezīmes lapaspušu malās, bibliotekāru un kolekcionāru zīmogi titullapās, piederības apliecinājumi, ekslibri, autogrāfi, inventāra numuri, simbolos norādītas atrašanās vietas plauktos, pasvītrojumi tekstā u. c. Šo zīmju nozīme it kā aizplūst prom no grāmatas sākotnējās eksistences un norāda uz kādu jaunizveidotu kopību, kuru izveido bibliotekāri, kolekcionāri, lasītāji u. c. zīmju pievienotāji. Pievienotās zīmes raksturo piederību noteiktai kolekcijai, izkārtojuma, materiālo vērtību uzskaites veidam, personisko attieksmju un vērtējumu kopai utt. Šīs “grāmatu apvienības” formē jaunu semantisko telpu – bibliotekāru un lasītāju atstātajās zīmēs atspoguļojas jaunradītās semantiskās telpas fragmenti, pārvietošanās ceļi un pat izžušanas pēdas. Mēdz būt tā, ka bibliotēkas vairs nav, bet spiedogs norāda uz tās kādreizējo pastāvēšanu. Pievienotā zīme ir ieraugāma tikai šajā vienīgajā eksemplārā, visi pārējie eksemplāri atšķirsies – tur nebūs tieši šīs bibliotēkas vai privātkolekcijas spiedoga. Katra grāmata ir kā lapa pie koku zariem – dažkārt

neviens pat nepamana, vai starp tūkstošiem un miljoniem kāda ir zudusi, bet atliks atrast kaut vienu, kurā iespējams zīmogs liecina par līdz šim nezināmu kolekciju vai bibliotēku, kad atklāsies jauns novads ne tikai bibliotēku un grāmatniecības pētniecībai, bet arī kultūras un vēstures jaunām studijām.

Grāmatu pārvietošanās ceļi ir pielīdzināmi “sazaroto taku dārzam” Horhes Luisa Borhesa *bezgalīgās, universālās grāmatas meklējumos un maģiskās bibliotēkas-labirinta atklāsmēs*. Viņš raksta: “Šobrīd man pietiek atkārtot klasisko formulu: Bibliotēka ir lode, kuras absolūtais centrs ir jebkurš sešskaldnis un kuras virsma nav sasniedzama.”³ Kurā punktā uz lodes virsmas grāmata sasniegs savas pastāvēšanas galējo eksistenci, nav nosakāms, un, ja arī izdodas uz mirkli to sasniegt, tad punkta kustība lodē pamato nemitīgu pārvietošanos tās iekšienē. Kamēr grāmata pastāv, tā vienmēr potenciāli ietver iespēju iegūt jaunas piederības zīmes, lasītāju piezīmes un teksta pasvītrojumus, tādējādi veicinot jaunu tēmu ienākšanu, kas ir saistītas ar atšķirīgiem semantiskiem novadiem – zīmogiem, slepenības un piederības zīmēm, teksta kaligrammām, lasīšanas ieradumiem, teksta ilustrēšanas tradīcijām, dāvinājuma ierakstiem un vēlējumiem, burtveidoliem, vizuālajiem signāliem, dievišķās gaismas klātbūtni, zeltu un dārgakmeņiem, grāmatu likteņiem kolekcijās un bibliotēkās u. c.

Grāmatas vizuālais veidols tiek ievērtēts gan grāmatu mākslas, gan lasīšanas veicināšanas un vizuālās uztveres kontekstā, gan poligrāfijā un papīra ražošanā. Vērā ņemams nosacījums ir iespiesto grāmatu fiziskais svars un formāts. Vai ir ērti lasīt trīs un vairāk kilogramu smagu grāmatu ar krītpapīra iekšlapām, kuras gaismā atspīd kā daudzkrāsaini spoguļi; grāmatu, kas iesieta biezos kartona vākos, kuru asie stūri duras plauktās? To smagi noturēt rokās, kur nu vēl paņemt līdzī, lai kafejnīcā, gaidot maltīti, palasītu. Protams, universāli grāmatu formāti

2 Monteņš, M. de. 1984. Par grāmatām. No: Monteņš, M. de. *Esejas: fragmenti no II un III sējuma*. Rīga: Zvaigzne, 67. lpp.

3 Borhess, H. L. 2002. Bābeles bibliotēka. No: Borhess, H. L. *Stāsti*. Rīga: Jumava, 66. lpp.

nav iespējami, un grāmatu iesiešanas žanri variē netveramā skaitā modifikāciju, iekļaujoties kādā no formātu “apvienībām” – manuskriptos, drukātajās, virtuālajās, audio un citās grāmatās, utt.

Grāmatu mākslinieku un ilustratoru nesaraujāmā saistība ar izteikto vārdu ir raksturīgākais nošķirums attiecībā pret citiem māksliniekiem, kuri sākotnēji strādā ar krāsu un formu tēliem. Grāmatu ilustratoram primāri ir dots vārda tēls un tikai tad veicams attēlojums krāsās un formās. Grāmatu mākslā nepieciešama spraiņa spēle starp sapratni, iztēli un spriešanu, starp vārdu, krāsu un formu un spēja šo spēli trāpīgi un meistarīgi jaunradīt grāmatas ilustrācijā. Šo svarīgo spēli jau apgaismības laikmetā iztīrīja Imanuels Kants, nenoliedzami par augstāko mākslas veidu atzīstot vārda mākslu, kurā līdzās spēlei ar idejām tiek sagādāta “barība” sapratnei un iztēlei, kuras savukārt iedvēš dzīvību jēdzienam.⁴ Sapratnes un iztēles spēle dod impulsu trāpīgai teksta ilustrācijai, grāmatas vākam vai burtveidolam.

Rakstu krājuma “Grāmata. Zīme. Krāsa” sākotne rodama zinātniskās un starpdisciplinārās diskusijās. Latvijas Universitātes simtgadei veltītās 77. Starptautiskās zinātniskās konferences ietvaros 2019. gada 26. un 27. martā Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā norisinājās Starpnozaru pētniecības centra organizētā 2. starpdisciplinārā konference “Grāmata. Zīme. Krāsa”, kurā lasītie referāti tagad ir pārstrādāti zinātniskos rakstos un ar šo krājumu ir pieejami plašam lasītāju lokam. Abās konferences sēdēs – 26. martā “Atstātās zīmes grāmatās” un 27. martā “Grāmata krāsās un zīmēs” – uzstājās grāmatu, mākslas un bibliotēku pētnieki. Šīs grāmatas autori – *Dr. paed.* Austra Avotiņa, *Dr. philol.* Jana Dreimane, *Mg. soc.* Daina Gulbe, LU doktorantes Kristīne Zaļuma un Sandija Iesalniece, Gunta Jaunmuktāne, *Dr. phil.* Ineta Kivle, *Dr. philol.* Ināra Klekere, *Mg. soc.* Maija Krekle, *Mg. soc.* Lilija Limane, *Mg. arch.* un *Mg. art.* Gatis Vanags – katrs no sava skata

4 Kants, I. 2000. Par daiļo mākslu iedalījumu. No: Kants, I. *Spriestspējas kritika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 130.–134. lpp.

punkta stāsta par grāmatām krāsu un zīmju kontekstā.

Latvijas valstī divu nozīmīgāko un kolekcijām bagātāko bibliotēku (Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas un Latvijas Nacionālās bibliotēkas) pētnieki un eksperti ir analizējuši bibliotēku likteņus un grāmatu pārvietošanās vēsturi, par metodoloģisko rīku un vienojošo elementu izmantojot lasītāju, īpašnieku un bibliotekāru atstātās zīmes grāmatās. Publicēto pētījumu spektrs aptver gan detalizētas analīzes, kas saistošas vien ierobežotam profesionāļu lokam, gan pētījumus, kas pārsteidz ar līdz šim vēl nezināmiem faktiem un notikumiem un pamato sabiedrībā notiekošos procesus un kultūras dzīvi.

Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Krājuma komplektēšanas un attīstības nodaļas vadītājas Dainas Gulbes referāts “Grāmatas piederības zīmes gadsimtu gaitā Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā” analizē zīmju nozīmi bibliotēkas pastāvēšanas gandrīz 500 gados, atklājot gan Latvijas teritorijā darbojošās vēstures pētnieku biedrības, gan pirmos grāmatas īpašniekus un to turpmākos likteņus. Misiņa bibliotēkas vecākās bibliotekāres Maijas Krekles pētījums “Ieraksti Misiņa bibliotēkas grāmatās – laikmeta un cilvēku raksturotāji” stāsta par veltījumiem, kurus autori ierakstījuši, dāvājot savus darbus Misiņa bibliotēkai: daudzu Latvijas Kultūras personību autogrāfi atrodami kādā no Misiņa bibliotēkai piederošajām grāmatām. Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētniece Kristīne Zaļuma darbā “Nejaušas satikšanās Bikstos: grāmatās atstātās liecības” pēta fon der Ropu dzimtas likteņus un viņu atstātās liecības grāmatās 19. gadsimtā un 20. gadsimta pirmajā pusē. Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētniece Jana Dreimane rakstā “Grāmatas ar pilnīgas slepenības zīmogiem – aukstā kara liecības Latvijas bibliotēkās” pēta grāmatu likteņus Latvijā pēc Otrā pasaules kara padomju varas noteiktā slepenības režīma apstākļos, kurā tika izstrādāti literatūras pieejamības daudzpakāpju kritēriji – no pilnīgas slepenības līdz sevišķa svarīguma atzīmēm.

Misiņa bibliotēkas vadītāja Gunta Jaunmuktāne pētījumā “Ilustrācijas 20. gadsimta pirmās

pusēs (līdz 1940. gadam) Latvijas grāmatniecībā” analizē latviešu izdevniecību grāmatu mākslinieciskā noformējuma veidošanos un attīstību, skatot Jāņa Ozola devumu grāmatu mākslas attīstībā, izdevniecību “Jānis Roze” un “Valters un Rapa” ieguldījumu, krāšņākos vākus un attēlus. Latvijas Mākslas akadēmijas doktoranta un Rīgas Dizaina un mākslas skolas pasniedzēja Gata Vanaga pētījums “Kārlis Sūniņš – grāmatu ilustrators un burtu dizainers” atzīmē Sūniņa devumu ne tikai akvareļu mākslā un latviešu pasaku ilustrāciju veidošanā, bet arī izcilu burtveidolu formu radīšanā, kā vienu no izcilākajiem veidoliem atzīmējot tautiskā romantisma un *Art Deco* stila sakausējumu. Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētnieces Līlijas Limanes raksts “Populāro latviešu grāmatu bilzainie vāki 19. gadsimta otrajā pusē” skata 19. gadsimta 70. gadu grāmatu grafikā ienākošo krāsainās hromolitogrāfijas tehniku, kuru izmantoja plānu vāku ilustrācijās. Šo tehniku galvenokārt lietoja izklaidējošu stāstu sērijās, kas izcēlās ar krāsainību, raibumu un ciešu sasaisti ar grāmatas sižetu un satura uzsvāriem. Austras Avotiņas pētījums “*Liber Meus*. Pēterim Upītim 120” veltīts ekslibrim, kas savu uzplaukumu Latvijā piedzīvoja 20. gadsimta 20. gados. Pēteris Upītis – viens no izcilākajiem šī žanra autoriem un grafikas meistars, kuram izveidojās krietns pulks sekotāju (Dzidra Ezergaile, Zigurds Zuze, Gunārs Krollis u. c.), dzimis divus gadus pēc grāmatzīmes radīšanas Latvijā un 2019. gadā atzīmēja savu 120. dzimšanas dienu. Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētnieces Ināras Klekeres skatījums uz enciklopēdisko izdevumu ilustrācijām inkunābulās humānistu tradīcijā Sebastiāna Minstera “Kosmogrāfija” rezultējies pētījumā “Attēli un zīmes 15.–16. gadsimta Rietumeiropas enciklopēdiskajos izdevumos”. Sandijas Iesalnieces inovatīvā pieeja rakstā

“Audiogrāmatas dažādie ķermeņi, noformējums un dizains: tā autonomija vai sinerģija ar grāmatu: Gintera Grasa “Im Krebsgang”, Ernsta Jandla dzeja, Bila Klintonas “My Life”” parāda, kā audiogrāmata ne tikai ieņem svarīgu ķēdes posmu grāmatas interpretācijā un teksta pieejamībā, bet arī attīstās kā autonoma vienība.

Dažādo zinātnisko tēmu un to interpretāciju pamatā ir ne tikai individuālā pētnieciskā pieredze un intereses, bet arī piederība izglītības un zinātnes institūcijām, to tradīciju respektēšana un vēlme veidot kopīgu zināšanu platformu starpdisciplināras pētniecības attīstībai. Paldies grāmatas autoriem un aktīvākajiem sadarbības partneriem un organizētājiem: LU Akadēmiskajai bibliotēkai, LU Akadēmiskajam apgādam, LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātei, LU Humanitāro zinātņu fakultātei, Latvijas Nacionālajai bibliotēkai, Latvijas Mākslas akadēmijai, Liepājas Universitātei un Latvijas Grāmatizdevēju asociācijai. Liels paldies filsofi, gleznotājam un tulkotājam Eiropas Revīzijas palātā Luksemburgā Ingunai Miļūnai par Borhesa darba tulkojumu un gleznām, kuras grāmatai piešķir īpašu māksliniecisku vērtību un kuras autore ir atļāvusi brīvi publicēt šajā krājumā. Paldies LU proktorei humanitāro un sociālo zinātņu jomā prof. Inai Druvietei par atbalstu šīs grāmatas tapšanā. Bez viņu līdzdalības konference nebūtu guvusi tik plašu interesentu loku, ne arī turpmāko rezonansi sabiedrībā un medijos (kopumā konferences referātus noklausījās vairāk nekā 80 interesentu, tika nolasīti 18 referāti, no kuriem 10 ir publicēti šajā krājumā). Konferences tematiskais aptvērums tagad ir atspoguļots kopīgā zinātnisko rakstu krājumā – kolektīvajā monogrāfijā “Grāmata. Zīme. Krāsa”, kuru tematiski (atbilstoši konferences sēdēm) veido divas sadaļas: “Atstātās zīmes grāmatā” un “Grāmata krāsās un zīmēs”.

Ineta Kivle,
Dr. phil., vadošā pētniece,
LU Akadēmiskās bibliotēkas direktora vietniece,
Starpnozaru pētniecības centra vadītāja

2020. gada martā

Horhe Luiss Borhess

Grāmata¹

(no spāņu valodas tulkojusi
Inguna Miļūna)

No dažādiem cilvēkam pieejamiem instrumentiem vispārsteidzošākais neapšaubāmi ir grāmata. Visi pārējie ir cilvēka ķermeņa paplašinājumi. Mikroskops un teleskops paplašina redzi, telefons – balsi, vēl mums ir arklis un zobens, kas ir rokas paplašinājumi. Bet grāmata ir kaut kas cits, grāmata ir atmiņas un iztēles paplašinātāja.

Šova lugā “Cēzars un Kleopatra”, runājot par Aleksandrijas bibliotēku, izskan piebilde, ka tā esot cilvēces atmiņa. Cilvēces atmiņa ir arī grāmata, un tā ir arī kas vairāk, proti, iztēle. Kāpēc? Kas ir mūsu pagātne? Vai tā nav tikai sapņu virkne? Kāda ir atšķirība starp sapņiem un atmiņām par pagātņi? To mums skaidro grāmata.

Reizēm esmu domājis, ka vajadzētu uzrakstīt grāmatas vēsturi. Ne jau no materiālās puses. Grāmatas kā lietas mani neinteresē (jo īpaši bibliofilu grāmatas, kuru skaits mēdz būt prātam neaptverams), mani drīzāk interesē atšķirīgi viedokļi par konkrētu grāmatu. Mani ir apsteidzis Špenglers, kas savā “Rietumu norietā” ir iekļāvis vērtīgas lappuses par grāmatu. Ar dažām personīgām niansēm, domāju, ka piekritu Špenglera teiktajam.

Senāk cilvēki nepiekopa mums raksturīgo grāmatas kultu, un tas mani pārsteidz; viņi

uzskatīja grāmatu par mutvārdu aizvietotāju. Visās malās citētā frāze *Scripta manent, verba volant* nozīmē nevis to, ka runātais vārds ir gaisotšs, bet gan to, ka rakstītais vārds ir ilgstošs un nedzīvs. Runātais vārds savukārt ir kaut kas spārnots, viegls un sakrāls, kā teicis Platons. Interesanti, ka visi lielie cilvēces meistari ir bijuši vārda meistari.

Paraudzīsimies uz pirmo piemēru – Pitagoru. Mēs zinām, ka Pitagors apzināti atteicās rakstīt. Viņš nerakstīja tāpēc, ka negribēja piesaistīt sevi rakstītam vārdam. Nav šaubu – viņš juta, ka raksti nogalina, bet gars grib būt brīvs – par to būs runa vēlāk Bībelē. Viņš to noteikti bija sajutis un tāpēc negribēja sasaistīt sevi ar rakstiem; tādēļ Aristotelis runā nevis par Pitagoru, bet gan par pitagoriešiem. Piemēram, mums saka: pitagorieši esot sludinājuši ticību jeb dogmu par mūžīgo atgriešanos, ko daudz vēlāk

1 Šis raksts nav sagatavots publicēšanai, bet ir priekšlasījums, kas atšifrēts no audioieraksta. Borges, J. L. 1980. El libro. In: Borges J. L. *Obra crítica*. Vol. 1. Buenos Aires: Emecé. Latviešu valodā tulkojusi Inguna Miļūna.

atklās Niče. Citiem vārdiem, tā ir ideja par ciklisko laiku, ko Sv. Augustīns “Dieva pilsētā” noraidīja. Sv. Augustīns izmanto skaistu metaforu un norāda, ka Kristus krusts ir izvedis mūs no stoiķu labirinta lokiem. Domai par ciklisko laiku pieskārušies arī Hjūms, Blanki (*Louis-Auguste Blanqui*) un daudzi citi.

Pitagors ar nolūku neko nerakstīja, gribēdams, lai viņa domas dzīvo viņa mācekļu prātos ilgāk par viņa mirstīgo ķermeni. Tā [pitagorieši] nonāk pie (neprotu pateikt to grieķiski, tādēļ teikšu latīniski) – *Magister dixit* (Skolotājs ir teicis). Tas nenozīmē, ka viņi bija sasaistīti, jo skolotājs ir teicis. Gluži pretēji, tas apstiprina brīvību turpināt skolotāja sākotnējo domu.

Mēs nezīnām, vai Pitagora mācekļi bija cikliskā laika doktrīnas aizsācēji, bet zinām, ka viņi to pārzināja. Pitagora ķermenis nomirst, bet viņi – veiksmīgas pārceļošanas rezultātā (Pitagoram tas būtu patīcis) – turpina domāt un pārdomāt viņa domas, un, saņemot pārmetumus, ka saka kaut ko jaunu, viņi to noliedz, izmantojot šo formulu – Skolotājs ir teicis (*Magister dixit*).

Bet mums ir arī citi piemēri. Aplūkosim seno piemēru ar Platonu, kurš teica, ka grāmatas ir kā attēli (par tām var domāt kā par skulptūrām vai gleznām), var domāt – tās ir dzīvas, tomēr, ja tām ko jautā, tās neatbild. Tad, lai novērstu šo grāmatām piemītošo mēģumu, viņš radīja savu dialogu. Var teikt, ka Platons sevi multiplificēja daudzos tēlos – Sokratā, Gorgijā un citos.

Varam domāt arī, ka Platons gribēja remdēt bēdas par Sokrata nāvi, domājot, ka Sokrats turpina dzīvot. Sastopoties ar problēmu, viņš sev jautāja: “Ko par to būtu teicis Sokrats?” Tā kaut kādā ziņā viņš padarīja nemirstīgu Sokratu, kurš neko nebija uzrakstījis un tomēr bija runātā vārda skolotājs. Mēs zinām, ka Kristus vienu vienīgu reizi uzrakstīja dažus vārdus smiltīs, kur tie drīz vien izzuda. Nav zināms, ka viņš būtu rakstījis vēl kaut ko. Arī Buda bija runātā vārda meistars, saglabājušās viņa runas.

Vēl mums ir kāds Svētā Anzelma izteikums: “Likt grāmatu nevēlas rokās ir tikpat bīstami, kā bērna rokās likt zobenu.” Tā viņš domāja par grāmatām. Austrumos joprojām pastāv uzskats,

ka grāmatai nav jāatklāj lietas; grāmatas uzdevums ir tikai palīdzēt mums tās atklāt. Lai gan es neprotu ivritu, nedaudz esmu studējis Kabalu un angļu un vācu valodā esmu lasījis Zoharu (Mirdzuma grāmatu) un Sēferu Jezirahu (Radišanas grāmatu).

Zinu, ka šīs grāmatas netika uzrakstītas, lai tās saprastu, bet gan tādēļ, lai tās interpretētu; tās mudina lasītāju turpināt pārdomas. Antīkajos laikos pret grāmatu nebija tādas cieņas kā tagad, lai gan zinām, ka Maķedonijas Aleksandrs pagalvī lika divus ieročus – “Iliādu” un zobenu. Homēru gan ļoti cienīja, bet neuzskatīja par svētu rakstnieku tajā nozīmē, kādu mūsdienās piešķiram vārdam. Neviens nedomāja, ka “Iliāda” un “Odiseja” būtu svēti teksti, tās bija cienījamās grāmatas, kuras tomēr varēja arī kritizēt.

Platons varēja padzīt dzejniekus no republikas, ja uz tiem krita aizdomas par dievu zaimošanu.

No šīm senatnes liecībām par grāmatu varam minēt kādu ļoti interesantu Senekas liecību. Viena no viņa apbrīnojamajām vēstulēm Lucilijam ir vērsta pret kādu pārāk iedomīgu cilvēku, par kuru viņš saka: tam pieder bibliotēka ar simts sējumiem. Un kuram gan – tā jautā Seneka – pietiktu laika izlasīt simts sējumus? Turpretim mūsdienās cieņā ir lielas bibliotēkas.

Antīkajā pasaulē ir kaut kas tāds, ko mums grūti saprast, kas nelīdzinās mūsdienu grāmatu kultam. Grāmatā saskatīja tikai runātā vārda aizstājēju, bet drīz vien no Austrumiem ienāca jauns priekšstats, kas bija pilnīgi svešs antīkajai pasaulei; tas bija priekšstats par svēto grāmatu. Aplūkosim divus piemērus, sākot ar vēlāko – musulmaņiem. Viņi uzskata, ka Korāns ir pirms radišanas, vēl senāks par arābu valodu; tas ir viens no Dieva atribūtiem, nevis Dieva darbs; tas ir līdzās viņa žēlsirdībai vai taisnīgumam.

Korānā ļoti noslēpumaini runāts par grāmatas māti. Grāmatas māte ir Korāna eksemplārs, kas ierakstīts debesīs. Tas varētu būt Korāna platoniskais arhetips, un tā ir tā pati grāmata, teikts Korānā; šī grāmata ir ierakstīta debesīs kā Dieva atribūts un ir pirms radišanas. Tā to sludina suleimi jeb musulmaņu teologi.

Tūliņ aplūkosim otru piemēru, kas mums ir daudz tuvāks, un tā ir Bībele, konkrētāk, Tora jeb Pentateihs. Uzskata, ka šīs grāmatas ir nodiktējis Svētais Gars. Tas ir savādi: saistīt dažādu autoru un dažādu laiku grāmatas ar vienu garu, tomēr Bībelē arī teikts, ka Gars dveš savu elpu, kur vēlas. Jūdiem radās doma saistīt dažādu laikmetu dažādus literārus darbus un no tiem izveidot vienu grāmatu, kuras nosaukums ir Tora (grieķiski – Bībele). Visām šīm grāmatām ir viens autors – Gars.

Bernardam Šovam reiz jautāja, vai viņš tic, ka Bībeli ir uzrakstījis Svētais Gars. Viņš atbildēja: “Katru grāmatu, kuru ir vērts pārlasīt, ir uzrakstījis Gars.” Proti, grāmata tiecas iet tālāk par tās autora ieceri. Autora iecere irniecīga cilvēcīga lieta, autors var kļūdoties, bet grāmata tiecas uz kaut ko vairāk. “Dons Kihots”, piemēram, ir vairāk nekā tikai satīra par bruņinieku romāniem. Tas ir absolūts teksts, kurā, par laimi, neiejaucas pilnīgi nekas.

Padomāsim par to, kas izriet no šīs idejas. Piemēram, ja es saku:

*Corrientes aguas, puras, cristalinas,
árboles que os estáis mirando en ellas,
verde prado, de fresca sombra lleno,*²

tad redzams, ka katrā no šīm trim rindām ir vienpadsmit zilbes. Tā ir gribējis autors, tas ir apzināti.

Taču kas gan tas ir, salīdzinot ar darbu, ko uzrakstījis Gars? Kas tas ir, salīdzinot ar priekšstatu par dievišķo, kas izrāda žēlastību literatūrai un diktē grāmatu? Šajā grāmatā nekas nevar būt nejaušs, visam jābūt pamatotam, pat burtiem jābūt pamatotiem. Piemēram, tas nozīmē, ka Bībele sākas ar *Bereshit bara Elohim* – ar burtu B, jo tas atbilst vārdam “svētīt”. Tā ir grāmata, kurā nekas nav nejaušs, itin nekas. Tas mūs ved pie Kabalas, pie burtu izpētes, pie svētās grāmatas, ko nodiktējis dievišķais, kas ir pretēji

tam, kā cilvēki uzskatīja antikajā pasaulē. Viņi uzskatīja, ka viņus vada mūza.

“Dziedi, mūza, par Ahilleja dusmām,”³ saka Homērs “Iliādas” sākumā. Te ar mūzu ir jāsaprot iedvesma. Turpretim, ja domā par Garu, tad domā par kaut ko daudz konkrētāku un daudz spēcīgāku – par Dievu, kurš izrāda labvēlību literatūrai. Tas ir Dievs, kurš raksta grāmatu, un šajā grāmatā nekas nav nejaušs – ne burtu skaits, ne zilbju daudzums katrā rindā, ne arī fakts, ka mēs varam spēlēt vārdu spēles ar burtiem, lai varētu izmantot to skaitlisko vērtību. Viss jau ir paredzēts.

Otrs lielais priekšstats par grāmatu – saku to vēlreiz – ir, ka tā var būt Dieva darbs. Varbūt mūsu tagadējām izjūtām tas ir daudz tuvāks nekā antīkās pasaules ideja par grāmatu, proti, tikai kā runātā vārda aizstājēju. Vēlāk ticība svētajai grāmatai zūd un to aizstāj citi priekšstati. Piemēram, viens no tiem ir, ka katru valsti pārstāv kāda grāmata. Atcerēsimies, ka musulmaņi sauca izraēliešus par grāmatas tautu; atcerēsimies kādu Heinriha Heines frāzi par to, ka nācijas dzimtene ir grāmata – jūdiem tā ir Bībele. Te mums ir jauna koncepcija par to, ka katru valsti pārstāv kāda grāmata, jebkurā gadījumā – viens autors, kas var būt sacerējis daudzas grāmatas.

Tas ir interesanti – nedomāju, ka tas bijis vērojams jau līdz šim, – valstis ir izraudzījušas personības, kuras tām nemaz nav līdzīgas. Varētu domāt, ka Anglijai par savu pārstāvi būtu jāizraugās doktors Džonsons, bet nē – Anglija ir izraudzījusies Šekspīru, un Šekspīrs, ja tā var teikt, ir vismazāk anglis no visiem angļu rakstniekiem. Anglijai ir raksturīgi noklusēt, t. i., pateikt par lietām mazliet mazāk. Turpretim Šekspīrs metaforā tiecas uz hiperbolu, un mūs nemaz nepārsteigtu, piemēram, ja Šekspīrs būtu itālis vai jūds.

Vēl viens piemērs ir Vācija. Šī apbrīnojamā zeme, kas tik viegli kļūst fanātiska, izraugās

2 Rindu autors – spāņu renesanses laika dzejnieks Garsilaso de la Vega (“Ūdeņi plūstošie, tīrie, kristāliskie, koki, kas tajos atspoguļojas, zaļais, ēnpilnais lauks...”). *Tulk. piez.*

3 Latviešu izdevumā A. Ģiezena tulkojumā: “Dziedi man, dieve, par Pēleja dēla Ahilleja dusmām.” *Tulk. piez.*

tieši iecietīgu cilvēku, kurš nav fanātiķis un kuram tēvzemes jēdziens nenozīmē pārāk daudz, tā izraugās Gēti. Vāciju pārstāv Gēte.

Francija nav sev izraudzījusies vienu autoru, bet sliecas izraudzīt Igo. Protams, es apbrīnoju Igo, taču viņš nav tipisks francūzis. Igo ir svešinieks Francijā. Igo ar savam grandiozajām dekorācijām, ar plašajām metaforām nav tipisks Francijai.

Vēl interesantāks gadījums ir Spānija, kuru varētu pārstāvēt Lope, Kalderons, Kevedo. Bet nē. Spāņu pārstāv Migels de Servantes, kas ir inkvizīcijas laikabiedrs, bet viņš ir tolerantu cilvēks, kuram nepiemīt ne spāņu tikumi, ne trūkumi.

Ir tā, it kā katra valsts uzskatītu, ka valsts jāpārstāv kādam, kas no tās atšķiras, kas varētu būt mazliet tā kā zāles, tā kā teriaks, kā pretlīdzeklis tās trūkumiem. Par savu grāmatu mēs [Argentīna] būtu varējuši izraudzīties Sarmjento "Fakundo", bet nē, mēs ar savu kareivīgo vēsturi, zobena vēsturi par savu grāmatu esam izraudzījušies bēgšanas hroniku – "Martinu Fjero", kas gan ir pelnījis būt izraudzīts, tomēr – ko lai domā par to, ka mūsu vēsturi pārstāv dezertieris, kas ir aizbēdzis no cīņas. Ir tā, it kā katra valsts justu vajadzību būt šādi pārstāvēta.

Daudzi rakstnieki ir izcili uzrakstījuši par grāmatu. Vēlos minēt dažus no tiem. Vispirms nosaukšu Monteņu, kurš grāmatai veltījis vienu no savām esejām. Šajā esejā ir kāda ievēriņas cienīga frāze – "Es neko nedaru bez prieka". Monteņš uzskata, ka obligātās lasīšanas ideja ir aplama. Viņš saka, ka, nonākot pie grūtas rindkopas grāmatā, to izlaiž, jo saskata lasīšanā laimes veidu.

Atceros, ka pirms daudziem gadiem bija aptauja par to, ko saprot ar glezniecību. Jautāja manai mātai Norai, un viņa atbildēja, ka glezniecība ir māksla, kas rada prieku ar formām un krāsām. Es teiktu, ka arī literatūra ir prieka veids. Ja lasām kaut ko ar grūtībām, autors ir piedzīvojis neveiksmi. Tādēļ uzskatu, ka tāds autors kā Džoiiss ir piedzīvojis būtisku neveiksmi, jo viņa darbs lasāms ar piepūli.

Grāmatai nav vajadzīga piepūle, laimei nav vajadzīga piepūle. Domāju, ka Monteņam ir taisnība. Tālāk viņš nosauc savus iemīļotos autorus. Minot Vergiliju, viņš saka, ka, dodot priekšroku "Georgikām", nevis "Eneidai"; man labāk patīk "Eneīda", bet tur neko nevar darīt. Monteņš runā par grāmatu ar kaislibu, bet uzskata, ka grāmatas, ja arī sniedz laimi, tad tā bez šaubām ir trausla.

Emersons pret to iebilst – viņš ir autors vēl vienam lieliskam darbam par grāmatām. [Kādā] konferencē Emersons saka, ka bibliotēka ir maģiskā kabineta paveids. Šajā kabinetā sapulcināti dižākie cilvēces gari, bet viņi gaida mūsu vārdus, lai pārvarētu savu mēmumu. Mums jāatver grāmata, tad viņi mostas. Var teikt, ka mēs varētu pievienoties cilvēces visu laiku dižāko ļaužu sabiedrībai, bet mēs to nemeklējam, mēs labāk lasām komentārus, kritiskus apcerējumus un neejam turp, kur viņi saka.

Divdesmit gadus esmu bijis angļu valodas profesors Buenosairesas Filosofijas un literatūras fakultātē. Saviem studentiem, kuriem bija īsas bibliogrāfijas, vienmēr esmu teicis nelasīt kritiskos apcerējumus, bet lasīt tieši grāmatas; varbūt viņi mazāk sapratīs, bet vienmēr izbaidīs un sadzirdēs kāda balsi. Es teiktu, ka autoram vissvarīgākā ir viņa intonācija, grāmatā vissvarīgākā ir autora balss, tā balss, kas nonāk līdz mums.

Daļu savas dzīves esmu veltījis literatūrai un domāju, ka lasīšana ir viens no laimes veidiem; cits laimes veids ir poētiskā radišana vai tas, ko saucam par radišanu, kas ir aizmiršanas un atcerēšanās sajaukums no tā, ko esam lasījuši.

Emersons piekrit Monteņam tajā, ka mums jālasa tikai tas, kas mums patīk, ka grāmatai jābūt laimes veidam. Tekstiem mēs tik daudz esam parādā. Esmu centies vairāk pārlasīt nekā lasīt, ticot, ka pārlasīšana ir daudz svarīgāka par lasīšanu (ņemot vērā, ka jābūt izlasījušam, lai pārlasītu). Esmu grāmatu kulta piekritējs. Es varētu pateikt to tā, ka tas izklausītos patētiski, bet negribu būt patētisks; gribu katrā no jums radīt uzticēšanos. Nevis visos, bet katrā atsevišķi, jo visi ir abstrakcija, bet katrs atsevišķi ir realitāte.

Es turpinu izlikties, ka neesmu akls, joprojām pārku grāmatas, vēl aizvien piepildu savu māju ar grāmatām. Vienudien man uzdāvināja Brokhauza enciklopēdijas 1966. gada izdevumu. Es sajūtu šīs grāmatas klātbūtni savā mājā, es to jūtu kā laimes izpausmi. Tās divdesmit sējumi ir gotiskā rakstībā, ko es nevaru izlasīt, tajā ir kartes un gravīras, ko es nevaru saredzēt, bet grāmata tur atrodas. Es jūtu šīs grāmatas draudzīgo pievilšanās spēku. Uzskatu, ka grāmata ir viena no cilvēkiem dotajām laimes iespējām.

Runā par grāmatu izzušanu. Neticu, ka tas iespējams. Jābūt atšķirībai starp grāmatu un laikrakstu vai disku. Atšķirība ir tāda, ka laikrakstu lasa, lai aizmirstu, arī disku klausās tāpēc, lai aizmirstu, tajā ir kaut kas mehānisks un tādēļ frivols. Grāmatu lasa, lai atcerētos.

Var izzust priekšstats par svēto grāmatu – Korānu vai Biblii, vai arī Vēdām, kurās arī teikts, ka Vēdas radīja pasauli, bet grāmatai piemīt zināms svētums, kuru mums joprojām jācenšas nepazaudēt. Paņem grāmatu un atver to – tā glabā estētiskā fakta iespēju. Kā vārdi var atrasties grāmatā? Vai tie ir nedzīvi simboli? Noteikti nē. Kas ir grāmata, ja to neatver? Tā ir tikai papīra un ādas izstrādājums ar lapām, bet, kad to lasām, notiek kaut kas neparasts, es domāju, ka katrreiz tā ir citāda.

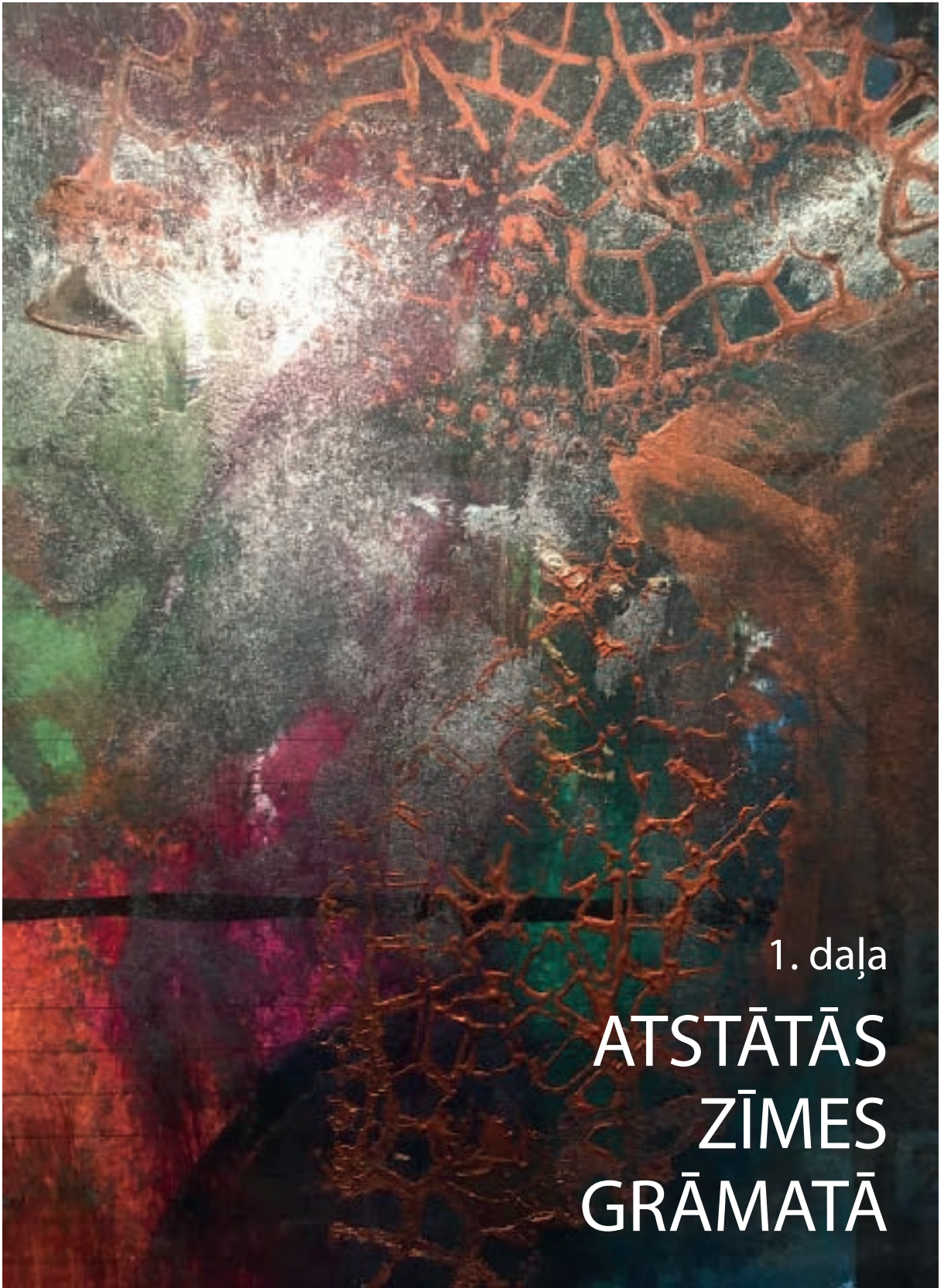
Heraklīts teica (esmu to daudzreiz atkārtojis), ka vienā un tajā pašā upē neviens neiekāpj divreiz, jo ūdens mainās, bet vēl briesmīgāk ir tas, ka mēs paši esam ne mazāk plūstoši kā šī upe. Katrreiz, kad lasu kādu grāmatu, tā ir mainījusies, vārdiem ir cita konotācija. Turklāt grāmatas uzkrāj pagātni.

Es iebildu pret kritiskiem aprakstiem un tagad nonāksu pretrunā ar paša sacīto (turklāt nopietnā pretrunā). Hamlets vairs nav tikai tas Hamlets, ko Šekspīrs attēloja XVII gadsimta sākumā. Tas ir arī Koldridža, Gētes un Bredlija Hamlets. Hamlets ir atdzimis. Tas pats noticis ar “Donu Kihotu”. Līdzīgi ar Lugonesu un Martinesu Estradu, arī “Martins Fjero” vairs nav tas pats. Lasītāji ir bagātinājuši grāmatu.

Kad lasu senu grāmatu, tas ir tā, it kā es lasītu visu to laiku, kas pagājis no dienas, kad tā uzrakstīta, līdz šodienai. Tādēļ ir jāuztur grāmatas kults. Grāmatā var būt papildnam kļūdu, mēs varam nepiekrīst autora uzskatiem, tomēr joprojām tā saglabā kaut ko svētu, kaut ko dievišķu, kas ir nevis mānīcīga bijība, bet vēlme rast laimi, iegūt gudrību.

To es šodien gribēju jums pateikt.

1978. gada 24. maijā

1. daļa

ATSTĀTĀS
ZĪMES
GRĀMATĀ

Daina Gulbe

Grāmatas piederības zīmes gadsimtu gaitā Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā

Atslēgvārdi: *Bibliotheca Rigensis*, bibliotēkas krājums, zīmes grāmatās, zīmogs, šifrs, svītrkods, inventāra grāmatas, elektroniskie katalogi.

Bibliotēkas, kuru pašlaik zinām kā Latvijas Universitātes Akadēmisko bibliotēku (turpmāk LU AB), pirmsākumi datējami ar 1524. gada 6. martu¹, kad Rīgā tika atvērta pirmā publiskā bibliotēka *Bibliotheca Rigensis*. Turpmākajos gadsimtos, mainoties bibliotēkas atrašanās vietai, juridiskajai vai politiskajai piederībai, mainījās arī bibliotēkas nosaukumi. Atpazīstamākie bibliotēkas nosaukumi ir Doma bibliotēka (no 1553. līdz 1891. gadam atradās Doma baznīcas krustejā), Rātsnama bibliotēka (pēc 1891. gada), Rīgas pilsētas bibliotēka, kuru 1945. gadā pārdēvē par Latvijas PSR Valsts vēsturisko bibliotēku. Atzīmējams ir fakts, ka, 1946. gada februārī nodibinot Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju (par dibināšanas dienu pieņem 14. februāri; turpmāk Zinātņu akadēmija), jau 5. jūnijā ar Latvijas PSR Ministru padomes lēmumu Valsts vēsturisko bibliotēku nodeva Zinātņu akadēmijai un bibliotēka ieguva jaunu nosaukumu – Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka (turpmāk LZA FB). Ar šo pašu lēmumu arī J. Misiņa bibliotēku

pievienoja Zinātņu akadēmijai², bet 1954. gadā kā atsevišķu struktūrvienību – LZA FB un tā ieguva nosaukumu “Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas J. Misiņa Latviešu literatūras nodaļa”³ (turpmāk Misiņa bibliotēka). Zinātņu akadēmijas pakļautībā Fundamentālā bibliotēka darbojas no 1946. līdz 1992. gadam, kad tā atdalījās un ieguva nosaukumu Latvijas Akadēmiskā bibliotēka (turpmāk LAB). Kopš 2009. gada oktobra tā ir Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka (turpmāk LU AB).

Nenovērtējamu ieguldījumu bibliotēkas krājuma attīstībā ir devis vēsturnieks un grāmatniecības vēstures pētnieks Jānis Straubergs (1886–1952), būdams tās direktors no 1944. līdz 1946. gadam. “J. Straubergs panāca bibliotēkai tādas pašas tiesības kā VB [Valsts bibliotēkai]: vākt bezsaimnieku grāmatas, saņemt no citām bibliotēkām izņemto aizliegto literatūru”⁴ un, galvenais, panāca Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotēkas, Rīgas biržas komitejas un Kurzemes provinces muzeja grāmatu krājumu nodošanu bibliotēkai, tāpat kā arī daudzu citu likvidēto biedrību un institūciju, arī dažādu privātpersonu grāmatu krājumu nodošanu (visus nav

1 Zanders, O. 2000. *Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā (13.–17. gs.)*. Rīga: Zinātne, 133. lpp.

2 *Библиотеке 450: к юбилею Фундаментальной библиотеки АН Латвийской ССР, 1524–1974*. 1974. Рига: Зинатне, с. 37–38.

3 Turpat, [42.] lpp.

4 Dreimane, J. 2004. *Latvijas bibliotēkas otrās padomju okupācijas gados: promocijas darbs*. Rīga: LU, 71. lpp.

iespējams uzskaitīt). Bibliotēka arī saņēma grāmatas no Maskavas un Ļeņingradas bibliotēku rezerves fondiem.

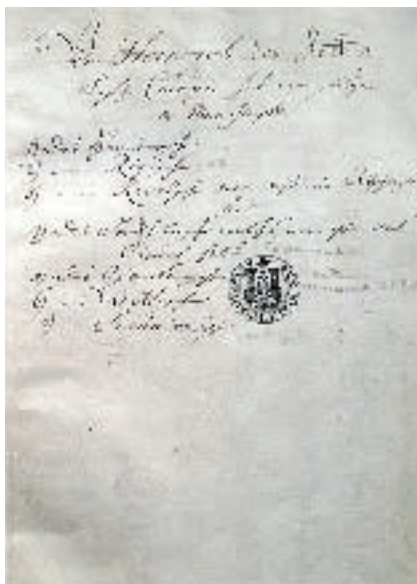
Runājot par bibliotēkas krājumu, būtiski pieminēt Rokrakstu un reto grāmatu nodaļu, kas ir *Bibliotheca Rigensis* unikālo izdevumu ar pašrocīgiem autoru un īpašnieku ierakstiem tiešā mantiniece un krājuma glabātāja. Vispirms gan jāpiemin 1941. gada 29.–30. jūnija postošais ugunsgrēks Rīgas pilsētas bibliotēkā⁵, kad tika izglābtas tikai ugunsdrošos seifos ieslēgtās lielākās bibliotēkas vērtības, dārgumi – inkunābulas, viduslaiku pergamenta manuskripti, katenāti (grāmatas ar ķēdēm, ar kuru palīdzību grāmatu pieslēdza pie pulsts), grāmatas ar apkalumiem un slēdžiem, koka vai ādas vākos, izrotātas ar zeltu u. tml. Ugunsgrēkā sadega un gāja bojā apmēram 9/10 grāmatu krājuma, kā arī katalogi un inventāra grāmatas.

Gandrīz piecu gadsimtu garumā ar LU AB krājumu ir strādājuši un savas zīmes grāmatās atstājuši gan to iepriekšējie īpašnieki, gan arī bibliotēkas darbinieki. Apskatot krājumu *de visu*, redzams, ka ļoti daudzu grāmatu liktenis ir bijis raibs (ko parāda daudzās atstātās zīmes grāmatās). Lai gan 20. gadsimtā bibliotēkas struktūrvienību krājumus neapvienoja, tomēr zīmes grāmatās (zīmogi un šifri) rāda, ka atbilstoši krājuma attīstības koncepcijai un pamatmērķim ir notikusi grāmatu rotācija no viena krājuma otrā.

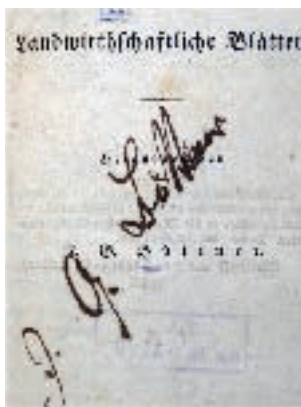
Pirmās ar roku rakstītās un pārrakstītās grāmatas bija un ir ļoti dārgas un saudzējamas, tādēļ grāmatas bojāšana, nozaudēšana vai, nedod Dievs, nozagšana būtu bijis zaudējums. Tas, kā cilvēki centās iezīmēt un apzīmēt savu īpašumu un reizē arī nodrošināties pret tā nozagšanu, uzskatāmi parādās arī grāmatās. Tās ir gan ķēdes ar daudzfunkcionālu nozīmi, gan zīmogi, gan ar roku ierakstīts īpašnieka vārds, reizēm arī veltījuma ieraksts u. tml. ① ② ③ Senajās grāmatās savas zīmes ir atstājušas gan līdz mūsdienām labi zināmas personības, gan arī kultūrvēsturē nezināmi cilvēki. Un, atšķirībā

① Ķēžu grāmatas

② *Bibliotheca Rigensis* zīmogs

③ Ar roku ierakstīts īpašnieka vārds

5 *Библиотеке 450*, с. 36.

no mūsdienām – interneta laikmeta, kad vienkopus ir savākts un apkopots milzīgs informācijas apjoms, kas ir plaši pieejams, ja vien to neliedz Fizisko personu datu aizsardzības likums, – tām visām ir milzu nozīme, lai ko uzzinātu par grāmatas tapšanu un vēsturi, ja tikai spējam tās atšifrēt.

Privātpersonu ar roku rakstītie ieraksti var būt, piemēram, īpašuma piederības apliecinājums. Tā no ieraksta psalmu grāmatā “Psalterium”, kas iespiesta 1524. gadā Bāzelē, mēs uzzinām, ka tā piederējusi vācu tautības literāta Georga Mancelļa (*Georgius Mancelius*; 1593–1654) tēvam – mācītājam Kasparam Mancelim. Literatūrvēsturnieks Ojārs Zanders (1931–2018) grāmatā “Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā (13.–17. gs.)”, sasaistot vēstures faktus ar ierakstiem gan grāmatās, gan dažādos ar bibliotēkas darbību saistītos materiālos – dokumentos, secina, kādā veidā tās ir nonākušas bibliotēkā, kas ir bijuši to īpašnieki.⁶ Bieži vien tie ir veltījuma – dāvinājuma ieraksti kādai mums zināmai vai nezināmai fiziskai vai juridiskai personai. Piemēram, 1936. gadā Magdeburgā izdotajā Volframa fon Ešenbaha (*Wolfram von Eschenbach*) “Leben und Dichten” 1. sējumā ierakstam rokrakstā “*Karoline Henriette Marie Auguste Engelmann.*” veselas lappuses garumā seko dzejolis, varbūt veltījums.

Vieni no savdabīgākajiem ierakstiem bibliotēkas krājumā esošajās grāmatās ir pret zagļiem vērsti nolādējuma teksti. Piemēram:

Amen in gottes namen

Dieses bichlein ist mir lieb wer mir es stilt / der ist Ein dieb Es mag sein hene oder hann / so muss er doch dran Es mag sein Magt oder / knecht so ist ihn doch der Galge gerecht / Ehre sey gott in der chör und frit auf Erten / und den menschen einen wohl gefallen.

Johann Heinrich Müller [grāmatas beigās].

4 Nolādējuma ieraksts

5 Sēru-bēru grāmata

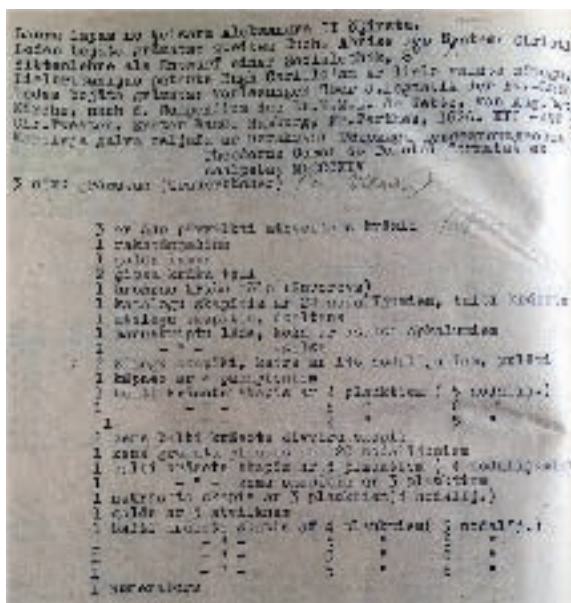
6 Zanders, O. 2000. *Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā (13.–17. gs.)*, 133.–144. lpp.

Tulkojumā tas būtu apmēram šādi: “Āmen Dieva vārdā. Šī grāmatiņa man ir ļoti mīļa; kas to nozog, tas ir zaglis; vai tas vista vai gailis, vai pūsis vai meita, tas nonāks pie kāķa. Gods Dievam augstībā un miers virs zemes, un cilvēkiem labs prāts. Johans Heinrihs Millers.” 4

Viens no zināmākajiem *Bibliotheca Rigensis* jeb Rīgas pilsētas bibliotēkas bibliotekāriem ir Daniels Eberhards (*Daniel Eberhard*), kuru amatā iecēla 1702. gadā. Viņa darbības laikā iekārtota pirmā saglabājusies jaunieguvumu reģistrācijas grāmata jeb bibliotēkas rokasgrāmata “*Handbuch der Stadt-Bibliothek*” (1702–1842).⁷ Interesants ir 1703. gadā grāmatā izdarītais ieraksts vācu valodā, ko varētu tulkot apmēram tā: “viena krievu grāmata sarkanā ādā iesieta, kas ir baznīcas kārtība, kāda tā ir pie maskaviešiem”. Fakts ir pieminēšanas vērts, jo grāmata nav identificēta. No protams, ka bibliotekārs nav zinājis baznīcslāvu valodu un kirilicu, tāpēc grāmata (atšķirībā no citiem jaunieguvumiem) reģistrēta aprakstoši.

No Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā atrodamajām raritātēm un ar šiem izdevumiem saistītajiem ierakstiem var minēt “Sēru–bēru grāmatu” – grāmatu šīs zemes gaitas beigušajiem garīdzniekiem, ievērojamiem cilvēkiem, kas pēc savas darbības un nopelniem bija pelnījuši izvadišanu ar grāmatu, kuru izsniedza par ziedojumiem. 5

Saistībā ar šo grāmatu atrodamajos ierakstos redzams, ka ir bijušas 3 melnas liķu grāmatas baznīcas pārvaldībai, kas bibliotēkai ir dāvinātas 1685. gada 12. jūnijā. Vēl pēc 1941. gada lielā ugunsgrēka 1942. gadā nu jau jaunajā inventāra grāmatā arī ir rakstīts: 3 liķu grāmatas, 3 sēru grāmatas un citas inventārā ietvertas lietas.⁸ 6 Šajā pašā inventāra grāmatā ir arī ieraksti par vēsturnieka un mākslinieka Johana Kristofa Broces (*Jochann Christof Brotze*; 1742–1823)

6 Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas “Inventāra grāmata”. 1942

7 *Handbuch der Stadt-Bibliothek (1702–1842)*. LU AB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa (turpmāk LU AB R). Inv. Nr. 2853.

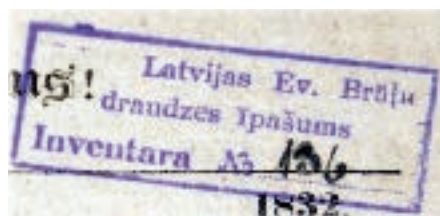
8 *Rīgas pilsētas bibliotēka. Inventāra grāmata*. 1942. LU AB R.

rokrakstiem, kas ir pārcietuši ugunsgrēku un saglabāti.

Runājot par piederības zīmēm grāmatās, pirmais, kam pievēršam uzmanību, atverot kādu bibliotēkas grāmatu, ir zīmogs, daudzos gadījumos pat vairāki. Zīmoga atstātās pēdas grāmatā ir nenovērtējams dārgums, jo zīmogā ierakstītā informācija ir saglabājusies vairāku gadsimtu garumā neizmainīta un visiem saprotamā veidā, tā ka to ietekmē nevis cilvēka rokraksta īpatnības, bet gan tikai nospieduma kvalitāte. Zīmogs ir gan grāmatas vizītkarte, gan īpašuma apliecinājums, gan vienlaikus arī institūcijas vizuālā identitāte, kas rada priekšstatu par grāmatas iepriekšējiem saimniekiem un tās ceļu līdz nonākšanai bibliotēkas krājumā. 7 8 9 10

LU AB krājumā var atrast daudz Latvijas un ārzemju iestāžu, organizāciju un privātpersonu zīmogus. Nelielais ekskurss bibliotēkas vēsturē bija nepieciešams arī tādēļ, lai labāk saprastu, kādēļ bibliotēkas krājumā ir tik daudz grāmatu ar 1834. gadā dibinātās Krievu Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrības (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der russischen Ostseeprovinzen*) zīmogiem. Biedrība plašāk pazīstama ar pēdējo latvisko nosaukumu – Rīgas Vācu vēstures un senatnes pētītāju biedrība (*Deutsche Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga*; biedrību likvidēja 1939. gadā). Grāmatās var atrast zīmogus ar visiem biedrības nosaukumiem, tāpat kā biedrības bibliotēkas zīmogus. 11

LU AB grāmatās atrodamos zīmogus var iedalīt divās lielās grupās. Pirmā – zīmogs izstrādāts un lietots tieši bibliotēkas vajadzībām, lai kādi laika gaitā būtu tās nosaukumi – *Bibliotheca Rigensis*, Rīgas pilsētas bibliotēka, Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēka, LZA FB, LAB vai tagad LU AB. Bibliotēkai mainot nosaukumu vai juridisko piederību, mainījās arī zīmoga saturs un dizains. Jāuzsver, ka runāju tikai par zīmogiem, kurus izmantoja un izmanto grāmatu zīmogošanai. Bibliotēku pievienojot LPSR ZA un sākot komplektēt krājumu un grāmatas apstrādāt centralizēti Vāgnera ielā 4, visu struktūrvienību

7

8

9

10 Zīmogi – īpašuma piederības apliecinājumi

jaunajās grāmatās tika spiests viens – LZA FB – zīmogs. ¹² Līdz ar to arī Misiņa bibliotēka zaudēja savu respektablu, skaisto zīmogu. ¹³

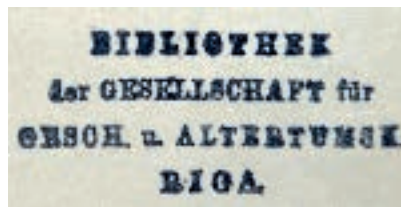
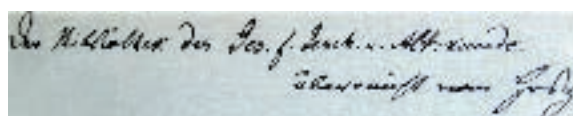
Tomēr tas nenozīmēja, ka pēc bibliotēkas nosaukuma maiņas visas grāmatas tūlīt tika pārzīmogotas, jo jaunais zīmogs tika izmantots jaunienākušo izdevumu zīmogošanai un krājuma maiņas gadījumos, kad veco zīmogu dzēsa: sarunvalodā sākot “krusts pāri”. Latvijas bibliotēkās šāda prakse nebija sveša, kā to rāda arī LU AB krājuma grāmatu zīmogi. ¹⁴ ¹⁵

Strādājot ar jauniegūtu grāmatu, viens no pirmajiem darbiem ir apzīmogošana. Zīmogam galvenā ir funkcionālā nozīme: tas satur pilnu organizācijas vai struktūrvienības nosaukumu, LU AB gadījumā arī dibināšanas gadu. Zīmoga nospiedumu veic tā, lai tas netraucētu uztvert citu iespiesto informāciju un būtu skaidri salasāms. Praksē gan ne vienmēr tas ir izdevies.

Problēma ir, piemēram, miniaturizdevumi, kuri izmēru ziņā var būt mazāki par zīmogu, nemaz nerunājot par svītrkodu, kas dažos gadījumos ir garāks par grāmatīņas platumu. Gan strādājot ar jaunajām grāmatām, gan rekatalogizējot elektroniskajā katalogā neietverto krājumu, mēdz būt izdevumi, kuros nav iespējams atrast brīvu vietu zīmogam un svītrkodam. Pašreiz bibliotēkā aktuāla ir retrospektīvā konversija – darbs ar krājuma daļu, kas nav iekļauta bibliotēku elektroniskajā kopkatalogā, un prioritāri tās ir inkunābulas un citi vērtīgākie izdevumi. Tādēļ aktuāls ir jautājums, kur likt svītrkodu. Skaidrs, ka to nedrīkst līmēt pašā inkunābulā, lai to nesabojātu. Te varētu noderēt muzeju pozitīvā pieredze, kur svītrkods, piemēram, piesiets pie izdevuma ar līnu aukliņu.

Otra nozīmīga daļa ir iepriekšējo īpašnieku atstātie zīmogi. Jau iepriekš minētajā V. fon Ešenbaha “Leben und Dichten” 1. sējumā, kas izdots 1936. gadā Magdeburgā, ir arī pieminētie Rīgas Vācu vēstures un senatnes pētitāju biedrības bibliotēkas (*Bibliothek der Gesellschaft für Gesch. u. Altertumsk. zu Riga*) un LZA FB zīmogi.

Bibliotēkā ir arī grāmatas ar zīmogiem, kuros ir ierakstīts vēstījums – novēlējums.

¹¹ *Deutsche Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga* bibliotēkas zīmogi

Piemēram: “Šī grāmata ir tautas velte Tev un citiem latviešu karavīriem. Jo vairāk to izlasīs, jo vērtīgāka tā kļūs. Tāpēc – saudzē to!” Ziedojums LNP bibliotēku fondam.”¹⁶

Šobrīd bibliotēkā notiek Misiņa bibliotēkas un Rokrakstu un reto grāmatu krājuma rekatalogizācija, tas ir, elektroniskajā katalogā veidojam jaunu, mūsdienu tehniskajām iespējām un prasībām atbilstošu izdevuma bibliogrāfisko aprakstu. Kartiņu katalogu ēras laikā parasti visa informācija ietilpa vienā vai 2–3 kartītēs, bet elektroniskajā katalogā var ierakstīt informāciju par izdevumu uz vairākiem “ekrāniem”. Lai arī, no vienas puses, tas ir labi, informācija ir plaša, no otras – draud noslikšana lielajā informācijas apjomā un nespēja operatīvi atrast sev nepieciešamo informāciju. Pozitīvais: piezīmju zonā ir iespējams sniegt savai bibliotēkai būtiskas ziņas par šo izdevumu – par dāvinātājiem, ekslibriem, autogrāfiem, veltījuma ierakstiem, zīmogiem, retajām grāmatām – par iesējumu, šrifta veidu u. tml.

Piemēram, 1794. gadā Rīgā izdotajai Bibelei ar sistēmas numuru 921925 Bibliotēku informācijas sistēmā (BIS) *Aleph* ir šāds apraksts:

“Ta Bihbele jeb tee swehti Deewaraksti tahs wezzas un jaunas Derribas kas preeksch un pehz ta Kunga Jesus Kristus swehtas peedsimschanas no swehteem Deewa Wihreem, Praweescheem, Preezasmahzitajeem, un Apustuļeem usrakstīti tikkuschi / Latweescheem un Kursemneekeem par labbu sagahdati, istulkoti un rakstōs no jauna isdriķķeti.

Tā Bibeles jeb tie svēti Dieva raksti tās Vecās un Jaunās Derības, kas priekš un pēc tā Kunga Jēzus Kristus svētās piedzimšanas no svētiem Dieva vīriem, praviešiem, priecās mācītājiem un apustuļiem uzrakstīti tikuši

Rihgā: dabujams pee Jahņa Priddriķa Artknok, 1794.

[7], 992, 176 lpp.; 21 cm.

Piesieta 1 grāmata. LAB (MR)

Gotiskajā šriftā.

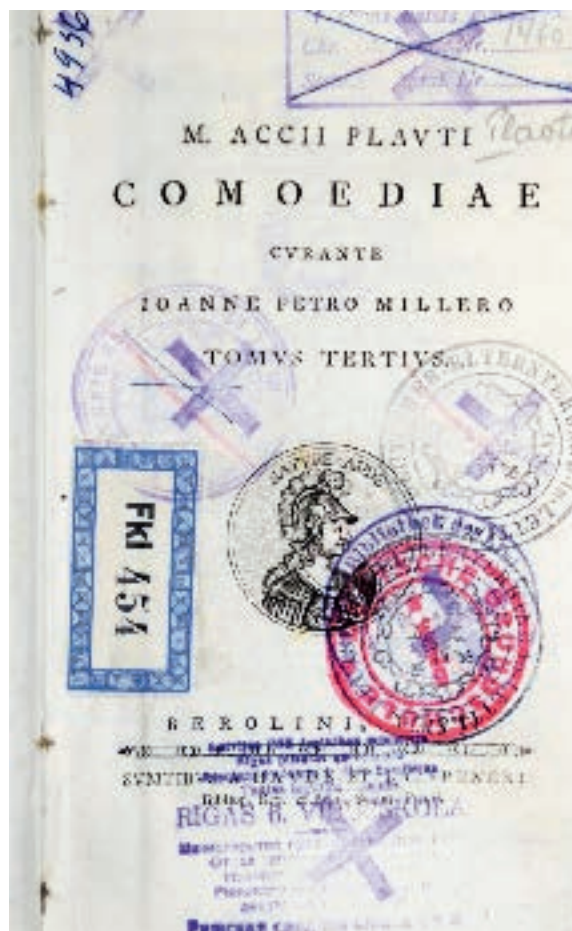
9 Apalups, A. 1943. *Pieci paziņas pasmaida*. Rīga: Zelta Ābele, [1.] lpp.

12 Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas zīmogs

13 Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēkas zīmogs

14 Grāmatas titullapas izskats pēc īpašnieku maiņas

Ietver rādītāju.

Grāmatas priekšējā vāka iekšpusē ieraksts.

Grāmatā ar atsevišķu numerāciju iekļauts:

Apocrypha: Jeb Grahmatas, Kas teem swehteem
Deewa Raksteem lihdsi ne turramas, un tomehr
derrigas un labbi lassamas irraid.

Bibliothek der Lett. Liter. Societaet. LAB

(MR) (Zīmogs)

Kurlaendische Bibelgesellschaft LAB (MR)

(Zīmogs)

Iesējums: koka vāki, tumša āda, 4 auklojumi, 21 × 12 × 9 cm. Grāmatai misiņa sprādzu stiprinājumi, sprādzes nav saglabājušās. Uz grāmatas muguriņas grāmatas nosaukums bezkrāsas iespaidumā. LAB (MR)

Iesējums: koka vāki, tumša āda, 5 auklojumi, 21 × 13 × 10 cm. Grāmatai misiņa pogas, misiņa sprādzu stiprinājumi, sprādzes nav saglabājušās. LAB (MR) (Iesējums piesietajai grāmatai).¹⁷

Viena no grāmatas svarīgākajām piederības zīmēm ir inventāra numurs (kopš 1993. gada svītrkods), kas atsevišķi neko neizsaka, bet kopā ar inventāra grāmatu vai elektronisko katalogu sniedz galveno informāciju: kad grāmata iegūta (gads un datums), kā iegūta (pirkta, dāvināta, atlasīta), kur pirkta, kas dāvinājis, cik maksājusi. LU AB gadījumā tā var būt arī nodota citam krājumam.¹⁸ Jau Rīgas rātskunga Melhiora Fuxsa (*Melchior Fuchs*; 1603–1678) iekārtotajā Rīgas pilsētas bibliotēkas hronikā un dāvinājumu grāmatā saskatāmi inventāra grāmatu pirmsākumi, jo ir ieraksti par grāmatu iegādei ziedotām summām vai dāvinātām grāmatām.¹⁰

Latvijas PSR Valsts vēsturiskās bibliotēkas inventāra grāmatā Nr. 1 1944. gada 27. novembrī ir izdarīti pirmie ieraksti. Ar 1. inventāra numuru ir ienventarizēta grāmata “Ozols A. Tautas dziesmu literatūras bibliogrāfija. Rīgā, Rāmaves apg. 1938. g. 2837(1) lpp. 8,- Rbļ. Nodots specf. Akts 11-53. g.”. Pirmajai un otrajai inventarizētajai grāmatai nav uzrādīts ieguves avots. Trešais ieraksts rāda, ka

15 Dzēsts zīmogs

16 Veltījuma – novēlējuma zīmogs

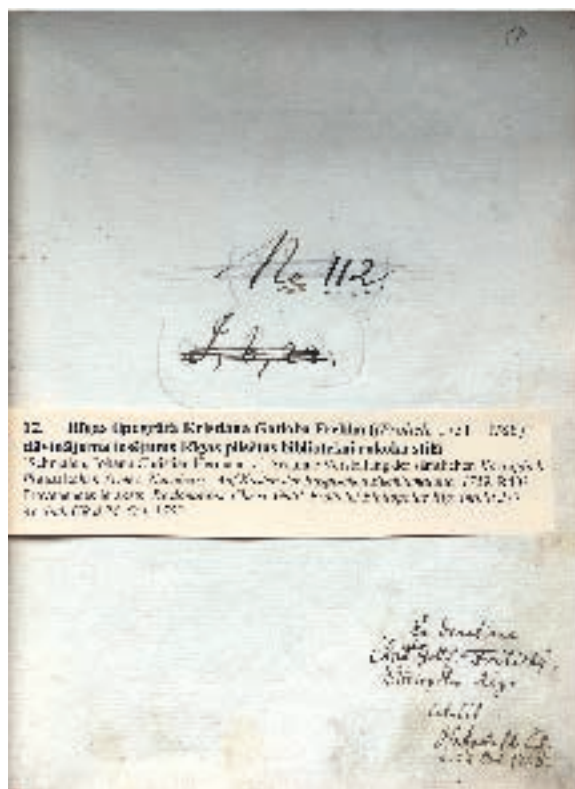
10 Fukss, M. *Rīgas pilsētas bibliotēkas albums – hronika*. LU AB R, inv. Nr. 4839.

grāmatas ir pirktas VAPP centrālajā grāmatnīcā.¹¹ Grāmatas ir pirktas arī Centrālajā zinātnisko bibliotēku kolektorā, antikvariātos un no privātpersonām. Ir ieraksts “Valters un Rapa”, bet nav norādīts, vai grāmatas ir pirktas vai dāvinātas, katrā ziņā nav saistības ar “Valteru un Rapu” kā izdevēju, jo grāmatas ir vācu valodā, izdotas Vācijā 19. gadsimta sākumā, piemēram, J. G. Herdera, F. Šillera, K. M. Vilanda Kopoti raksti (*Sämtliche Werke*). Pirmie ieraksti rāda, ka grāmatas pārsvarā ir pirktas vai dāvinātas, bet mazliet tālāk parādās jauns termins “Savāktas” (skat. bibliotēkas vēsturi). Padziļinātai izpētei jāizmanto grāmata *de visu*: pēc zīmogiem, ar roku rakstītiem ierakstiem daudzos gadījumos var rekonstruēt grāmatas iepriekšējo īpašnieku vārdu. Jau iepriekš apskatītajā V. fon Ešenbaha “Leben und Dichten” 1. sējumā ar inventāra numuru 459.096 redzams, ka grāmata inventarizēta 1958. gadā ar aktu “Rez. 43”. Tas nozīmē, ka grāmata jau atradās LZA FB rezerves fondā un 1958. gadā tika inventarizēta un nodota pamatfondam. Visticamāk, ka šīs grāmatas pirmā īpašniece bija K. H. M. A. Engelmann, bet LZA FB krājumā tā nonāca no *Bibliothek der Gesellschaft für Gesch. u. Altertumsk. zu Riga* krājuma (zīmogs). 111. inventāra grāmatā ir daudzi šādi akti ar atzīmi “Rez.”, kas norāda, ka grāmatas nāk no Rezerves krājuma, kurš pēckara gados pārsvarā tika komplektēts no savāktajām “bezsaимnieka” grāmatu kolekcijām.

Inventarizējot jaunu vai rekatalogizējot jau bibliotēkas krājumā esošu izdevumu, grāmatai tiek piešķirts jauns, mūsdienīgs svītrkods, kas nolasāms ar skeneri, piemēram, 819000001, un kas sastāv no bibliotēkai (Latvijā) piešķirtā koda, gada, kad grāmata ir inventarizēta, un individuālā inventāra Nr. bibliotēkā. Bet, kā jau minēju, tas ir tikai gads, kad datus par grāmatu ievada BIS *Aleph*, nevis kad grāmata ir

17 Bībeles titullapa, kas aprakstīta Bibliotēku informācijas sistēmā (BIS) *Aleph* ar sistēmas numuru 921925

18 Dāvinājuma ieraksts

11 Rīgas pilsētas bibliotēka – LPSR Valsts vēsturiskā bibliotēka. Inventāra grāmata Nr. 1. 1944/1945. LU AB Krājuma komplektēšanas un attīstības nodaļa (turpmāk LU AB KK).

nonākusi bibliotēkā vai izdota, jo gandrīz piecu gadsimtu garumā bija inventāra grāmatas un kartiņu katalogi, un tikai no 1993. gada datus par grāmatām sāka ievadīt elektroniskajā BIS *Liber*, no 2009. gada – BIS *Absotheque* un tikai no 2010. gada – BIS *Aleph*. Izmantojot tikai BIS *Aleph* atrodamo informāciju par LU AB krājumu, var rasties maldīgs priekšstats par tā veidošanos un struktūru.

Viena no galvenajām problēmām – retās grāmatas kultūrvēsturē ir pazīstamas pēc vecajiem inventāra numuriem, kas ir atspoguļoti dažādos rādītājos. Jaunie svītrkodi varētu radīt problēmas izdevumu atpazīšanā. Lai gan, protams, eksemplāra aprakstā tiek ierakstīti arī vecais inventāra numurs, grāmatās ir arī pirmo *Bibliotheca Rigensis* bibliotekāru atstātie, ar roku rakstītie inventāra numuri un pēc 1941. gada ugunsgrēka par jaunu ierakstītie inventāra numuri.

Rīgas pilsētas Misiņa bibliotēkas pirmā inventāra grāmata datējama ar 1925. gadu. Misiņa bibliotēkā inventāra grāmatās literatūru inventarizēja līdz 1964. gada 11. janvārim. Tad inventāra grāmatā parādās ieraksts: “Šajā inventāra grāmatā ar numuru M 217646¹² no 1964. gada 11. janvāra pārtraukti ieraksti sakarā ar inventarizēšanu aktos. Nākošais inventāra numurs M-1-1-64.” Atšifrējot ierakstu: aktus veidoja katru gadu no jauna ar pirmo kārtas numuru un katrai grāmatai aktā bija savs kārtas numurs un inventarizācijas gads. Tos rakstīja mašīnrakstā uz A4 lapām divos eksemplāros caur koppelāru. Viens eksemplārs palika komplektēšanas nodaļā, otrs eksemplārs kopā ar apstrādātajām grāmatām tika nodots Misiņa bibliotēkai.

Aktu sistēma darbojās līdz 1993. gadam, kad tika uzsākta visu izdevumu katalogizēšana elektroniskajos katalogos *Liber*, *Liber Media* un beidzot BIS *Absotheque*, kuru mēs, Krājuma komplektēšanas un attīstības nodaļas darbinieki,

padarījām dzīvotspējīgu, bet nepaspējām ar to pastrādāt, jo 2010. gadā pārgājām no BIS *Absotheque* uz valsts nozīmes kopkatalogu *Aleph*.

LZA FB un Latvijas PSR Valsts bibliotēkā, kā arī P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes bibliotēkā tika izveidoti specfondi un atļauts paturēt katras izņemamās grāmatas eksemplārus to glabāšanai un lietošanai saskaņā ar noteikumiem par speciālo grāmatu fondu. Specfondu ierīkošanas kārtība visā PSRS bija vienota, specfondu darba un lietošanas noteikumus noteica attiecīgo Maskavas iestāžu instrukcijas. Pozitīvais visā šajā neįēdzībā ir tas, ka specfondi ļāva saglabāt citādi iznīcībai paredzētos izdevumus.

LZA FB liecība par specfonda darbību ir spiedogs grāmatā ar atzīmi [S]. Tāds pats spiedogs ir arī inventāra grāmatās, un vēl ir atzīme par izdevuma nodošanu “specfondam”.¹³ Īpaši pirmās inventāra grāmatas izceļas ar spiedoga “S” pārbagātību un atzīmi, ka nodots specfondam ar 1949., 1952., 1953., 1955. vai citu gadu aktiem, norādot numuru. **19**

Daļa no 1944.–1945. gadā iegūtajām grāmatām tagad mājvietu ir atradusi krājumā “Cimelia”. Grāmatās ir redzams gan vecais inventāra numurs, gan jaunais svītrkods, bet inventāra grāmatā pie konkrētā izdevuma inventāra numura parādās atzīme “FM uz Cimelia”.

1987. gadā darbu sāka PSRS Galvenās literatūras pārvaldes (turpmāk GLP) vadītā starpnozaru komisija, kas pārskatīja grāmatas, paredzot pārcelt tās no specfondiem uz brīvi izmantojamiem krājumiem. Arī ZA FB 1988. gadā darbinieki intensīvi strādāja ar specfonda grāmatām, atkal tās no jauna inventarizējot un nododot Misiņa bibliotēkas krājumam un Centrālajam krājumam.

Bet tikai 1990. gada 9. jūlijā tika izdota GLP pavēle “Par specfondu likvidāciju”, kas noteica visu grāmatu pārceļšanu uz publiskajām krātuvēm. Kā piemēru var minēt ārsta Jāņa Zāliša slaveno grāmatu “Mīlestības vārdā”

12 LPSR ZA FB J. Misiņa latviešu literatūras nodaļas inventāra grāmata ar numuru MN 33. 1963/1964. Ieraksts pēc inventāra Nr. M 217646. LU AB KK.

13 Rīgas pilsētas bibliotēka – LPSR Valsts vēsturiskā bibliotēka. Inventāra grāmata Nr. 1. 1944/1945. LU AB KK.

1981. gada pirmizdevumu un 1982. gadā atkārtoti izdoto un ar ilustrācijām papildināto otro izdevumu. Pamatojoties uz inventāra numuriem, var secināt, ka abi izdevumi specfondā nokļuva 1982. gadā un 1989. gadā atkal tika pārinventarizēti un nodoti bibliotēkas krājumiem brīvai lietošanai. Šie inventāra numuri ir dzēsti, jo grāmata ir tikusi rekatalogizēta, kas nozīmē, ka visa informācija par šo grāmatu bija atrodamā elektroniskajā katalogā *Absotheque* un tagad ir konvertēta elektroniskajā katalogā *Aleph*. Statistika šajā gadījumā liecina, ka viena grāmata pie komplektētājiem un katalogizētājiem (neskaitot specfonda darbiniekus) bijusi piecas reizes.

Vēl viena LU AB grāmatās atrodamā piederības zīme ir sastopama izdevumos ar grifu “Для служебного пользования”: tie bija plāni brošūrvēda izdevumi ar slepenu, tautai nevēlamu informāciju par ārzemju komandējumiem un tehniskajiem sasniegumiem. Grāmatās pie inventāra numura ir atzīme “C...”, un tās inventarizēja atsevišķās inventāra grāmatās, pēc īpaša rīkojuma, kā strādāt ar šiem izdevumiem un kā jāveido inventāra numuri.

Lai orientētos milzīgajā informācijas klāstā un atrastu vajadzīgos izdevumus pa daudzajām zinātņu nozarēm, ir radītas klasifikācijas sistēmas – jauna grāmatas piederības zīme.

18. gadsimta sākumā *Bibliotheca Rigensis* bibliotēkār D. Eberhards bibliotēkas krājumu sakārto un sistematizē 6 pamatnodaļās:

1. Teoloģija.
2. Tieslietas.
3. Medicīna.
4. Vēsture.
5. Filosofija.
6. Filoloģija un dažāda satūra grāmatas.¹⁴

Gadsimtu gaitā izdevumu klasifikācija pa zinātņu nozarēm ir pilnveidojusies un augusi, jo, attīstoties zinātnei un kultūrai, radās jaunas zinātņu nozares un apakšnozares. LU AB

Inventārs	Inventāra Nr.	Autors, izdevums, gads
2441		Andreas Andrus... 16
2442		...
2443		...
2444		...
2445		...
2446		...
2447		...
2448		...
2449		...
2450		...
2451		...
2452		...
2453		...
2454		...
2455		...
2456		...
2457		...
2458		...
2459		...
2460		...

Piezīmes

1800. gada 4-18 g.

Spf - 184-75

1800. gada 4-18 g.

1800. gada 4-18 g.

1800. gada 4-18 g.

1800. gada 4-18 g.

1800. gada 4-18 g.

1	27894
2	27895
3	27896
4	27897
5	27898
6	27899

19 Ieraksti inventāra grāmatā ar specfonda atzīmēm

14 Zanders, O. 2000. *Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā (13.–17. gs.)*, 140. lpp.

grāmatas tiek klasificētas pēc UDK – universālās decimālās klasifikācijas. Bibliotēku informācijas sistēmu attīstība pasaulē un to ieviešana Latvijas bibliotēkās neapšaubāmi ir atvieglojusi informācijas iegūvi pa zinātņu nozarēm. Pagājušajā gadsimtā krājuma lietotājs, kuru interesēja kino vēsture vai medicīna, strādāja ar sistemātisko katalogu bibliotēkā *de visu*, bet mūsdienās to pašu informāciju var atrast internetā, neizejot no mājas vai darba kabineta. Tātad katra grāmata bibliotēkā tiek klasificēta, UDK indeksu ievadot elektroniskajā katalogā. Agrāk klasifikācijas indeksu ierakstīja arī grāmatā zem zīmoga, bet, kopš tiek strādāts ar BIS *Aleph*, tas vairs netiek darīts.

Katra darba klasifikācija ir atkarīga tieši no klasifikatora profesionalitātes. Lielisks piemērs ir Astrīdes un Ivara Ivasku grāmatu kolekcijas dāvinājums Misiņa bibliotēkai – grāmatas 33 pasaules valodās, kas klasificētas pa 40 zinātņu nozarēm un apakšnozarēm.

Viena no bibliotekāra atstātajām zīmēm grāmatā ir šifrs – nosacīta burtu un ciparu vai arī tikai ciparu, vai tikai burtu kombinācija, kas, sistematizējot krājumu pa zinātņu nozarēm vai pēc cita principa, norāda izdevuma atrašanās vietu bibliotēkas informatīvo resursu krājumā.

Ja bibliotēkas krājumā ir vairāk par 3 miljoniem dažādu izdevumu eksemplāru, tad racionālam izvietojumam ir liela nozīme. LU AB tiek izmantots gan kārtojums pa zinātņu nozarēm un nozares ietvaros alfabēta secībā, gan formālais kārtojums. 20 Kārtojums pa zinātņu nozarēm aizņem daudz vietas, jo nozares ietvaros ir jāatstāj brīva vieta jaunienākušajiem izdevumiem, un arī tad pēc kāda laika izdevumi ir jāpārvieto, lai atbrīvotu vietu jaunajiem. Pozitīvais: zinošs bibliotekārs dažādu katalogizāciju gadījumā (nav elektrības vai serveri iziet no ierindas) var atrast izdevumus, kurus pieprasījuši lietotāji.

Formālais kārtojums ir pēc izdevuma formāta, tas ir, pēc izmēra, izdevumu ienākšanas secībā. Šajā kārtojumā šifru attēlo arī uz grāmatas muguras, parasti to uzlīmējot. Ja izdevuma biežums to neatļauj, tad šifru raksta uz vāka kreisajā apakšējā stūrī. Šī izvietošana pozitīvā

20 Formālais grāmatu kārtojums

puse ir tā, ka grāmatas kārtot citu aiz citas, nav jāatstāj brīva vieta un krājums nav jāpārvieta. Izskatās arī ļoti kārtīgi, un tas ir kompakti novietots, turklāt izslēgto grāmatu vietā var ievietot citu izdevumu, kuram iedots tas pats šifrs, bet šifru grāmatā var nosvītrot veco inventāra numuru un tā vietā ierakstīt jauno. Šifra attēlojumam uz grāmatas muguras, to uzlīmējot, ir arī negatīvā puse, jo, grāmatai mainot krājumu, tā maina arī šifru, bet, noplēšot veco, var sabojāt arī grāmatu. LU AB krājumā ir grāmatas ar dažādi attēlotu šifru: šifrs ierakstīts tieši grāmatā, grāmatas gan ar aplīmētām mugurām, gan ar papīra apvāku, uz kura ir ne tikai šifrs, bet arī cita ar grāmatu saistīta informācija – autors, nosaukums, izdošanas gads u. tml., kas ir grāmatu saudzējošs, bet salīdzinoši dārgs un darbietilpīgs process. ²¹

LU AB krājums ir nenovērtējams dārgums ar vēl neizziņātām iespējām dažādās pētniecības jomās. Arī šis bija tikai neliels ieskats zīmēs, kuras LU AB grāmatās un ar tām saistītajos materiālos piecu gadsimtu garumā ir atstājuši gan īpašnieki, gan bibliotekāri, gan izdevēji.

²¹ Grāmata ar papīra apvāku

AVOTI UN LITERATŪRA

Bibliotheca Rigensis – 480: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka gadsimtu liecībās. 2004. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 230, [1] lpp.

Dreimane, J. 2004. *Latvijas bibliotēkas otrās padomju okupācijas gados: promocijas darbs.* Rīga: LU, 194 lpp.

Fukss, M. *Rīgas pilsētas bibliotēkas albums – hronika.* LU AB Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa (turpmāk LU AB R), inv. Nr. 4839.

Handbuch der Stadt-Bibliothek (1702–1842). LU AB R, inv. Nr. 2853.

LPSR ZA FB J. Misiņa latviešu literatūras nodaļas inventāra grāmata ar numuru MN 33. 1963/1964. LU AB Krājuma komplektēšanas un attīstības nodaļa (turpmāk LU AB KK).

Meklējiet rakstos!: Misiņa bibliotēkai un Kārlim Eglem 130: rakstu krājums. [2018]. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 319 lpp.

Rīgas pilsētas bibliotēka. Inventāra grāmata. 1942. LU AB R. *Rīgas pilsētas bibliotēka – LPSR Valsts vēsturiskā bibliotēka.*

Inventāra grāmata Nr. 1. 1944/1945. LU AB KK.

Svēts mantojums Rīgai. J. Misiņš un viņa bibliotēka. 2002. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 242, [1] lpp.

Zanders, O. 2000. *Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā (13.–17. gs.).* Rīga: Zinātne, 395 lpp.

Библиотеке 450: к юбилею Фундаментальной библиотеки АН Латвийской ССР, 1524–1974. 1974. Рига: Зинатне, 199 с.

Maija Krekle

Ieraksti Misiņa bibliotēkas grāmatās – laikmeta un cilvēku raksturotāji

Atslēgvārdi: Jānis Misiņš, latviešu literāti, Kārlis Egle, bibliotēka, veltījumi.

Misiņa bibliotēkā glabājas milzīgs un joprojām neizskaitīts daudzums grāmatu ar dažādiem ierakstiem. Mans pētījums veltīts, manuprāt, interesantākajiem no tiem – veltījuma ierakstiem.

Misiņa bibliotēka arvien ir bijusi daudzu latviešu kultūras cilvēku pulcēšanās vieta. Jau no tiem senajiem laikiem, kad Jānis Misiņš (1862–1945) no Lejasciema pārnāca dzīvot un strādāt uz Rīgu, viņa grāmatu krātuvē pulcējās latviešu rakstnieki, kas te atrada patiesi aizraujošas literārās bagātības un ieinteresētu un erudītu sarunu biedru – šo bagātību saimnieku. Misiņa veikālā – grāmatu krātuvē Daugavmalā, Kārļa ielā, tāpat mazāk zināmajā Pārdaugavas veikalīnā Jelgavas ielā bieži ciemiņi bija dzejnieki Vilis Plūdons (1874–1940), Jānis Poruks (1871–1911), literatūras pētnieks Teodors Zeiferts (1865–1929), rakstnieks Augusts Deglavs (1862–1922), kā arī citi latviešu kultūras darbinieki.

Viņi papildināja Misiņa grāmatu krātuvī ar savām jaunizdotajām grāmatām un ierakstīja tajās sirsnīgus veltījumus, augsti novērtējot arī Misiņa grāmatu krājēja darbu. “Mūsu grāmatotēvs”, “godātais latviešu literatūras krājējs” ir patiesi dziļas cieņas pilni vārdi. Vilis Plūdons 1910. gadā izdotajā “Latvju literatūras vēsturē” ierakstījis: “Savam mīļajam biedrim J. Misiņam Sarakstītājs.”¹ 1911. gadā grāmatā “Fantāzija

par puķēm” dzejnieks veltījumu ir paplašinājis: “Savam mīļajam, labajam biedrim, mūsu grāmatotēvam J. Misiņam.”² Par godāto latviešu literatūras krājēju, romāna “Rīga” pirmizdevumu dāvinot, Misiņu dēvē Augusts Deglavs.

Pēc Pirmā pasaules kara, kad bibliotēka atradās divos trīsistabu dzīvokļos Skolas ielā 25, gandrīz katrs latvju rakstnieks neatkarīgi no idejiskās un reliģiskās pārliecības uzskatīja par pienākumu savus jauniznākušos daiļdarbus dāvēt Misiņam, labi zinot, ka šī uzcītīgā cilvēka izveidotajā pilnīgākajā latviešu grāmatu krātuvē tās tiks saglabātas uz mūžiem. Veltījuma ierakstos epiteti ir visdažādākie: “manam sirds draugam” (Ivande Kaija; 1876–1942)³, “ļoti cienītam” vai arī “ļoti godātam bibliofilam” (Viktors Eglītis; 1877–1945)⁴, “mīļajam Jānim Misiņam” (Viktors Eglītis⁵), “latvju literatūras mecenātam” (Jānis Roze; 1878–1942)⁶. Proletariāta rakstnieks Leons Paegle (1890–1926) visās četrās dāvētajās grāmatās gan rakstījis lakoniski: “Misiņa kgm.”

Kā īpaši ievēribas cienīgus gribētos atzīmēt sešus veltījumus. Vispirms jau sirmā Kaudzītes

1 Ieraksts grāmatā: Plūdons, V. 1910. *Latvju literatūras vēsture*. Jelgava: L. Neimans. Inv. Nr. 3571.

2 Ieraksts grāmatā: Plūdons, V. 1911. *Fantāzija par puķēm*. Rīga: Saulīt-Melder apgāds. Inv. Nr. 21.718.

3 Ieraksts grāmatā: Kaija, I. 1921. *Sfinksas*. Rīga: Valters un Rapa. Inv. Nr. 174319.

4 Ieraksts grāmatā: Eglītis, V. 1921. *Kopotu raksti*. 17. sēj. Rīga: Leta. Inv. Nr. 167650.

5 Ieraksts grāmatā: Eglītis, V. 1921. *Dvēseles varā*. Rīga: Leta. Inv. Nr. 170345.

6 Ieraksts grāmatā: Roze, J. 1924. *Latviešu stenografija*. 4. izd. Rīga: Valters un Rapa. Inv. Nr. 119948.

Matisa (1848–1926) “sadraudzīgais” veltījums “Jauno “Mērnieku laiku”” pirmizdevumā 1924. gadā: “A.c. J. Misiņa kungam sadraudzīgi no sarakstītāja.”⁷

1927. gadā Tirmaliete (1876–1942) savu veltījumu Kopotu rakstu 1. sējumā izteikusi viēdās dzejas rindās:

Kas savu dvēseli vēro,
Tas mātās likteņus –
Un milējot mūžīgi daiļo
Ver gaismas avotus.⁸

Izcilais latviešu komponists Jāzeps Vītols (1863–1948) 1935. gada 5. februārī dāvinājis J. Misiņam grāmatu “J. Vītols. Kopotas dziesmas” (kas iznākusi jau 1933. gadā) ar šādu ierakstu: “Miļajam kaimiņam J. Misiņa kmgm atpūtas brīžiem J. Vītols 5.II 1935.”⁹ Jācer, ka erudītais grāmatnieks izmantoja šo ieteikumu, jo jaunībā bija piedalījies III Vispārējos latviešu dziesmu svētkos (toreiz – Latviešu trešie vispārīgie dziedāšanas svētki) un notis drusku pazina, lai arī savas miļākās dziesmas pierakstījumu notīs 20. gadsimta sākumā uzticēja Emīlam Dārziņam...

Kad J. Misiņš lielā vecuma dēļ (viņam bija sešdesmit trīs...) savu bibliotēku nodeva Rīgas pilsētai un par Misiņa bibliotēkas pārziņi izvēlējās Kārli Egli (1887–1974), ne Egle, ne arī citi bibliotēkas darbinieki turpmākajos gados neaizmirsu savu patronu apsveikt lielākās un mazākās dzīves jubilejās. Dziļā cieņa un godbijība viņiem allaž bijusi pret grāmatu krātuves dibinātāju un izcilo latviešu kultūras darbinieku. Rabin-drānata Tagores Rakstu 2. sējumā, kas iznācis 1936. gadā, atrodams šāds ieraksts: “Miļajam J. Misiņam 1936. gada 1. martā. Tulkotājs K. Egle.”¹⁰ Savukārt Johana Volfganga Gētes “Romās elēģiju” 1941. gada izdevumā ir veltījums:

“Bibliofilam Jānim Misiņam 80. dzimšanas dienā 1942. gada 25. aprīlī K. Egle un pārējie Misiņa bibliotēkas darbinieki.”¹¹

Desmit mēnešus pirms nāves, kara pēdējā vasarā, J. Misiņš saņēma divdesmittrīsgadīgā autora Alvara Zaiga (Valta Grēviņa; 1921–1961) grāmatu “Māņi” (1944). Jaunais cilvēks tajā ierakstījis: “Grāmatniecības krīvam Misiņtēvam autors 1944. g. jūnijā.”¹²

Cilvēks aiziet, viņa darbs paliek. Misiņa bibliotēkas darbinieki nenogurdināmā K. Egles vadībā turpināja attīstīt pilnīgāko latviešu grāmatu krātuvi, arvien jauni un jauni lasītāji iestaigāja ceļu uz mājīgajām Torņa ielas 3/5 telpām. Jauna rakstnieku paaudze atstāja savas esamības liecības, biežs viesis bibliotēkā bija Aleksandrs Čaks (1901–1950). Latviešu literāti pamazām izgāja plašajā pasaulē, tomēr neaizmirstot Misiņa bibliotēku, sarunvalodā sauktu vienkārši par Misiņiem. Jānis Veselis (1896–1962), piemēram, dāvinot sava darba “Dievu gulta” tulkojumu čehu valodā (1930), ieraksta: “Jāņa Misiņa bibliotēkai par piemiņu no Jāņa Veseļa. 2.V.1930.”¹³

Kad Misiņa bibliotēka pēc Otrā pasaules kara pārcēlās uz arhitekta Augusta Reinberga namu Skolas ielā 3, tā turpināja būt latviskās kultūras centrs par spīti tam, ka K. Egle tika atstādināts no direktora pienākumiem un pati bibliotēka vispirms pievienota jaundibinātajai Latvijas PSR Zinātņu akadēmijai, bet pēc tam arī tās Fundamentālajai bibliotēkai. Joprojām papildinājās veltījuma ierakstu skaits. Misiņa bibliotēku milējuši un apdzejojuši daudzi rakstnieki un dzejnieki, slavējuši literatūras, teātra un mūzikas zinātnieki, gandrīz visu Latvijas PSR tautas rakstnieku un dzejnieku veltījumus var atrast bibliotēkas grāmatās. Vilis Lācis (1904–1966), parakstoties “Zvejnieka dēla”

7 Ieraksts grāmatā: Kaudzite, M. 1924. *Jaunie “Mērnieku laiki”*. 1. d. Cēsis-Rīga: O. Jēpe. Inv. Nr. 245202.

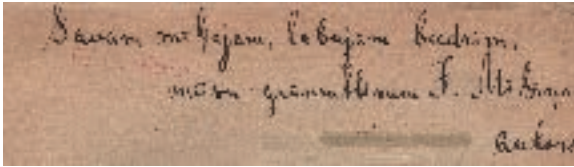
9 Ieraksts grāmatā: Vītols, J. 1933. *Kopotas dziesmas jauktiem, vīru un sievu korim a capella*. Rīga: Latviešu skaņražu kopa. Inv. Nr. 84712.

10 Ieraksts grāmatā: Tagore, R. 1936. *Raksti*. 2. sēj., 2. iesp. Rīga: A. Gulbis. Inv. Nr. 84314.

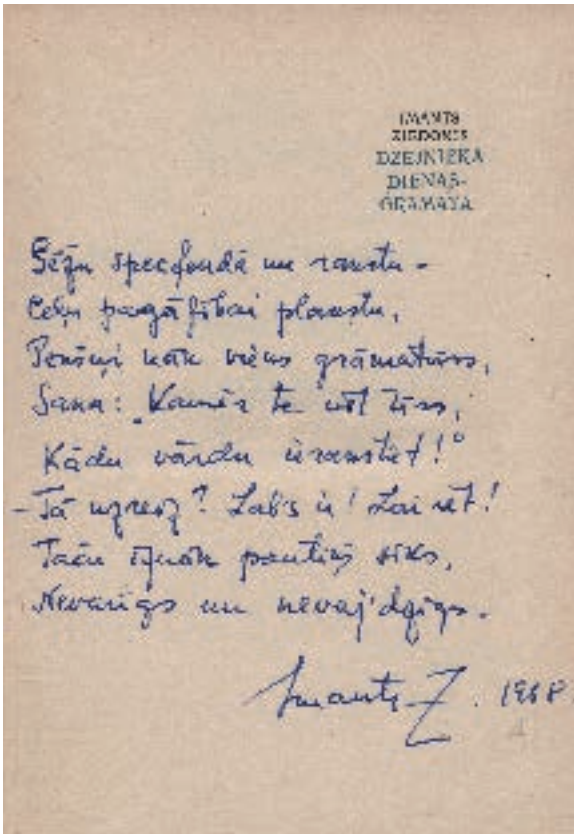
11 Ieraksts grāmatā: Gēte, J. V. 1941. *Romas elēģijas*. Rīga: Latvju Grāmata. Inv. Nr. 141.846.

12 Ieraksts grāmatā: Grēviņš, V. 1944. *Māņi*. Rīga: J. Alkšņa apgāds. Inv. Nr. 144.473.

13 Ieraksts grāmatā: Veselis, J. 1930. *Lužko bohu*. Praha: Šolc a Šimaček. Inv. Nr. 70.120.

1 Viļa Plūdoņa veltījums Jānim Misiņam

2 Imanta Ziedoņa ieraksts "Dzejnieka dienasgrāmatā"

tulkojumā igauņu valodā "Kaluri poeg" (1952), bijis lakonisks: "10.09.1952.: LPSR Zinātņu Akadēmijas Misiņa bibliotēkai."¹⁴ Savukārt Imants Ziedonis (1933–2013) 1968. gada pavasarī parāda savu zobgaļa dabu vairākos dzejījumos, kuri laikam gan nav ietverti nevienos kopotajos rakstos. "Dzejnieka dienasgrāmatā" (1965) viņš ierakstījis:

"Sēžu specfondā un rakstu –
Ceļu pagājībai plakstu,
Pēkšņi nāk viens grāmatvīrs,
Saka: "Kamēr te vēl tīrs,
Kādu vārdu ierakstiet!"
Tā uzreiz? Labs ir! Lai iet!
Taču iznāk pantiņš sīks,
Nevarīgs un nevaj'dzīgs.

Imants Z. 1968."¹⁵ 2

Savukārt krājumā "Zemes un sapņu smilts" (1961) atrodama šāda četrrinde:

"Jūs, kas speciālā fondā
strādājat no stundas stundā, –
lai tiek saglabāts kā mīts
katrs senais puteklīts.

Imants Z. 1968."¹⁶

Pretenzijas uz mūžību ieraugāmas grāmatas "Sirds dinamīts" (1963) eksemplārā:

"Lielībā un dūšībā
gribu ieiet mūžībā,
jūs tad arī dūšīgi
glabājiet to mūžīgi.

Imants Z. 1968. gada maijā."¹⁷

Un ne jau tikai dzejā izpaužies tobrīd trīsdesmitpiecgadīgais kuplmataināis dzejnieks.

14 Ieraksts grāmatā: Lācis, V. 1952. *Kaluri poeg*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. Inv. Nr. 57-5-73.

15 Ieraksts grāmatā: Ziedonis, I. 1965. *Dzejnieka dienasgrāmata*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 142-2-65.

16 Ieraksts grāmatā: Ziedonis, I. 1961. *Zemes un sapņu smilts*. Rīga: LVI. Inv. Nr. 197.012.

17 Ieraksts grāmatā: Ziedonis, I. 1963. *Sirds dinamīts*. Rīga: LVI. Inv. Nr. 211.937.

Grāmatas “Pa putnu ceļu” (1957) ierakstā I. Ziedonis taisnojas: “Šī tāda vāja iznāca, tas tāpēc, ka visu laiku bija jāairē un jātura sportsmeņiem līdz. Otrreiz tādā barā nelaidīšos. I. Ziedonis 1968.”¹⁸

Citi kultūras darbinieki ir bijuši daudz nopietnāki. Izcilais grāmatzinātnieks Aleksejs Apinis (1926–2004) sava darba “Latviešu grāmatniecība” (1977) eksemplārā ierakstijis Misiņus pagodinošas rindas: “Atrasties tādā bibliotēkā šai grāmatai ir liels gods. A. Apinis 1980. g. 19. febr.”¹⁹

Veltījumi tikuši atstāti arī grāmatās, kas bibliotēkas plauktos nonākušas pēdējos divdesmit sešos gados, kad Misiņa bibliotēka pārcēlusies uz telpām Rūpniecības ielā 10 un ietilpst Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas sastāvā.

Literatūrvēsturnieks Ilgonis Bērsons (1931), bibliotēkas lasītājs jau gandrīz septiņdesmit gadu garumā, savā grāmatā “Auseklītis zem āmura un kāškrusta” (2006) raksta: “Misiņa bibliotēka ir svēta vieta: te senči sarunājas ar tagadnes darbarūkiem un nākotnes praviešiem. Patecībā visiem sirsnīgajiem darbiniekiem Ilgonis Bērsons (lasītājs kopš N gada) 2006.21.06.”²⁰

Mūzikas zinātnieks Arnolds Klotiņš (1934), kura darbi mūzikas vēsturē nebūtu tapuši bez Misiņa bibliotēkas darbinieku izpalīdzības un bez tās bagātīgā krājuma izmantošanas, grāmatas “Mūzika pēckara staļinismā” (2018) titullapā ierakstījis: “Misiņa Bibliotēkas Saimei patecībā par palīdzību, padomiem un faktisko līdzdalību grāmatas darināšanā.”²¹

Arvien mīļa Misiņa bibliotēka bijusi rakstniekam Zigmundam Skujiņam (1926).

Pagaidām pēdējais no viņa daudzajiem dāvinājumiem ir Milānā izdots romāna “Miesas krāsas domino” tulkojums itāļu valodā “Come tessere di un domino” (2017), kura titullapā autors ierakstījis: “Ar prieku šo grāmatu dāvinu savai mīļajai Misiņa bibliotēkai. Zigmunds Skujiņš.”²²

Bibliotēkai visvairāk grāmatu dāvinājuši un savus autogrāfus dažādos laikos atstājuši tās lasītāji un draugi (minu alfabēta secībā): Arnolds Auziņš (1931), Marta Bārbale (1933–2003), Ilgonis Bērsons, brāļi Antons (1876–1971) un Pēteris (1881–1956) Birkerti, Saulvedis Cimermanis (1929), Kārlis Draviņš (1901–1991), Indra Gubiņa (1927–2017), Uldis Ģērmanis (1915–1997), Arturs Henriņš (1932–2014; Misiņus nosaucis par iedvesmas bibliotēku), Andrejs Irbe (1924–2004), Astrīde (1926–2015) un Ivars (1927–1992) Ivaski, Jānis Alberts Jansons (1892–1971), Jānis Kalniņš (1922–2000), Anda Kubuliņa (1942), Kārlis Krūza (1884–1960), Janīna Kursīte (1952), Jānis Liepiņš (1930), Milda Losberga (1923–2011), Vitauts Ļūdēns (1937–2010), Lalita Muižniece (1935), Gunārs Selga (1929–1986), Zigmunds Skujiņš, Ojārs Spāritis (1955), Heinrihs Strods (1925–2012), Jeronīms Stulpāns (1931–1981), Tālvāldis Treicis (1939–2008), Rihards Treijs (1931–2013), Māra Zālīte (1952), Dzidra Zeberīņa (1923–2016), Teodors Zeiferts, Imants Ziedonis...

Ir vēl otra ierakstu grupa. Tie ir veltīti nevis bibliotēkai, bet kādam noteiktam cilvēkam. Gadu gaitā Misiņa bibliotēkā nonākušas grāmatas no daudzām personīgajām bibliotēkām. Daži, mūžam uz galu ejot, ir grāmatas atdāvinājuši, citi atdevuši kā vairs nevajadzīgas. Pirmajos pēckara gados, kā zināms, bija daudz “bezsaimnieka” mantu, kas, paldies Dievam un K. Eglem, nevis tika iznīcinātas, bet nogūla bibliotēkas plauktos. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas daudz grāmatu dāvinājumu nācis no trimdas tautiešiem. Tā bibliotēkā atrodas

18 Ieraksts grāmatā: Ziedonis, I. 1957. *Pa putnu ceļu*. Rīga: LVI. Inv. Nr. 336-8-67.

19 Ieraksts grāmatā: Apinis, A. 1977. *Latviešu grāmatniecība*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 224-5-77.

20 Ieraksts grāmatā: Bērsons, I. 2006. *Auseklītis zem āmura un kāškrusta*. Rīga: Sol Vita. Inv. Nr. 269049.

21 Ieraksts grāmatā: Klotiņš, A. 2018. *Mūzika pēckara staļinismā: Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade 1944–1953*. Rīga: LU LFMI. Inv. Nr. 818015928.

22 Ieraksts grāmatā: Skujiņš, Z. 2017. *Come tessere di un domino*. Milano: Iperborea. Inv. Nr. 819000038.

gandrīz visas Veltas Tomas (1912–1999) grāmatas ar latviešu (padomju) rakstnieku veltījumiem. Joprojām bibliotēka saņem grāmatas ar ierakstiem, kurus autori – draugi un kolēģi – ir dāvinājuši cits citam. Ļoti bagātu ierakstu klāstu ar veltījumiem dzejniecei Ārijai Elksnei (1928–1984) bibliotēka ieguva 2018. gada vasarā, kad arhitekts Uldis Bērziņš nodeva Misiņiem savas ģimenes bibliotēku.

Noslēgumā neliels ieskats dažos likteņos un raksturos. Vērojot rokrakstus, mēs mēģinām izprast cilvēkus un viņu attiecības. Sirsnīgais veltījums no Augusta Saulieša rāda, ka uzruna “mīlais biedri” bijusi visai izplatīta starp kolēģiem – rakstniekiem: “Savam mīļajam biedrim Plūdonim – A. Sauliets. Pavasari 1910.”²³

Traģiskais Jāņa Ziemeļnieka (1897–1930) mūža gals jau nojaušams septiņus gadus pirms viņa nāves – veltījumā bijušajai skolotājai Zelmai Grinbergai, dāvinot savu pirmo dzejoļu krājumu “Nezināmai” (1923): “Labai neaizmirstamai skolotājai Zelmai Grinbergai šai atmiņai. Rīgā, 5.VIII 23. J. Ziemeļnieks.” Ieraksts grāmatā vēl nav tik skumjš kā klāt pieliktā vēstulīte, kurā dzejnieks atzīstas savā nespējā dzīvot bez opiuma.²⁴

Kā brīnišķīgs mākslas darbs gan grafiski, gan saturiski ir Jāņa Sudrabkalna (1894–1975) poētiskais veltījums Ā. Elksnei grāmatā “Osis logā” (1969): “Kad es domāju par Āriju Elksni, domāju par to, cik patiesīgi, vienkārši un dziļi, neatvairāmi pievilcīgi viņa ietver savās vārmās dzīvi un sapņus, redzu iztālēm burvīgu sievieti, dzirdu dīvaini mulsināšu balsi un pēkšņi atrodos kopā ar viņu un viņas meiteni zem viena lietussarga, izstiepu roku pret ošiem, pilādžiem, kļavām un liepām un klusā balsī saku: “Ārija, esiet

sveicināta! Jānis Sudrabkalns Svētupes Sprundās 1969. gada Līgo svētku dienā.”²⁵

Dzejniecei Ā. Elksnei draudzīga humora pilnas rindas veltījis Gunārs Priede (1928–2000), kā dāvanu pasniedzot savas “Piecas lugas” (1973): “.. jauneklītim, redz, nepatīkot Ārijai Elksnes dzejoļi... (325. lpp.) Ārijai, pateicībā, ka viņa ne pret līdzautorību protestēja, ne (kā daži cerēja) skrēja ārā no zāles – Gunārs 17.11.73. “Aivaru gaidot” pirmizrādē.”²⁶ Tie, kas redzējuši šo izrādi, zina, par ko ir stāsts. Ne jau katrs varēja pieņemt draisko formu un “svētuma apgānīšanu”.

Vēl viens izsmeļošs Ā. Elksnes raksturojums, ko devis I. Ziedonis, rakstot veltījumu grāmatā “Poēma par pienu” (1977): “Ārijai, neeksotiskai, neekstravagantai, nepārmodernai, netrascendentālai, neimpresionistiskai, neekspresionistiskai, nepurītāniskai, neekstrasensuālpatoloģiskai, nespīdolikai, nelaimdotiskai, nekibernētiskai, nerevolucionārai, sievišķīgi izturētai, pašveidīgi realizētai būtnei – būtnei Imants Z 19.II 1978.”²⁷

Citā poēmas eksemplārā atrodamas dzejnieka drūmās pārdomas par Latvijas govju likteni. Diezgan pravietiski izrādījušies vārdi “brūno nomaiņas laikā ar melnraibajām; nevar gan vēl zināt, kā tālāk būs arī ar tām”.²⁸

Savukārt 1974. gadā iznākušās “Epifānijas” I. Ziedonis nākamajā gadā dāvina V. Tomai ar šādu ierakstu: “Vējam dod siltas pēdas, rasai dos vēja tiesu, ūdenim skrējējam ļauj tecēt spilvenā. (jo vairāk jauc, jo skaidrāk paliek) Veltai – Imants 1975. Rīgā.”²⁹

Akrostihu – veltījumu dzejniekam Andrejam Eglītim (1912–2006) 85. jubilejā

23 Ieraksts grāmatā: Saulietis, A. 1910. *Varavīksne*. Rīga: Varavīksna. Inv. Nr. 136.601.

24 Ieraksts grāmatā: Ziemeļnieks, J. 1923. *Nezināmai*. Rīga: Lapsene. Inv. Nr. 116.878.

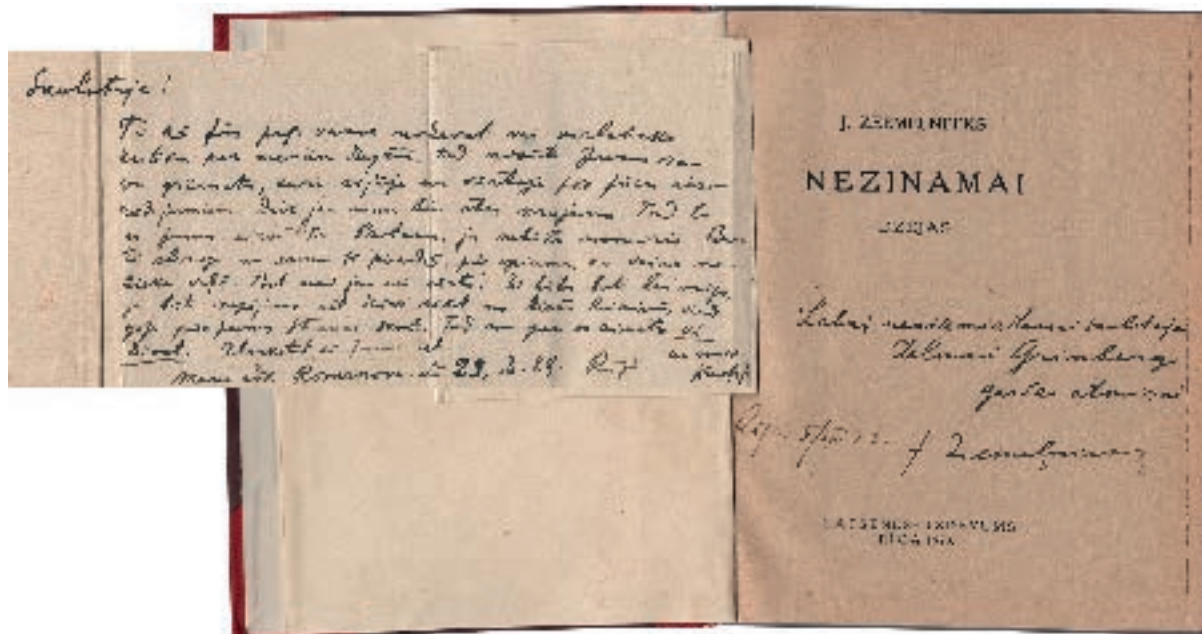
25 Sudrabkalns, J. Ieraksts grāmatā: Sudrabkalns, J. 1969. *Osis logā*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 233-6-69.

26 Ieraksts grāmatā: Priede, G. 1973. *Piecas lugas*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 314-2-73.

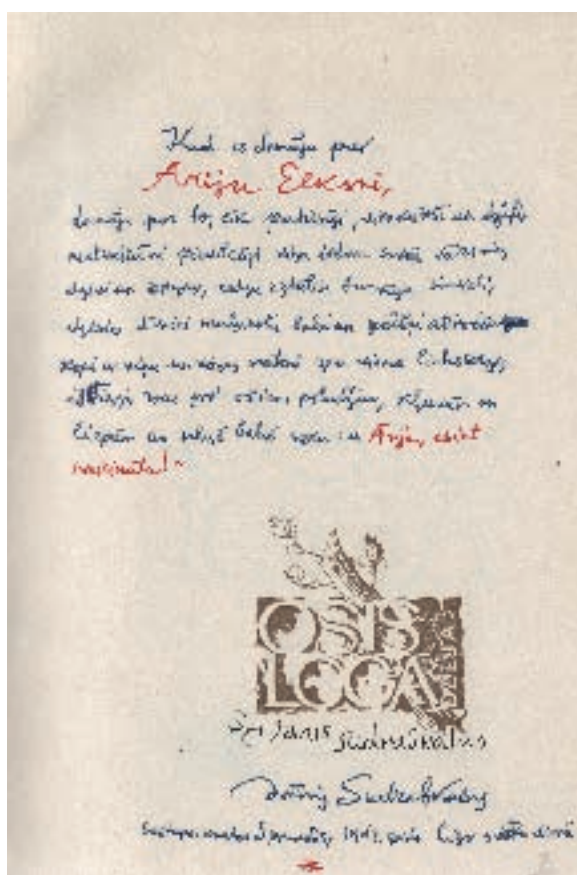
27 Ieraksts grāmatā: Ziedonis, I. 1977. *Poēma par pienu*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 21-9-78.

28 Ieraksts grāmatā: Ziedonis, I. 1977. *Poēma par pienu*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 4-5-78.

29 Ieraksts grāmatā: Ziedonis, I. 1974. *Epifānijas*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 48-9-75.

3 Jāņa Ziemeļnieka veltījuma ieraksts un vēstule skolotājam Zelmam Grīnbergam

4 Jāņa Sudrabkalna veltījums Ārijai Elksnei

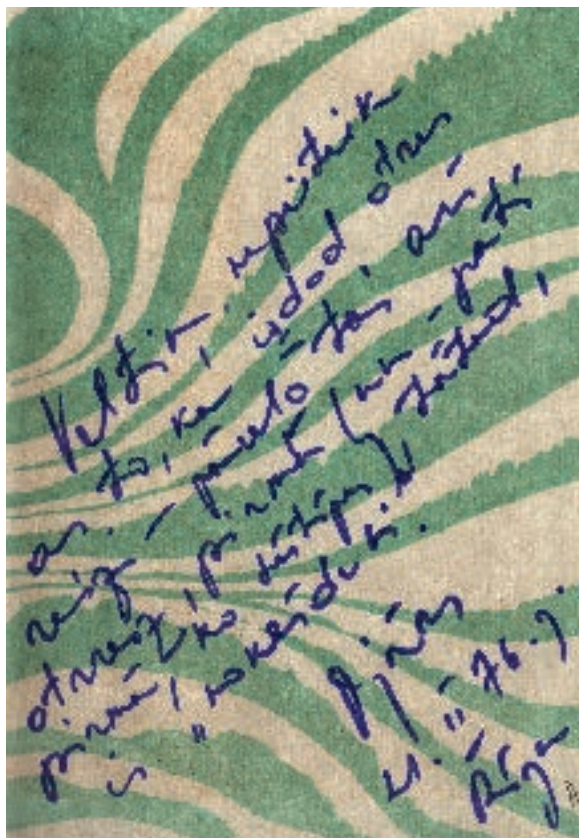
I. Ziedonis ierakstījis dāvātājā savu Rakstu
4. sējumā (1995):

Augstums pie augstuma aug.
Negaiss pie negaisiem mācās.
Debesīs zīmes Dievs liek,
Retais tās izlasīt prot.
Ezeros lilijas mirdz, un
Jūrā mirdz vientuļa bura;
Atkal un atkal Dievs teic:
“Mīlestības par maz”.
Eņģeļi runā ar mums –
Gaudenie nedzird, ne gudrie.
Labi, ka ir kāds, kas dzird –
Īsteni gājis Tavs ceļš.
Ticības tālumū pilns,
Ieraudzīt tur Tev bij lemts
Māti un mūs. Un trīs zvaigznes.³⁰

Ojāra Vācieša (1933–1983) draudzībai
ar V. Tomu raksturīga pilnīga uzticēšanās
un pašironijas pilna atklātība: “Mīļā Vel-
ta, kādas nu tās stundas ir. Ņem par labu.
Ojārs. 25.XII 74.”³¹ Grāmatas “Tās dienas
acīm” otrajā izdevumā (1975) dzejnieks rak-
sta: “Veltiņ, nepietiek ar to, ka izdod otru rei-
zi [...] pirmā (un – pati pirmā, ko sūtīju), tātad
ir noklīdusi. Ojārs. 21.II 76. g. Rīgā.”³² 5

I. Ziedonis savas izlases virsrakstu “Ar
tikko grieztu ķeizarkroni rokā” (1979) radoši
papildina, pierakstot klāt: “.. uz debesīm
kāp Ojārs Vācietis kokā. To apstiprinu.
I. Ziedonis.”³³

Unikāls ir I. Ziedoņa dzeju krājuma “Re, kā”
(1981) eksemplārs, kas vairāku dzejnieku dā-
vināts Kanādas viešņai V. Tomai. Ziedonis ap-
dzejojis katru no četriem kolēģiem (Māri Čaklo,
Liju Brīdaku, Māru Zālīti, Olgu Lisovsku), kuri
kopā ar viņu viesojas pie dzejnieces Dubultu
jaunrades namā:

5 Ojāra Vācieša veltījums Veltai Tomai

31 Ieraksts grāmatā: Vācietis, O. 1974. *Visāda garuma stundas*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 177-8-74.

32 Ieraksts grāmatā: Vācietis, O. 1975. *Tās dienas acīm*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 000049745.

33 Ieraksts grāmatā: Ziedonis, I. 1979. *Ar tikko grieztu ķeizarkroni rokā*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 192-1-79.

“kā dialektikai tik trijai
 man allaž gribas ticēt Lijai
 kā spriedumam, kas list pārparim
 es mērķtiecīgi ticu Mārim
 jo notiek ļoti smalkas talkas
 pie jaunpieolgas, Jaunpiebalgas
 tā zālītei vai citam lakstam
 mēs māriski uz laimi rakstām
 ar Veltu, viedo saim- un -nieci
 mēs ziedojam
 met ziedu pieci: Imants, Māris, Lija, Māra,
 Olga 1981. gada 4. novembrī Dubultos.”³⁴

V. Tomas mājās Kanādā top šāds I. Ziedoņa veltījumierraksts krājumā “Ceļmallapas” (1983):
 “Pie Veltas nerunāju faktos: jo gari tup te visos
 kaktos. Veltas mājā Imants 1983. augustā.”³⁵

No iepriekšējiem ierakstiem varēja just latviešu rakstnieku draudzības saišu dziļumu un stiprumu. Gribētos sniegt arī nopietnu koleģialitātes piemēru, kas pauž patiesu cieņu pret darbabiedru un raksturo gan dāvinātāju, gan saņēmēju. Šajās domās patiesi ir vērts ieklausīties. Literatūrzinātniece Janīna Kursīte raksta veltījumu kolēģei Verai Vāverei (1929) grāmatā “Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā, 1900–1919” (1988): “Paldies par to, ka Jūs nešķirojat cilvēkus savējos un svešajos, un nevērtējat pēc regālijām, pakāpēm un iztērētā glaimu daudzuma. Varbūt tikai šādi veidotā augsnē var strādāt dažādos virzienos un tomēr – vēlēt cits citam labu un cienīt otru. Janīna 1988.3.02.”³⁶

Ne tikai draudzību un cieņu, bet arī no citiem rūpīgi slēptu mīlestību atspoguļo veltījuma ieraksti. Garš un tumšmatains latviešu dzejnieks raksta skaistai un talantīgai latviešu dzejniecei: “.. Vecrīgas sniegputeni atceroties, klusā

mīlestībā – Autors. Rīgā, 1960. gada 16. janvārī.”³⁷ Arvīda Skalbes (1922–2002) mazā dzeju grāmatiņa “Sūrābele” (1959) acimredzami ilgi glabājusi Ā. Elksnes skumjā mīlas stāsta noslēpumu. Varbūt katru nejaušo tikšanos ar milēto cilvēku viņa atzīmējusi ar maza ziedīņa ievietošanu starp krājuma lapām un dzejnieka matu cirta garus gadus atgādinājusi par to, kas varēja būt, bet nebija...

Mainās laiki, mainās cilvēki. Atmiņas par tiem paliek gan drukātajā, gan arī rakstītajā tekstā. Neaptverami bagāts ir Misiņa bibliotēkas ierakstu krājums, diemžēl tas vēl joprojām nav pienācīgi novērtēts. Veltījumu ierakstiem Misiņa bibliotēkas grāmatās ir milzīga kultūrvēsturiska vērtība, kas mums visiem būtu jāapzinās un ar ko Latvijas Universitātes Akadēmiskajai bibliotēkai būtu patiesi jālepojas.

34 Ieraksts grāmatā: Ziedonis, I. 1981. *Re, kā*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 260-12-81.

35 Ieraksts grāmatā: Ziedonis, I. 1983. *Ceļmallapas*. Rīga: Liesma. Inv. Nr. 170-7-83.

36 Ieraksts grāmatā: Kursīte, J. 1988. *Latviešu dzejas versifikācija 20. gs. sākumā, 1900–1919*. Rīga: Zinātne. Inv. Nr. 228148.

37 Ieraksts grāmatā: Skalbe, A. 1959. *Sūrābele*. Rīga: LVI. Inv. Nr. 190.943.

Kristīne Zaļuma

Nejaušas satikšanās Bikstos: grāmatās atstātās liecības

Atslēgvārdi: Kurzemes muižas, kultūras mantojums, bibliotēku vēsture, muižas bibliotēka, ekslibris, proveniencē.

Daudzu Latvijas atmiņas institūciju vēsturisko krājumu grāmatas glabā atmiņas par saviem kādreizējiem īpašniekiem. Raksts veltīts Bikstu muižas (*Bixten*) fon der Ropu (*von der Ropp*) dzimtas 19. gadsimta un 20. gadsimta pirmajā pusē atstātajām liecībām grāmatās, kas cieši savijušās ar kādreizējās bibliotēkas īpašnieku un apkārtnes vietējo iedzīvotāju likteņiem. Latvijas Nacionālajā bibliotēkā identificētas vairākas grāmatas ar Bikstu muižas piederīgo atstātām īpašumzīmēm un ierakstiem. To izpēte sniegusi iespēju pirmo reizi sabiedrības vērtējumam tuvplānā atklāt arī jaunas ziņas par divu 19. gadsimta beigās radītu ekslibru izcelsmi, kuru autors līdz šim uzskatīts par nezināmu. Rakstā aplūkota minēto ekslibru autora – Latvijas kultūrtelpā aizmirsta Bikstu muižā dzimuša arhitekta, mākslinieka, rakstnieka un publicista Maksa Aleksisa Alfonsa fon der Ropa (*Max Alexis Alphons von der Ropp*; 1876–1940) – dzīve un darbi. Konkrētu kādreizējo muižu bibliotēku iespieddarbu un tajā atstāto liecību pētniecība atklāj to izcelsmes (proveniencē) sarežģīto vēsturi.

Bikstu pagasts, kurā mūsdienās atrodas kādreizējās muižas apbūve, iekļaujas Dobeles novadā. Bikstu muižā ¹ fon der Ropu dzimta dzīvojusi no 1795. līdz 1939. gadam.¹

Muižas jaunā kungu māja būvēta laikposmā no 1846. līdz 1848. gadam² (kā celtniecības gadi minēti arī 1865.–1866. gads³) Bikstu un Sprinģu (*Springen*) muižas īpašnieka Karla Teodora Alfonsa fon der Ropa (*Carl Theodor Alfons von der Ropp*; 1809–1883) laikā. Jau tad kungu mājā noteikta telpa bija atvēlēta bibliotēkas izvietojšanai. Tās īpašnieks jau kopš 1835. gada⁴ bija mākslas un grāmatu pazinēju ievērojamās Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*; 1817–1939) dalībnieks.

Par pirmo “nejaušo satikšanos” Bikstos liecina Bībelē⁵ atstāts ieraksts ²:

(turpmāk NKMP PDC), 4892: Nr. 5574; Dišlere, I. 2013. *Jaunpils muižas, muižiņas: Jaunpils novada muižu vēsture no 13. līdz 20. gadsimtam*. Rīga: Atēna, 132. lpp.

2 Dišlere, I. 2013. *Jaunpils muižas, muižiņas*, 132. lpp.; Mašnovskis, V. 2018. *Muižas Latvijā: vēsture, arhitektūra, māksla: enciklopēdija*. 1. sēj.: A–H. Rīga: DUE, 117. lpp.

3 Bikstu muiža. NKMP PDC, 4892: Nr. 5574.

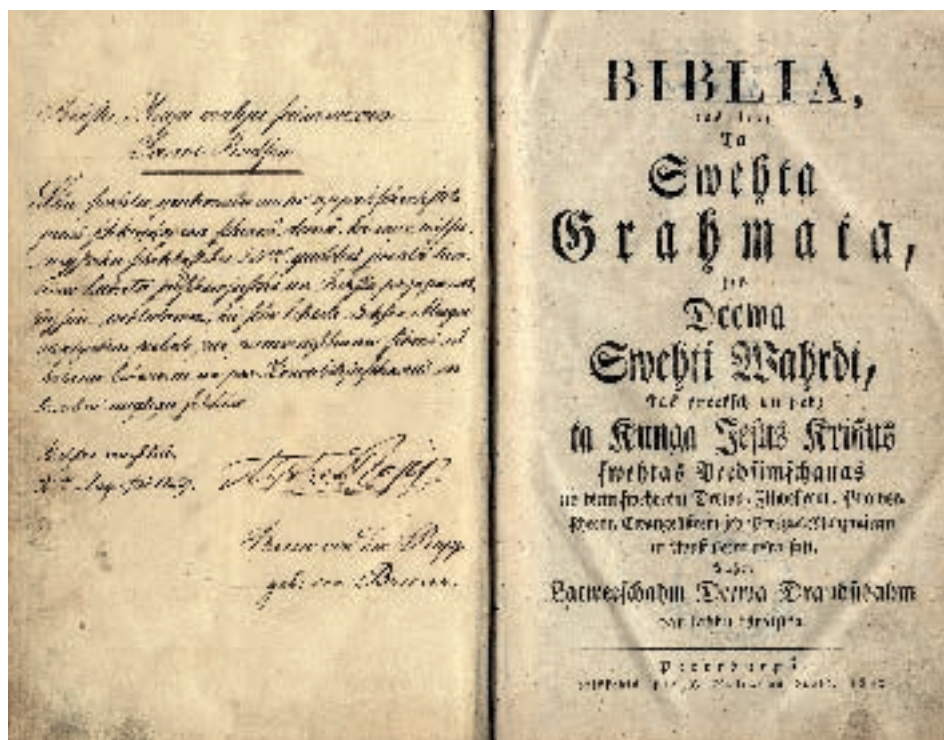
4 *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst, 1876. 1877*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, S. 46.

5 *Biblia, tas irr: Ta Swehta Grahmata, jeb Deewa Swehti Wahrđi, Kas preeksch un pehz ta Kunga Jesus Kristus swehtas Peedsimschanas no teem swehteem Deewa-Zilwekeem, Praweescheem, Ewangelisteem jeb Preezas-Mahzitateem un Apustuļeem usrakstīti, Tahm Latweeschahm Deewa Draudsibahm par labbu istaisita*. 1825. Peterburgā: driķķehts pee T. Rutta un dehla, 10, [2], 992, 174, [2], 338 lpp. Eksemplārs: Latvijas Nacionālā bibliotēka (turpmāk LNB), svitrkods: 0317112871.

1 Bikstu muiža. Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs

1 Bikstu muižas kungu māja, 20. gadsimta sākums. LU AB

2 Bibeļa ar Bikstu muižas īpašnieku Karla Teodora Alfonsa fon der Ropa un Terēzes Katarīnas Amālijas fon der Ropas ierakstu, 1859. LNB

Karls Teodors Alfons fon der Rops un viņa dzīvesbiedre Terēze Katarīna Amālija fon der Ropa, dzimusi fon Brēverna (*Therese Catharina Amalie von der Ropp, geboren von Brevern*; 1814–1883), atzīmējot 25. kopdzīves gadadienu 1859. gada 2. augustā, dāvinājuši grāmatu Bikstu pagasta Miegu māju saimniekam Jānim Radziņam: “Bikstu Miegu māju saimniekam Jānim Radziņam. Šo svētu grāmatu mēs apakšrakstīti jums šķiņķojam šini dienā, kā caur visu, augstāka žēlastību 25cus gadus svētā laulības kārtā sadzīvojuši un Bikstu pagastu valdījuši – vēlēdamies, ka šī Bībele Bikstu Miegu mājām paliek par pieminēšanas zīmi uz bērnu bērniem un par Dievabijāšanas un ticības auglīgu sēklu. Bikstu muižā, 2rā Augustā 1859. Alph. v. d. Ropp. Therese von der Ropp, geb. von Brevern.” Nesagaidot zelta kāzas, abi fon der Ropi devās mūžībā vienā gadā – vispirms cienmāte, bet pēc vairākiem mēnešiem arī viņas vīrs.

Bez Bikstu muižas īpašnieku ieraksta Bībeles iekšējā priekšējā vākā atrodams ekslibris, kas grāmatā ielīmēts 73 gadus pēc tam, kad tapis aprakstītais fon der Ropu ieraksts. Mākslinieka Riharda Kārļa Valdemāra Zariņa (arī Rihards Zariņš; Kārlis Richards Valdemārs Zariņš; Richards Zariņš, 1869–1939) 1925. gadā veidotais ekslibris (krāsaina cinkogrāfija, 14 × 10 cm) ³ “J. Misiņa īpašums. Es gribu izsmelt jūru... Skap[is]. Nr.” liecina, ka grāmata Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumā nonākusi no pazīstamā bibliofila un bibliogrāfa, pirmā Valsts bibliotēkas (mūsdienās Latvijas Nacionālā bibliotēka) pārziņa (direktora; 1919. gada septembris – 1920. gada maijs) Jāņa Misiņa (1862–1945) privātbibliotēkas. Zem ekslibra grāmatas īpašnieks J. Misiņš ar zīmuli pašrocīgi ierakstījis, ka izdevums dāvināts 1932. gadā un tā dāvinātāja bijusi “Steinberg jkze (Rakstniece Amaranta)”⁶.

Nākamās nejaušās un nozīmīgākās satikšanās Bikstos saistītas ar diviem ekslibriem, kuru

³ Rihards Zariņš. Jāņa Misiņa ekslibris, 1925. LNB

6 Uzticamus datus par rakstnieci neizdevās atrast, zināms, ka ar šādu vārdu 20. gadsimta 20. un 30. gados publicējusies tulkotāja.

autors līdz šim uzskatīts par nezināmu. Abi ekslibri, kas tapuši 1899. gadā, kā Maksa Aleksisa Alfonsa fon der Ropa darbi norādīti rokasgrāmatā, kas izdota 1901. gadā.⁷ Līdz šim nevienā publikācijā mākslinieka vārds nav bijis saistīts ar Latvijas teritoriju, parasti viņš norādīts kā vācu grafiķis.

Arhitekts un mākslinieks, arī rakstnieks un publicists, vēlāk fermeris Dienvidāfrikā, Namībijas galvaspilsētā Vindhukā (*Windhuk*), Makss Aleksiss Alfonss fon der Rops ⁴ bija Bikstu muižas īpašnieka, augstākās sabiedrības aprindās pazīstamā Georga Morica Maksa fon der Ropa (*Georg Moritz Max von der Ropp*; 1850–1919) un viņa sievas, Zaļajā muižā (*Grünhof*) dzimušās Marijas Irēnes Emilijas fon der Ropas, dzimušās fon Šepingas op dem Hammes (*Marie Irene Emilie op dem Hamme genannt Schöppingk*; 1856–1928), vecākais bērns un kungu mājas cēlāja Karla Teodora Alfonsa fon der Ropa mazdēls. Mākslinieka Maksa Aleksisa Alfonsa fon der Ropa tēva un mātes kāzu dienas attēls 1875. gada 18. jūnijā ⁵ rāda grāmatas un mākslas vietu un nozīmīgumu jaunā pāra dzīvē. Šajā laikā Bikstu muižas kungu mājas bibliotēkai bija atvēlēta telpa kungu mājas dienvidu gala tālākajā vietā, līdzās ēdamistabai vienā rindā ar puķu un rotaļu istabu.⁸

Kā liecina ieraksts Minhenes Mākslas akadēmijas studentu matrikulā, Makss Aleksiss Alfonss fon der Rops 1900. gada 25. aprīlī uzsācis studijas glezniecībā kā vācu mākslinieka, pazīstamā portretista un monumentālista, akadēmijas profesora Ludviga fon Herteriha (*Ludwig von Herterich*; 1856–1932) skolnieks.⁹

⁴ Makss Aleksiss Alfonss fon der Rops, 20. gadsimta sākums. Fotokopija. Mārburgas fotoarhīvs, Baltijas bruņniecības apvienība

⁵ Georgs Morics Makss fon der Rops un Marija Irēne Emilija fon der Ropa kāzu dienā, 1875. Fotokopija. LNB

⁷ *Deutsche und österreichische Bibliothekzeichen – Exlibris. Ein Handbuch für Sammler, Bücher- und Kunstfreunde* 1901. Stuttgart: Julius Hoffmann, S. 418.

⁸ Bikstu muiža. NKMP PDC, 4892: Nr. 5574.

⁹ Akademie der Bildenden Künste München. *Matrikelbücher 1809–1935: 02112 Max Alexis v. d. Ropp*. Pieejams: https://matrikel.adbk.de/matrikel/mb_1884-1920/jahr_1900/matrikel-02112 [skatīts 10.01.2020.].

Latvijā visbiežāk Maksa Aleksisa Alfonsa fon der Ropa vārds pieminēts saistībā ar Jaunaucē muižas (*Neu-Autz*) kungu māju.¹⁰ 1903. gadā pēc viņa projekta kungu mājas interjers daļēji tika atjaunots (ēdamzāles bufetes niša ar Pārtēna motīviem, ovālās zāles cilpiņi un kupola gleznojums)¹¹, atdodot skaistajai Kurzemes klasicisma celtni historisma laikmetā daļēji zaudēto stila vienību.¹² Ar pietāti risinot neoklasicisma stila izvirzītās laikmeta aktualitātes, arhitekts mazāk pievērsies antīko formu detaļām, bet vairāk uzsvēris interjera apjomu gleznieciskumu un plastiku.¹³ Mūsdienās Jaunaucē muižas apbūve ir 19. gadsimta valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Vienīgais Latvijā apbrīnojami neskartā stāvoklī saglabāties vēlinā klasicisma interjeru paraugs.

Mākslinieks un arhitekts Makss Aleksiss Alfonss fon der Rops bija arī pazīstams publicists un rakstnieks. Viņa romāns “Elkesragge” (“Elkurags”)¹⁴ vēsta par 1905. gada revolūcijas notikumiem Latvijā, un viņš ir arī plašu un nozīmīgu rakstu autors. Publikācijās viņš aprakstījis muižu un to kultūras vērtību likteņus pēc

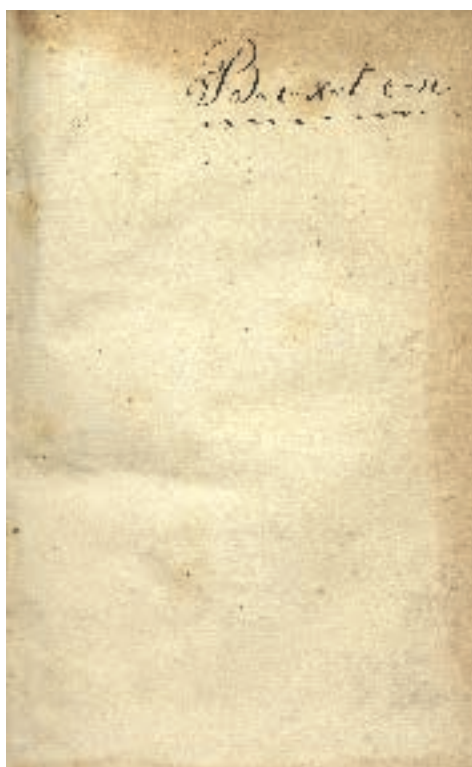
1905. gada revolūcijas notikumiem¹⁵, izmēģinājis roku literatūrkritikā un turpinājis rakstīt literārus sacerējumus¹⁶, sniedzis ieskatu vācbaltiešu mākslinieku sasniegumos Latvijā un Vācijā¹⁷, bet vēlākajā publicistikas posmā aprakstījis Dienvidāfrikas iedzīvotāju problēmas.¹⁸

Kā arhitekts Makss Aleksiss Alfonss fon der Rops 1912./1913. gadā ar labiem panākumiem piedalījās Rīgas Vācu strēlnieku apvienības (*Rigaer Schützenverein*; 1858–1939) jaunā nama celtniecības sķiču konkursā.¹⁹ Lai gan viņš ieguva godalgu, piedāvātā iecere tomēr nekad netika realizēta.

Pirmais ekslibris tapis īsi pirms studiju laika Mīnhenē, 1899. gadā (klūdaini datēts arī ar 1900. gadu²⁰). Mākslinieks Makss Aleksiss Alfonss fon der Rops to veidojis sava tēva Georga Morica Maksa fon der Ropa plašās bibliotēkas krājuma vajadzībām Bikstu muižā. Ekslibri (cinkogrāfija, 11,8 × 9,1 cm) attēlots zinātnieks un bruņinieks.

-
- 10 Bruģis, D. 2008. Die Herrenhäuser des Neoklassizismus in Lettland und ihre stilistischen Wurzeln in der Baukunst von Kurland und Livland. In: *Klassizismus im Baltikum: neun Beiträge zum 5 Baltischen Seminar 1993*. Lüneburg: Carl-Schirren-Gesellschaft, S. 143 (Schriftenreihe Baltischen Seminare, Bd. 3); Bruģis, D. 1997. *Historisma pīlis Latvijā*. Atk. izd. Rīga: Sorosa fonds-Latvija, 217. lpp.
- 11 Lancmanis, I. 2019. Arhitektūra 1780–1840. *Latvijas mākslas vēsture. 3. sēj. 1. grām. Klasicisma un romantisma periods 1780–1840*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 261. lpp.; Pirang, H. 1928. *Das Baltische Herrenhaus. Bd. 2: Die Blütezeit um 1800*. Rīga: Jonck & Poliewsky, S. 38.
- 12 Bruģis, D. *Historisma pīlis Latvijā*, 217. lpp.
- 13 Vairāk: Zilgalvis, J. 1995. Latvijas muižu klasicisma arhitektūra. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1, 24.–38. lpp.
- 14 Ropp, M. A. v. d. 1907. *Elkesragge: ein baltischer Zeitroman*. Berlin: E. Fleischel & Co, 292 S.; Ropp, M. A. v. d. 1908. *Elkesragge: ein baltischer Zeitroman*. 2. Aufl. Berlin: Fleischel, 289 S.

-
- 15 Ropp, M. A. v. d. 1907. Das baltische Landhaus. *Dina Zeitung*, Nr. 172, 27. Jul. (9. Aug.), S. 2; Nr. 173, 28. Jul. (10. Aug.), S. 2.
- 16 Ropp, M. A. v. d. 1921. Eines Philosophen Reisetagebuch. *Rigasche Rundschau*, Nr. 165, 26. Jul., S. 5; Ropp, M. A. v. d. 1923. Das Recept des Wet-Heng-Pong. *Rigasche Rundschau*, Nr. 211, 24. Sept., S. 6; Nr. 212, 25. Sept., S. 6.
- 17 Ropp, M. A. v. d. 1924. Deutschbaltische Malerei und Graphik. Ausstellung im Kunstmuseum. *Rigasche Rundschau*, Nr. 16, 19. Jan., S. 10.; Ropp, M. A. v. d. 1926. Baltische Künstler in Deutschland. In: *Jahrbuch des baltischen Deutschtums, 1927*. Riga: Jonck & Poliewsky, S. 146–151.
- 18 Ropp, M. A. v. d. 1928. Südafrikanische Bevölkerungsprobleme. *Rigasche Rundschau*, Nr. 161, 21. Jul., S. 9; Nr. 167, 28. Jul., S. 5; Nr. 173, 4. Aug., S. 5.
- 19 Die Preisausschreiben des Jahres 1912–13. 1913. In: *Jahrbuch für Bildende Kunst in den Ostseeprovinzen*. 7 Jahrgang. Riga: Architektenverein zu Riga, S. 81.
- 20 Иваск, У. Г. 1905. *Описание русских книжных знаков: (Ex-Libris)*. Вып. 1. Москва: М. Я. Параделов, с. 243–244; Piilmann, S., Becker, P. G. 2002. *Baltische Wappenexlibris: Exlibris der Ostseeprovinzen: Estland-Kurland-Livland-Ösel*. Tallinn; Gütersloh: [b. i.], S. 72.

6 Makss Aleksiss Alfonss fon der Rops. Bikstu muižas īpašnieka Georga Morica Maksa fon der Ropa bibliotēkas ekslibris, 1899. LNB

Abi zīmēti uz senas bibliotēkas fona kā norāde uz to, ka muižas bibliotēkas krājums bija sens un zinātniski ievirzīts. Ekslibra vidū fon der Ropu dzimtas ģerbonis ar uzrakstu “EX LIBRIS MAX. BAR. DE ROPP, BIXTENSIS DOM.” (Barona Maksa fon der Ropa ekslibris, Bikstu muiža) zem tā. Bruņucepurei kleinodā piestiprinātas pāvu spalvas, fon der Ropu vairogs raksturīgi dalīts ar dzeguļiem un augšā ar zarotu ševronu.

Mākslinieka tēvs Georgs Morics Makss fon der Rops²¹, kuram Bikstu muižas kungu mājā glabājās vērtīga bibliotēka, bija mācīties Bērzaines ģimnāzijā (*Gymnasium zu Birkenruh*; 1860–1864), turpinājis izglītoties Jelgavas ģimnāzijā (1865–1869), bet pēc tam studējis lauksaimniecības zinības ārzemēs. Mācoties Jelgavas ģimnāzijā, viņš sadraudzējās ar vēlāk pazīstamo mācītāju un literātu Kārli Kundziņu (1850–1937), ar kura palīdzību sekmīgi pilnveidoja latviešu valodas prasmes.²² Laikposmā no 1882. līdz 1888. gadam Georgs Morics Makss fon der Rops bija Irlavas skolotāju semināra kurators²³, bet no 1889. līdz 1901. gadam viņš ieņēma Kurzemes bruņniecības maršala amatu, atbildot par bruņniecības pašpārvaldes darījumiem. Laikposmā no 1902. līdz pat 1919. gadam viņš pildīja Kurzemes muižnieku kredīt biedrības (*Kurländischen Creditverein*, arī *Kurländischen Kreditverein*; 1830–1921) direktora amatu.

Muižas bibliotēkas īpašnieks Georgs Morics Makss fon der Rops atbilstoši interesēm bija vairāku tālaika nozīmīgu biedrību dalībnieks – kopš 1876. gada²⁴ Kurzemes Literatūras

21 Pirang, H. 1926. *Das Baltische Herrenhaus. Bd. 1: Die älteste Zeit bis um 1750*. Rīga: Jonck & Poliewsky, S. 61; *Album Curonorum: 1808–1932*. 1932. Rīga: Historischen Kommission der Curonia, S. 127.

22 Lapiņš, J. 1929. Kārlis Kundziņš sen. Atskats uz dzīvi un 60 gadu literārisko darbību. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 1, 3. lpp.

23 Vičs, A. 1922. Irlavas skolotāju seminārs. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 11, 1136. lpp.

24 *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*, 1876. 1877. S. 49.

un mākslas biedrības (kopš 1894. gada²⁵ arī biedrības Ģenealoģijas, heraldikas un sfragistikas sekcijas) dalībnieks, bet kopš 1893. gada Krievijas Baltijas provinču vēstures un senatnes pētitāju biedrības (*Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostprovinzen Rußlands*; 1834–1939) biedrs.²⁶

20. gadsimta sākumā, kad Bikstu muižas kungu mājā atradās arī tur iekārtotā bibliotēka, muižas īpašnieks ar ģimeni tajā uzturējās ar pārtraukumiem, jo par pastāvīgu dzīvesvietu bija izvēlējušies dzimtai piederošos namus Jelgavā: galvenokārt Raiņa ielā 11, 27 un 46, Jāņa Bisenieka ielā 41, Upes ielā 12 un Zemgales prospektā 1.²⁷

Pirmā pasaules kara (1914–1918) laikā, no 1915. līdz 1918. gadam, Georgs Morics Makss fon der Rops kā bēglis pavadīja laiku Vidzemē. Atgriezies mājās Jelgavā, viņš vairs nevēlējās nekur bēgt un palika uz vietas pilsētā. Kad dēli viņu mēģinājuši pierunāt doties bēgļu gaitās, viņš atbildējis, ka viņam pašam iztikai līdzekļi būtu pietiekami, bet kredītbiedrības darbiniekiem diemžēl ne, tāpēc viņš paliks pilsētā.²⁸ Domājams, ka ap šo laiku dzimteni pameta Bikstu muižas īpašnieku vecākais dēls mākslinieks Makss Aleksiss Alfonss fon der Rops.

25 Verzeichniss der Mitglieder der Section für Genealogie, Heraldik und Sphragistik in Mitau. 1893. In: *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik*, 1894. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, S. 176.

26 *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1894*. 1895. Riga: W. F. Häcker, S. 219.

27 Bikstu muiža. NKMP PDC, 4892: Nr. 5574; Melderis, G. Jelgavas vēstures materiāli: izraksti un piezīmes. Rīga, 1949.–1959. LNB RXA52,9. Norādītie ielu nosaukumi un māju numuri Jelgavā atbilstoši laikam no 1929. līdz 1949. gadam.

28 Schlau, K. O. 1999. *Bolschewikenzeit in Mitau: 9. Januar – 18. März 1919*. Wedemark-Elze: Harro V. Hirschheydt, S. 17. (Beiträge zur baltischen Geschichte; Bd. 18.)

Viņa tēvu Georgu Moricu Maksu fon der Ropu nogalināja 1919. gada 18. martā²⁹ sarkanā terora laikā.

Latvijas vēsturisko notikumu gaitā laikposmā no 1920. līdz 1939. gadam fon der Ropu dzimtas piederīgie joprojām dzīvoja arī Bikstos, mitinoties valsts neatsavinātās muižas daļas ēkās.³⁰ Tūlīt pēc Neatkarības kara (1918–1920) Bikstu muižas kungu mājā desmit skapjos joprojām atradās bibliotēka, interjerā bija saglabājušās virkne gleznu kopiju, klavieres un mēbeles.³¹

Pēdējais muižas īpašnieks, mākslinieka Maksa Aleksisa Alfonsa fon der Ropa brālis Ferdinands Volfgangs Pauls Erihs fon der Rops (*Ferdinand Wolfgang Paul Erich von der Ropp*; 1879–1969), braucot projām no Latvijas ar ģimeni 1939. gada 23. novembrī³², muižas bibliotēkas grāmatu krājumu nodeva Bikstu pagasta valdes pārvaldībā, kas to savukārt atdeva glabāšanai Bikstu sešklasīgās pamatskolas bibliotēkai. Fon der Ropu dzimtas atstātajā Bikstu muižas bibliotēkas krājumā bija

29 Gemartert und ermordet. Liste Nr. 1. 1919. *Rigasche Zeitung*, Nr. 22, 20. Jun., S. 5; Lielinieku upuri. 1919. *Lidums* (pielikums), Nr. 16, 26. jūnijs, 18. lpp.; [Nachruf]. 1924. *Rigasche Rundschau*, Nr. 252, 5. Nov., S. 7; Chronik. 1925. In: *Jahrbuch und Kalender des Deutschtums in Lettland 1926*. Riga: Jonck & Poliewsky, S. 109; Schlau, K. O. 1999. *Bolschewikenzeit in Mitau: 9. Januar – 18. März 1919*, S. 61. Līdz 1924. gadam Georgs Morics Makss fon der Rops skaitījās bezvēsts pazudis. Viņa mirstīgās atliekas atrada mežā, netālu no Jelgavas.

30 Bikstu muiža. NKMP PDC, 4892: Nr. 5574; Dišlere, I. 2013. *Jaunpils muižas, muižiņas*, 132. lpp.

31 Pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Kurzemē, 1919. gada decembris – 1920. gada februāris. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1632. f. (Izglītības ministrijas sarakste ar Arhīvu-bibliotēku nodaļu par arhīva dokumentu reevakuāciju), 2. apr., 935. l., 2. lp.

32 *Izceļojušo vācu tautības pilsoņu saraksts: ziņas par personām, kas izceļojušas saskaņā ar līgumu par vācu tautības Latvijas pilsoņu pārvietošanu uz Vāciju: (Lik. kr. 1939. g. 176.)*: oficiāls izdevums. 1940. [Rīga]: Iekšlietu ministrijas administratīvais departaments, 1230. lpp.

ap 2000 sējumu, galvenokārt 18. un 19. gadsimta izdevumi greznos iesējumos angļu, franču un vācu valodā.³³

Latvijas Lauksaimniecības kameras (Jelgavā) bibliotekārs agronoms Kārlis Ozols (arī Eihvalds; Eichvalds) vēstulē Valsts bibliotēkas direktoram Mārtiņam Stumbergam (1872–1955) 1940. gada 26. jūnijā rakstījis: “Lielākā daļa no sējumu skaita ir literatūra, dabas zinātnes un enciklopēdiska vērtīgos stila sējumos. Minētās grāmatas skolai nav vajadzīgas, un telpu trūkuma dēļ tās novietotas jumta paspārnē, kamdēļ skola labprāt tās nodotu piekritīgām iestādēm.”³⁴ 1940. gada jūlijā šo grāmatu krājumu nodeva Valsts bibliotēkas pārziņā. Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājumā ir identificētas un joprojām glabājas vairākas grāmatas³⁵ ar Georga Morica Maksa fon der Ropa Biktstu muižas bibliotēkas vajadzībām tapušo ekslibris.

Otrs Maksa Aleksisa Alfonsa fon der Ropa pirms studijām Minhenē radītais ekslibris (krāsaina cinkogrāfija, 14,2 x 8,7 cm) **7** atrodams Zaļās muižas grāfienes, viņa vecmāmiņas

7 Makss Aleksiss Alfonsss fon der Rops. Zaļās muižas īpašnieces Aleksandrīnes Elizes Dorotejas fon Mēdemas bibliotēkas ekslibris, 1899. LNB

33 Sarakste ar Izglītības ministriju par Valsts bibliotēkas pārvaldišanu, 1925–1941. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs, 235. f. (Latvijas Republikas Kultūras ministrijas Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1919–1995), 1a. apr., 5. l., 182.–184. lp.

34 Turpat, 184. lp.

35 Piem.: Retz, J. F. de. *Mémoires du cardinal de Retz: contenant Ce qui s'est passé de remarquable en France pendant les premières années du Règne de Louis XIV.* Tome 1., 3., 4. 1719. Nouv. ed. Amsterdam: Chez J. Frederic Bernard, et H. Du Sauzet. Eksemplāri: LNB; Fenelon, de Salignac de La Mothe. 1730. *Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse.* Nouv. édition. Paris: Barteley, XXXIII p., 504 p.; Bielfeld, J. F. von. 1767. *Les Premiers traits de l'Erudition Universelle, ou analyse abrégée de toutes les sciences, des beaux-arts et des belles lettres, par M. Le Baron de Bielfeld.* T. 2. Leide: Chés Sam. et Jean Luchtmans, 350 p. Eksemplārs: LNB; Petri, J. Ch. 1809. *Neue Pittoresken aus Norden, oder Statistisch-historische Darstellungen aus Lief- Eht- und Russland: nebst einer Topographie von Moskau.* 2., stark vermehrte Aufl. Erfurt: Knick und Müller, VIII, 378 p. Eksemplārs: LNB, svītrkods 0311071199 (grāmata pārsieta, saglabājies tikai ekslibris).

no mātes puses, Aleksandrīnes Elīzes Dorotejas fon Mēdemas, atraitnes fon Šepingas op dem Hammes, dzimušas fon Līvenas (*Alexandrine Elise Dorothea von Medem, verwitwet von Schoppingk op dem Hamme, geborene von Lieven*; 1831–1913), privātbibliotēkas grāmatās. Ekslibris tapis 1899. gadā (kļūdaini datēts arī ar 1904. gadu³⁶), un tajā atspoguļota fon Mēdemu Zaļās muižas pils fasādes centrālā daļa, bet tā augšējā daļā divi ģerboņi – pa kreisi grāfu fon Mēdemu, pa labi pirmu fon Līvenu –, un ekslibra centrā redzams uzraksts “EX LIBRIS ALEXANDRINE MEDEM”.

1913. gada 27. decembrī Zaļās muižas īpašniece Aleksandrīne Elīze Doroteja fon Mēdema aizmīga mūža miegā. Īpašumu mantoja viena no viņas mazmeitām. Neskatoties uz vācu kareivju postījumiem muižā Pirmā pasaules kara pirmajos gados, vēl kara beigās tajā atradās iespaidīgs grāmatu krājums, kas bija izvietots trīs pils telpās. Bibliotēkā glabājās izcila reliģiskās literatūras kolekcija, kā arī memuārliteratūra, grāmatas par ģeogrāfiju, ceļošanu, mākslu un vēsturi. Kā īpaši vērtīga krājuma daļa bija grāmatas par Baltijas vēsturi. 1919. gadā Latvijas armijas kareivji sapakoja un šīs bibliotēkas grāmatas

nosūtīja Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijai uz Rīgu. Vēlāk daļa no grāfienes bibliotēkas grāmatām nonāca Valsts bibliotēkā.³⁷

Bikstu muižas dzīvē un kultūras vērtību likteņos būtiskas izmaiņas ienesa nevienu nesaudzējošie kari – daļa muižas ļaužu devās bēgļu gaitās, bet īpašnieks Georgs Morics Makss fon der Rops zaudēja dzīvību. Plašās pasaules izaičinājumiem Pirmā pasaules kara laikā padevās Vācijā izglītotais talantīgais mākslinieks un arhitekts Makss Aleksiss Alfonss fon der Rops, uz ilgiem gadiem pazaudējot saikni ar dzimteni un ļaujot Latvijā aizmirst savu vārdu. Pavisam nejaušas satikšanās Bikstos šajā rakstā izveidojušas vienotu stāstu par muižas īpašnieku fon der Ropu dzimtu un viņu bibliotēkas likteni, sniedzot iespēju ar līdz šim maz izmantotu avotu palīdzību ieraudzīt muižas un tās bibliotēkas nezināmās vēstures lappuses, personalizējot un no aizmirstības glābjot grāmatās atrodamu ekslibru autoru.

Pētījums izstrādāts Valsts pētījuma programmas projekta “Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” (Nr. VPP-IZM-2018/1-0022) ietvaros.

AVOTI UN LITERATŪRA

Akademie der Bildenden Künste München. Matrikelbücher 1809–1935: 02112 Max Alexis v. d. Ropp. Pieejams: https://matrikel.adbk.de/matrikel/mb_1884-1920/jahr_1900/matrikel-02112 [skatīts 10.01.2020.].

Album Curonorum: 1808–1932. 1932. Rīga: Historischen Kommission der Curonia.

Biblia, tas irr: Ta Swehta Grahmata, jeb Deewa Swehti Wahrdi, Kas preeksch un pehz ta Kunga Jesus Kristus swehtas Peedsimschanas no teem swehteem Deewa-Zilwekeem, Praweescheem, Ewangelisteem jeb Preezas-Mahzitajeem un Apustuļeem usrakstīti, Tahm Latweschahm Deewa Draudsibahm par labbu istaisita. 1825. Peterburgā: driķķehts pee T. Rutta un dehla.

36 Иваск, У. Г. 1905. *Описание русских книжных знаков: (Ex-Libris)*. Вып. 1., с. 183–184; Piilmann S., Becker P. G. 2002. *Baltische Wappenexlibris*, S. 58; Zaļuma, K. 2019. *Neredzamā bibliotēka: Latvijas Nacionālās bibliotēkas 14 vēsturiskās kolekcijas*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 212. lpp.

37 Vairāk: Zaļuma, K. *Neredzamā bibliotēka*, 204.–217. lpp.

- Bielfeld, J. F. von. 1767. *Les Premiers traits de l'Erudition Universelle, ou analyse abrégée de toutes les sciences, des beaux-arts et des belles lettres, par M. Le Baron de Bielfeld*. T. 2. Leide: Chés Sam. et Jean Luchtmans.
- Bikstu muiža. Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs (NKMP PDC), 4892: Nr. 5574.
- Bruģis, D. 2008. Die Herrenhäuser des Neoklassizismus in Lettland und ihre stilistischen Wurzeln in der Baukunst von Kurland und Livland. *Klassizismus im Baltikum: neun Beiträge zum 5 Baltischen Seminar 1993*. Lüneburg: Carl-Schirren-Gesellschaft, S. 143 (Schriftenreihe Baltischen Seminare Bd. 3).
- Bruģis, D. 1997. *Historisma pilis Latvijā*. Atk. izd. Rīga: Sorosa fonds-Latvija.
- Chronik. 1925. In: *Jahrbuch und Kalender des Deutschtums in Lettland 1926*. Rīga: Jonck & Poliewsky, S. 109.
- Deutsche und österreichische Bibliothekzeichen – Exlibris. Ein Handbuch für Sammler, Bücher- und Kunstfreunde aus dem Buch- und Bibliothekswesen*. 1901. Stuttgart: Julius Hoffmann.
- Dišlere, I. 2013. *Jaunpils muižas, muižiņas: Jaunpils novada muižu vēsture no 13. līdz 20. gadsimtam*. Rīga: Atēna.
- Fenelon, F. de Salignac de la Mothe. 1730. *Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse*. Nouv. édition. Paris: Barteley.
- Gemartert und ermordet. Liste Nr. 1. 1919. *Rigasche Zeitung*, Nr. 22, 20. Jun., S. 5.
- Izceļojušo vācu tautības pilsoņu saraksts: ziņas par personām, kas izceļojušas saskaņā ar līgumu par vācu tautības Latvijas pilsoņu pārvietošanu uz Vāciju: (Lik. kr. 1939. g. 176.): oficiāls izdevums*. 1940. Rīga: Iekšlietu ministrijas administratīvais departaments.
- Lancmanis, I. 2019. Arhitektūra 1780–1840. *Latvijas mākslas vēsture*. 3. sēj. 1. grām. *Klasicisma un romantisma periods 1780–1840*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 261. lpp.
- Lapiņš, J. 1929. Kārlis Kundziņš sen. Atskats uz dzīvi un 60 gadu literārisko darbību. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 1, 3. lpp.
- Lielinieku upuri. 1919. *Lidums* (pielikums), Nr. 16, 26. jūnijs, 18. lpp.
- Mašnovskis, V. 2018. *Muižas Latvijā: vēsture, arhitektūra, māksla: enciklopēdija*. 1. sēj.: A–H. Rīga: DUE.
- Melderis, G. 1949.–1959. Jelgavas vēstures materiāli: izraksti un piezīmes. Rīga, LNB RXA52,9.
- [Nachruf]. 1924. *Rigasche Rundschau*, Nr. 252, 5. Nov., S. 7.
- Pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Kurzemē, 1919. gada decembris – 1920. gada februāris. LNA LVVA, 1632. f. (Izglītības ministrijas sarakste ar Arhīvu-bibliotēku nodaļu par arhīva dokumentu re-evakuāciju), 2. apr., 935. l., 2. lp.
- Petri, J. Ch. 1809. *Neue Pittoresken aus Norden, oder Statistisch-historische Darstellungen aus Lief- Ehst- und Russland: nebst einer Topographie von Moskau*. 2., stark vermehrte Aufl. Erfurt: Knick und Müller.
- Piilmann, S., Becker, P. G. 2002. *Baltische Wappenexlibris: Exlibris der Ostseeprovinzen: Estland-Kurland-Livland-Ösel*. Tallinn; Gütersloh: [b. i.].
- Pirang, H. 1926. *Das Baltische Herrenhaus*. Bd. 1: Die älteste Zeit bis um 1750. Rīga: Jonck & Poliewsky.
- Pirang, H. 1928. *Das Baltische Herrenhaus*. Bd. 2: Die Blütezeit um 1800. Rīga: Jonck & Poliewsky.
- Die Preisausschreiben des Jahres 1912–13. 1913. In: *Jahrbuch für Bildende Kunst in den Ostseeprovinzen*. 7 Jg. Rīga: Architektenverein zu Riga, S. 81.
- Retz, J. F. de. 1719. *Mémoires du cardinal de Retz: contenant Ce qui s'est passé de remarquable en France pendant les premières années du Règne de Louis XIV*. Tome 1., 3., 4. Nouv. ed. Amsterdam: Chez J. Frederic Bernard, et H. Du Sauzet.
- Ropp, M. A. v. d. 1926. Baltische Künstler in Deutschland. In: *Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1927*. Rīga: Jonck & Poliewsky, S. 146–151.
- Ropp, M. A. v. d. 1907. Das baltische Landhaus. *Düna Zeitung*, Nr. 172, 27. Jul. (9. Aug.), S. 2; Nr. 173, 28. Jul. (10. Aug.), S. 2.
- Ropp, M. A. v. d. 1924. Deutschbaltische Malerei und Graphik. Ausstellung im Kunstmuseum. *Rigasche Rundschau*, Nr. 16, 19. Jan., S. 10.
- Ropp, M. A. v. d. 1921. Eines Philosophen Reisetagebuch. *Rigasche Rundschau*, Nr. 165, 26. Jul., S. 5.
- Ropp, M. A. v. d. 1907. *Elkesragge: ein baltischer Zeitroman*. Berlin: Egon Fleischel & Co.
- Ropp, M. A. v. d. 1908. *Elkesragge: ein baltischer Zeitroman*. 2. Aufl. Berlin: Fleischel.
- Ropp, M. A. v. d. 1923. Das Recept des Wet-Heng-Pong. *Rigasche Rundschau*, Nr. 211, 24. Sept., S. 6; Nr. 212, 25. Sept., S. 6.
- Ropp, M. A. v. d. 1928. Südafrikanische Bevölkerungsprobleme. *Rigasche Rundschau*, Nr. 161, 21. Jul., S. 9; Nr. 167, 28. Jul., S. 5; Nr. 173, 4. Aug., S. 5.

Sarakste ar Izglītības ministriju par Valsts bibliotēkas pārvaldīšanu, 1925–1941. LNA LVVA, 235. f. (Latvijas Republikas Kultūras ministrijas Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1919–1995), 1a. apr., 5. l., 182.–184. lp.

Schlau, K. O. 1999. *Bolschewikenzeit in Mitau: 9. Januar – 18. März 1919*. Wedemark-Elze: Harro v. Hirschheydt. (Beiträge zur baltischen Geschichte; Bd. 18.)

Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1894. 1895. Riga: W. F. Häcker.

Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst, 1876. 1877. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.

Verzeichniss der Mitglieder der Section für Genealogie, Heraldik und Sphragistik in Mitau. 1893. In: *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1894*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, S. 176.

Vičs, A. 1922. Irlavas skolotāju seminārs. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 11, 1136. lpp.

Zaļuma, K. 2019. *Neredzamā bibliotēka: Latvijas Nacionālās bibliotēkas 14 vēsturiskās kolekcijas*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

Zilgalvis, J. 1995. Latvijas muižu klasicisma arhitektūra. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1, 24.–38. lpp.

Иваск, У. Г. 1905. *Описание русских книжных знаков: (Ex-Libris)*. Вып. 1. Москва: М. Я. Параделов.

Jana Dreimane

Grāmatas ar pilnīgas slepenības zīmogiem – aukstā kara liecības Latvijas bibliotēkās

Atslēgvārdi: padomju okupācija Latvijā, aukstais karš, latviešu trimdas literatūra, pilnīgas slepenības zīmogi, bibliotēku specfondi.

Ievads

Pēc Otrā pasaules kara atkārtoti okupētā Latvija tika iesaistīta ilgstošā ASV un PSRS, kā arī to sabiedroto valstu konfrontācijā, kas ietekmēja visas dzīves jomas. Bibliotēku nozarē tā izpaudās tiešā un netiešā cenzūrā, tajā skaitā krājumu komplektēšanas un aprites ierobežojumos. Gandrīz katrs no Padomju Savienībai “nedraudzīgajām” kapitālistiskajām valstīm ienākošais iespieddarbs tika pārbaudīts vispirms uz PSRS robežas muitas vai pasta kontroles punktos, pēc tam bibliotēkās, kurām bija tiesības šo ārzemju literatūru saņemt (šādu organizāciju skaits bija ierobežots). Lielākā daļa latviešu trimdas¹ izdevumu, kas bija iznākuši kapitālistiskajās valstīs, piemēram, ASV,

Kanādā, Vācijas Federatīvajā Republikā, Lielbritānijā un citās latviešu mītnes zemēs, tika klasificēta kā izteikta pretpadomju literatūra, kas ieguva pilnīgas slepenības statusu un tika apzīmogota ar diviem sešstūriem. Pat aizliegtās literatūras nodaļās jeb specfondos tā bija jāinventarizē un jākatalogizē, jāglabā atsevišķi no pārējā krājuma – dzelzs seifos, tās izmantošanai bija iekārtojama īpaša lasītava un bija nepieciešama ne tikai bibliotēkas direktora, bet arī Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālās komitejas (CK) atļauja.

Britu ekonomikas profesors Marks Harisons norāda, ka Padomju Savienībā valdošās vienīgās – Komunistiskās – partijas (PSKP) noteicošais darbības princips bija slepenība, kas tika nostiprināta pat vairākos PSKP CK politbiroja lēmumos 20. gados.² Tas nozīmēja, ka “[..] slepeni materiāli izpaužami tikai tiem, kuriem ir absolūta nepieciešamība būt informētiem”.³ Slepenības režīms pastāvēja katrā lielākā padomju organizācijā, kur darbam ar slepeno informāciju bija izveidota īpaša (pirmā) nodaļa. Parasti to vadīja PSKP biedri, uzraudzīja Valsts drošības komiteja (VDK).⁴ “No sākuma līdz beigām,”

1 Padomju okupācijas varas dokumentos tika lietots apzīmējums “latviešu emigrantu jeb emigrācijas literatūra”, savukārt jēdziens “trimda” izmantots latviešu diasporas publikācijās un Latvijā ieviesies t. s. trešās atmodas laikā, uzsverot konkrētas personas vai personu grupas piederību politiskajiem bēgļiem, kas devās prom no dzimtenes uz Rietumvalstīm, lai izvairītos no komunistiskā režīma represijām. Tā kā jēdziens “trimdas literatūra” ir aprobēts latviešu akadēmiskajās publikācijās, tas izmantots arī šajā rakstā, apzīmējot politisko bēgļu izdoto literatūru latviešu diasporas zemēs.

2 Harrison, M. 2013. Accounting for Secrets. *The Journal of Economic History*, 73 (4), p. 1019. Pieejams: www.jstor.org/stable/24551010 [skatīts 21.11.2019.].

3 Turpat.

4 Sk.: Grybkauskas, S. 2007. The Soviet dopusk System as Society Control Lever in the Industry of Soviet Lithuania during 1965–1985. No: *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados*:

uzsver M. Harisons, Padomju Savienības “[...] stabilitāte balstījās uz spēju monopolizēt un pārvaldīt informāciju. Kad beidzās slepenība, beidzās arī komunisma vara.”⁵ Cenzori bija pēdējais posms daudzu filtru virknē, kas bija izveidota, lai nepieļautu slepenas informācijas nokļūšanu publiskā telpā.

Slepenības režīmam bija vairākas pakāpes. 80. gados sovietologs Reimonds Hačings (Raymond Hutchings), kurš pētījis ierobežotas pieejamības informāciju Padomju Savienībā vēl pirms tās sabrukuma, konstatējis trīs pamatpakāpes: “nav izpaužams” (*не подлежит оглашению*), “slepeni” (*секретно*), “stingri slepeni” (*строго секретно*).⁶ Lietuviešu vēsturnieks S. Grībkauskis līdztekus kategorijai “slepeni” fiksējis vēl divas: “sevišķi svarīgi” (*особой важности*), “pilnīgi slepeni” (*совершенно секретно*).⁷ Krievu juriste G. Kamanova ierobežotas pieejamības informāciju klasificē trīs galvenās grupās: “valsts noslēpums” (“sevišķi svarīgi”, “pilnīgi slepeni”), “dienesta noslēpums” (“slepeni”) un “dienesta vajadzībām”.⁸ Slepenās informācijas daudzpakāpju sistēma apstiprina M. Harisona tēzi par slepenību kā svarīgāko Padomju Savienības stabilitātes

balstu un liek domāt par ārkārtīgi ierobežoto informācijas telpu, ko padomju vara atvēlēja sabiedrības zemākajam slānim, pie kura, kā norāda S. Grībkauskis, tika pieskaitīti politiski “neuzticamie elementi”.⁹ “Valsts noslēpumu” bija ļauts zināt vienīgi vadošajam personālam, kura lojalitāte varai nebija apšaubāma.¹⁰ Publicējamās informācijas, kā arī no ārzemēm ienākošo izdevumu kontroli vadīja PSRS Ministru padomes (MP) Galvenā pārvalde valsts noslēpumu aizsardzībai presē (*Главное управление по охране государственных тайн в печати при СМ СССР*), kurai bija padota atbilstoša institūcija arī Latvijā – LPSR MP Galvenā pārvalde valsts noslēpumu aizsardzībai presē (turpmāk LPSR GLP). “Valsts noslēpuma” un daudzos gadījumos arī “dienesta noslēpuma” izpaušana “nepiederošām” personām (tām, kurām nebija tiesību zināt) bija krimināli sodāms pārkāpums.¹¹

Ar diviem sešstūriem apzīmogatā literatūra bija pilnīgi slepena, tātad pielīdzināta “valsts noslēpumam”. To drīkstēja saņemt tikai tās organizācijas un personas, kurām “darbības rakstura dēļ tā ir absolūti nepieciešama” (*строго необходимо по роду их деятельности*).¹² Pilnīgi slepeni bija “[...] ārzemju izdevumi – buržuāziskie, trockistu, emigrantu, revizionistu – kuros publicēti izteikti naidīgi, pretpadomju un antikomunistiski materiāli, ļaunprātīgi un provocējoši izlēcieni pret PSKP

starptautiskās konferences referāti. 2006. gada 10. oktobris, Rīga = *Latvia and Eastern Europe in the 1960s–1980s: materials of international conference 10 October 2006*. Rīga: Latvijas Vēsturnieku komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures inst., Latvijas Kara muzejs, 79.–86. lpp.

5 Harrison, M. 2013. *Accounting for Secrets*, p. 1020.

6 Hutchings, R. 1987. *Soviet Secrecy and Non-secrecy*. Totowa, New Jersey: Barnes & Noble books, p. 20.

7 Grybkauskas, S. 2007. *The Soviet dopusk System as Society Control Lever in the Industry of Soviet Lithuania during 1965–1985*, p. 80.

8 Камалова, Г. 2014. Исторические особенности правовой охраны служебной информации ограниченного доступа (служебной тайны) в советский период. Вестник Удмуртского университета. Серия “Экономика и право”. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-osobennosti-pravovoy-ohranu-služhebnoy-informatsii-ogranichenogo-dostupa-služhebnoy-tajny-v-sovetskiy-period> [skatīts 21.11.2019.].

9 Grybkauskas, S. 2007. *The Soviet dopusk System as Society Control Lever in the Industry of Soviet Lithuania during 1965–1985*, p. 81–82.

10 Turpat.

11 Izvilkumi no Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodeksa. No: Viksne, R., Kangeris, K. (red.) 1999. *No NKVD līdz KGB: politiskās prāvas Latvijā 1940–1986*. Rīga: Latvijas vēstures institūta argāds, 964. lpp.

12 Главное управление по охране государственных тайн в печати при СМ ЛССР (Главлит ЛССР). Порядок учета, хранения и использования иностранных изданий, отмеченных Главным управлением двумя знаками “шестигранных” и пропускаемых в организации для особого использования. LVA, 917. f., 1.a apr., 113. l., 3. lpp.

vadītājiem un padomju valdību un citi materiāli ar ideoloģiskas un politiskas diversijas raksturu”.¹³ Līdz 1987. gadam it visi emigrantu organizāciju izdevumi bija glabājami specfondos, arī tad, ja neietvēra pretpadomju informāciju.¹⁴

Pilnīgi slepenās, ar diviem sešstūriem apzīmogatās trimdas literatūras cirkulācija okupētajā Latvijā līdz šim ir maz pētīta. Bibliotēku vēsturniece Aina Štrāle savos rakstos “Sešstūru zīmogs”¹⁵ un “Kā LPSR cenzūra gatavojās sadedzināt Biblii”¹⁶ raksturojusi Latvijas PSR cenzūras galvenās institūcijas – GLP jeb Glavļita – aktivitātes trimdas sūtījumu vētīšanā un iznīcināšanā, atsevišķi neizceļot tās darbu ar pilnīgi slepenajiem iespieddarbiem. Arī vēsturnieks Henrihs Strods (1925–2012) vairākās apjomīgās publikācijās pievērsies trimdas literatūras cenzūrai okupētajā Latvijā, pilnīgi slepenajiem izdevumiem atvēlot vien dažas rindas.¹⁷ To nosaka abu vēsturnieku izvēlētā galvenā avotbāze – LPSR GLP fonds

LNA, kurā datu par pilnīgi slepeno literatūru ir salīdzinoši maz. Informāciju par LPSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas (ZA FB, mūsdienās Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka) Literatūras speciālās glabāšanas nodaļu jeb specfonda, kurā bija uzkrāti un lasāmi “visreakcionārākie” emigrācijas izdevumi ar diviem sešstūra zīmogiem, sniedz bibliotēku speciālistes Janas Klebās maģistra darbs.¹⁸ Tā izstrādē izmantoti arī Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas (LU AB) dokumenti, bibliotekāru un kādreizējā specfonda lasītāju – rakstnieku, zinātnieku – atmiņas. Tomēr J. Klebās pētījuma objekts ir ZA FB specfonda darbība kopumā, tādēļ pilnīgi slepenās emigrācijas literatūras komplektēšana un izmantošana tajā nav detalizēti aplūkota.

Šī pētījuma nolūks ir izvērtēt emigrācijā izdotās pretpadomju literatūras iegūšanas, saglabāšanas un pieejamības politiku okupētajā Latvijā aukstā kara gados un noteikt, kādu lomu padomju vara tai bija paredzējusi ideoloģiskajā karā pret ASV. Pētījumā izmantoti galvenokārt to bibliotēku dokumenti, kurām padomju okupācijas vara oficiāli atļāva saņemt un glabāt šo literatūru, tas ir, ZA FB, LPSR Valsts bibliotēkai (VB, mūsdienās Latvijas Nacionālā bibliotēka) un LKP CK partijas vēstures institūta (LKP CK PVI) – PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta filiāles – bibliotēkai. Tās krājums pēc valsts neatkarības atjaunošanas integrēts Latvijas Nacionālā arhīva bibliotēkā.

-
- 13 Главное управление по охране государственных тайн в печати при СМ ЛССР (Главлит ЛССР). Порядок учета, хранения и использования иностранных изданий, отмеченных Главным управлением двумя знаками “шестиугольных” и пропускаемых в организации для особого использования. LVA, 917. f., 1.a apr., 113. l., 3. lp.
- 14 Отчет о работе Главлита ЛССР за 1987 год. LVA, 917. f., 1.a apr., 212. l., 8. lp.
- 15 Štrāle, A. 2005. Sešstūru zīmogs: no LPSR cenzūras sākotnes līdz funkciju izsikumam. Daži aspekti. *Diena*, Nr. 182. Pieejams: <http://news.lv/Diena/2005/08/06/sessturu-zimogs> [skatīts 21.11.2019.].
- 16 Štrāle, A. 2005. Kā LPSR cenzūra gatavojās sadedzināt Biblii: [par LPSR Ministru Padomes Galv. pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē darbību]. *Karogs*, Nr. 8, 133.–138. lpp.
- 17 Strods, H. 2007. Trimdas izdevumu cenzūra Latvijas PSR 1958.–1989. gadā. No: Latvijas Vēsturnieku komisija, Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts. Latvijas kara muzejs. *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados: starptautiskās konferences referāti. 2006. gada 10. oktobris, Rīga = Latvia and Eastern Europe in the 1960s–1980s: Materials of international conference 10 October 2006*, Rīga. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 88.–95. lpp.;

Strods, H. 2010. Ārzemju un trimdas literatūras cenzūra. No: Strods, H. *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990*. 1. d. Rīga: Jumava, 360.–400. lpp.

- 18 Klebā, J. 2007. *Okupācijas varas cenzūras darbība Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā*. Maģistra darbs. Rīga: LU.

Latviešu emigrācijas iespieddarbu aprīte okupācijas pirmajā desmitgadē

Okupācijas pirmajā desmitgadē Latvijas bibliotēkas tikpat kā nesaņēma informāciju no ASV un citām kapitālistiskajām valstīm. Vienīgi ZA FB jau 1948. gadā bija atļauta literatūras iegāde no šīm valstīm, ieskaitot ASV, Lielbritāniju, Kanādu, turklāt no ASV tika saņemts lielākais žurnālu nosaukumu daudzums.¹⁹ 1949. gada nogalē tā atsāka arī grāmatu apmaiņu ar ārzemju institūcijām. Citu bibliotēku sakari ar kapitālistiskajām valstīm kļuva iespējami tikai pēc režīma liberalizēšanās 50. gadu otrajā pusē. Piemēram, VB grāmatu apmaiņu ar kapitālistiskajām valstīm uzsāka tikai 1959. gadā.²⁰ Pamazām latviešu emigrācijas izdevumi ienāca ZA FB, VB, LKP CK PVI bibliotēkā, kā arī vairākās citās LPSR iestādēs.²¹

Ar PSRS MP lēmumu 1948. gada 25. oktobrī visi Latvijas iestādēm paredzētie ārzemju literatūras sūtījumi tika kontrolēti Maskavā, PSRS GLP cenzūras punktā. Lielākā daļa tajā ienākošo latviešu izdevumu tika iznīcināta kā pretpadomju informācija.²² Ņemot vērā straujo sūtījumu palielināšanos, 1958. gada augustā PSRS GLP uzdeva ārzemju latviešu literatūras bandoļu pārskatīšanu LPSR GLP, jo tā labāk pārzina vietējos apstākļus un sūtījumu adresātus.²³ LPSR GLP cenzūras punkts darbu uzsāka 1958. gada novembrī un jau pirmajos divos darbības mēnešos izskatīja vairāk nekā 500 bandoļu.²⁴ Gandrīz visi sūtījumi tika aizturēti, adresātus sasniedza vien neliela daļa (16%).

Brīva latviešu emigrācijas iespieddarbu komplektēšana ZA FB un VB specfondiem nebija atļauta, tomēr pakāpeniski veidojās lielāki preses un grāmatu uzkrājumi. Piemēram, VB saņēma laikrakstu "Labetis", rakstu krājumu "Jaunā Gaita" , žurnālus "Tilts", "Mazputniņš", izteikti kreiso mēnešrakstu "Viesis"²⁵ un

19 Katajns, E. 1973. Ārzemju literatūra bibliotēkas fondos. No: *Bibliotēka – zinātnei*. Rīga: Zinātne, 64.–65. lpp.

20 1958. gada 10. aprīlī PSRS MP izdeva rīkojumu, kas republikāniskajām bibliotēkām (to skaitā arī VB) deva tiesības tieši apmainīties ar literatūru ar ārvalstu organizācijām. Viška, J. 1973. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945–1970). No: V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. *Raksti = Труды = Proceedings IV*, 146. lpp.

21 Iespējams, ka slēgtajās, ļoti ierobežotam personu lokam pieejamās iestāžu bibliotēkās latviešu trimdas literatūra tikusi komplektēta jau Staļina laikā. Spriežot pēc "reakcionārās" emigrantu preses analītiskajiem pārskatiem, kas regulāri iesūtīti LKP CK, šāds krājums bijis LPSR Ārlietu ministrijā, kā arī LPSR Valsts drošības komitejā, kas sistemātiski saņēma daļu pastā konfiscēto izdevumu. Sk.: Latvijas PSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija. *Pārskats par periodu no 2017. gada 1. janvāra līdz 2018. gada 31. maijam*. Rīga, 2018. Pieejams: <https://lvportals.lv/www/raksti/LVPORTALS/VDKPARSKATS.PDF> [skatīts 21.11.2019.].

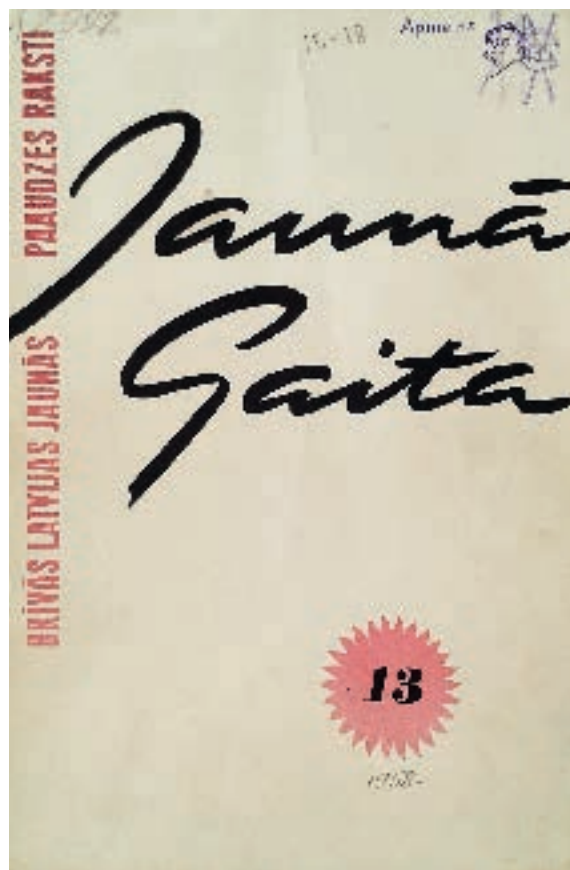
22 Главлит СССР. Секретарю ЦК Компартии Латвии тов. Калнберзину Я. Я. 31.07.1958. LVA, PA-101. f., 21. apr., 77. l., 11.–12. lp.

23 Turpat, 12. lp.

24 Главлит ЛССР. Справка о работе цензорского пункта Главлита Латвийской ССР при почтамте гор. Риги за 1958 год. LVA, PA-101. f., 22. apr., 83. l., 7. lp.

25 Mēnešrakstu Austrālijā, Adelaidē, izdeva literāts, pedagogs Vilis Ešots (1907–1979). Pēc Ulda Siliņa atmiņām, 50. gadu otrajā pusē viņš "pavisam atklāti pāriet komunistu pusē". Sk.: Siliņš, U. 2015. *Zem Dienvidu Krusta (1950–1992)*. Atmiņu triloģijas noslēdzošā daļa. Pieejams: https://www.historia.lv/sites/default/files/media/Biblioteka/Literatura/Gramatas/2015/ZDK/zdk_kopsavilkums_060815.pdf [skatīts 21.11.2019.]. Kādreizējā LPSR VDK līdzstrādnieka un Latvijas Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs vadītāja I. Lešinska (1931–1985) atmiņās šo "progresīvo" žurnālu finansēja LPSR VDK. Sk.: Lešinskis, I. 1986. Kultūras sakari vai etniskā spiegošana: no kādreizējā veidotāja viedoklis. *Latvija Šodien*, Nr. 14, 1. dec., 109.–118. lpp.

citus turpinājumi izdevumus²⁶, kā arī grāmatas. Daļa izdevumu Latvijā ienāca masveidā, bez saskaņošanas ar adresātu. Tā 1958. gadā Eduarda Dobeļa (1915–1977) apgāds “Latvju Grāmata” (ASV) nosūtīja ZA FB 35 izdevumus.²⁷ Šis sūtījums ienāca PSRS cenzūras punktā Maskavā, taču netika iznīcināts, bet saskaņā ar LKP CK lēmumu sasniedza bibliotēku.²⁸ Jau 1960. gadā, kad bija pastiprinājusies ASV un tās sabiedroto informatīvā ietekme PSRS – to bija veicinājušas arī vairākas ASV Centrālās izlūkošanas pārvaldes mērķprogrammas, tajā skaitā grāmatu izdošanā un izplatīšanā²⁹ –, LPSR VDK priekšsēdētājs Jānis Vēveris (1899–1978) ierosināja emigrācijas literatūru koncentrēt tikai vienā – ZA FB – specfondā.³⁰ Tomēr līdzšinējā prakse turpinājās, acīmredzot okupētās Latvijas augstākā vara nebija ieinteresēta pārāk striktos ierobežojumos. Pārmaiņas raisīja pieaugoša spriedze Padomju Savienības inteliģences un varas attiecībās³¹. 1957. gada novembrī Milānā “Feltrinelli” izdevniecībā iznāca krievu rakstnieka Borisa Pasternaka (1890–1960) romāns “Doktors Živago”, kuru autors bija iedevis itāliešu žurnālistam Serdžo D’Andželo (*Sergio D’Angelo*) slepenai izvešanai un iespiešanai ārzemēs, – nebija cerību, ka tas varētu ieraudzīt

1 Latviešu emigrācijas turpinājumi izdevumi – visbīstamākā “pretpadomju” literatūra. Attēlā – rakstu krājums “Jaunā Gaita”, apzīmogots diviem sešstūra zīmogiem. LPSR ZA FB eksemplārs, mūsdienās atrodams LU AB

26 Отдел спецфонда Гос. библиотеки Латвийской СССР. Секретно. Инвентарная книга для журналов. 1948.–1972. г. LNB, Reto grāmatu un rokkrakstu krājums, Latvijas VB specfonda nodaļa RXA 324, Nr. 17.

27 Начальник Главлита СССР. Секретарю ЦК Компартии Латвии тов. Калнберзиню Я. Я. LVA, PA-101. f., 21. apr., 77. l., 14. lp.

28 Turpat.

29 Vairāk sk.: Finn, P., Couvée, P. 2015. *The Zhivago affair: the Kremlin, the CIA, and the battle over a forbidden book*. New York: Vintage Books.

30 Председатель комитета государственной безопасности ЛССР Я. Веверис секретарю ЦК КПЛ А. Воссу о хранении латышской эмигрантской литературы 5.07.1960. LVA, PA-101. f., 23. apr., 136. l., 135. lp.

31 Bērziņš, U. 2013. Varbūt šoreiz? *Jaunā Gaita*, Nr. 274. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg274/JG274_Pragas-pavasaris.htm [skatīts 21.11.2019.].

dienasgaismu Krievijā.³² Romāns tūlīt izpelnījās ne tikai plašu lasošās publikas, bet arī ASV Centrālās izlūkošanas pārvaldes (CIP) uzmanību, jo proponēja brīvu, kontrrevolucionāru, pat apolītisku dzīves skatījumu. CIP uzdevumā tas 1958. gadā tika izdots atkārtoti slepenai izplatīšanai PSRS. Tas bija pirmais padomju autora darbs, kas tika mērķtiecīgi izmantots ASV ideoloģiskajā karā pret PSRS. Romāns tika operatīvi tulkots arī latviešu valodā un iznāca Kopenhāgenā, trimdas apgādā “Imanta” 1959. gadā.³³ Latviešu izdevuma apvākā akcentēts, ka romāns “[...] apsūdz marksismu, kritizē komūnisma revolūciju un atklāj padomju sistēmas varmācību un tās noziegšanos pret visu, kas dzīvi dara dzīvošanas vērtu”.³⁴ Tādēļ B. Pasternaks smagi cieta – viņš bija spiests atteikties no Nobela prēmijas literatūrā, ko viņam par romānu piešķīra 1958. gadā, turklāt viņu izslēdza no PSRS Rakstnieku savienības un viņam tika liegta iespēja publicēt savus oriģināldarbus. Drīz, 1960. gadā, viņš pēc ilgstošas, grūtas slimības aizgāja mūžībā. Neskatoties uz B. Pasternaka traģisko likteni, viņa paraugam – publicēt cenzūras neatļautus darbus ārpus Padomju Savienības – sekoja citi.³⁵ Tā, piemēram, literatūrzinātnieks un rakstnieks Andrejs Siņavskis (1925–1997) savus pirmos prozas sacerējumus publicēja Parīzē 50. gadu beigās ar pseidonīmu Ābrams Terccs.³⁶

32 Finn, P., Couvée, P. 2015. *We tore a big hole in the Iron Curtain*, p. 113.

33 Pasternaks, B. 1959. *Doktors Živago*. Kopenhāgena: Imanta, 475 lpp. Romāna fragmenti Pāvila Klāna tulkojumā publicēti jau 1958. gadā laikrakstā “Laiks”.

34 Turpat.

35 Kind-Kovács, F. 2014. *Written Here, Published There: How Underground Literature Crossed the Iron Curtain*. Budapest: Central European University Press, p. 45.

36 A. Siņavskis sāka rakstīt prozu 50. gadu vidū. Pirmie stāsti iznāca Parīzē 50. gadu beigās (dati par stāstu iznākšanu dažādos avotos atšķiras). Sk.: Климонтович, Н. 2005. Из Мордовии в Сорбонну. Синявского прославила его литературоведение. *NG Ex Libris*, 38 (340).

Ar viņa starpniecību uz ārzemēm tika izvesti arī tulkotāja un rakstnieka Jūlija Daniela (1925–1988) darbi, kas ar pseidonīmu Nikolajs Aržaks nāca klajā Ņujorkā kopš 1958. gada.³⁷ Pēc vairākiem gadiem abu rakstnieku publikāciju autorība tika atklāta, 1965. gadā viņus arestēja un tiesāja par pretpadomju aģitāciju un propagandu. Rakstniekiem tika piespriesti bargi sodi (A. Siņavskim – septiņi gadi, bet J. Danielam – pieci gadi nebrīvē)³⁸, taču viņi ieguva plašu ievēribu un atbalstu Padomju Savienībā un Rietumvalstīs³⁹, pieaugošu lasītāju pulku viņpus un šaipus dzelzs priekškarām. Viņu darbu fragmentus lasīja arī radio “Brīvā Eiropa”, kas 70. gados uzsāka aizliegtās krievu literatūras lasījumu ciklu “С другого берега” (“From the Other Shore”)⁴⁰.

Pieejams: <https://dlib.eastview.com> [skatīts 21.11.2019.].

37 Даниэль Юлий Маркович. В кн.: Скатов, Н. Н. (ред.) 2005. *Русская литература XX века. Прозаики, поэты, драматурги: Биобиблиографический словарь: в 3 т.* Москва: ОЛИМА-ПРЕСС Инвест, 2005, с. 610–613. Pieejams: <http://lib.pushkinskiydom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=b0YDEQItxe0%3d&tabid=10547> [skatīts 21.11.2019].

38 Sasse, S. 2017. “Words Are No Deeds”: Trials against Literature in the Soviet Union. In: Grüttemeier, R. (ed.) 2017. *Literary Trials: Exceptio Artis and Theories of Literature in Court*. New York, London, Bloomsbury Academic, p. 123.

39 Великанова, Е. (сост.), Еремина, Л. (ред.) 1989. *Цена метафоры, или Преступление и наказание Синявского и Даниэля*. Москва: Книга.

40 Corti, M. 2018. *The Year 1968 in the History of Samizdat*. Pieejams: <https://www.coldwarradio-museum.com/the-year-1968-in-the-history-of-samizdat> [skatīts 21.11.2019.]. “Radio Brīvā Eiropa/Radio Brīvība” sāka pārraides latviešu valodā tikai 1975. gadā. Sk.: Ekmanis, R. 2012. Radio Brīvā Eiropa / Radio Brīvība (RFE/RL) – V. Jaunā Gaita, Nr. 269. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg269/JG269_Ekmanis.htm [skatīts 21.11.2019.].

A. Siņavskis un citi sodu izcietušie rakstnieki emigrēja uz ārzemēm, kur informēja Rietumvalstu sabiedrību par vārda brīvības ierobežojumiem un intelīģences vajāšanu Padomju Savienībā.⁴¹ Tādēļ PSRS GLP pastiprināja ienākošās kapitālistisko valstu literatūras kontroli PSRS robežpunktos, kā arī specfondos.⁴²

Latviešu emigrācijas literatūra – pilnīgas slepenības statusā

1972. gada janvārī PSRS GLP pārstāvis apmeklēja cenzūras punktu Rīgas pasta pārvaldē jeb GLP specsektoru un konstatēja, ka latviešu emigrantu literatūra ar acimredzamu pretpadomju saturu tiek klasificēta kā parasta kapitālistisko valstu literatūra, tas ir, saņem vienu sešstūra zīmogu un tiek novirzīta divu bibliotēku (ZA FB un VB) specfondiem.⁴³ Turklāt bija novecojusi instrukcija, kas reglamentēja emigrantu literatūras glabāšanu un izmantošanu. Vēlākais cenzors Kārlis Ceipe (1910–1993), kā arī bibliotēku specfondu vadītāji joprojām ievēroja 1958. gada decembrī pieņemto LKP CK lēmumu “Par pasākumiem kontrpropagandas uzlabošanai latviešu emigrantu vidē”⁴⁴, kas noteica

plašāku emigrācijā tapušās informācijas pieejamību kultūras darbiniekiem un zinātniekiem.⁴⁵ Tādējādi pat četrdesmit procentiem emigrācijas literatūras nebija slepena glabāšanas režīma, tomēr tā bija novietota atsevišķi no pārējā krājuma un tai bija izsnieguma ierobežojumi.

Atbilstoši PSRS GLP prasībai cenzori neka vējoties pārskatīja ar vienu sešstūri apzīmogoto trimdas literatūru ZA FB un VB specfondos. ZA FB specfondā glabājās ap 1800 nosaukumu trimdas grāmatu (vairāk nekā 3000 eksemplāru), kā arī periodiskie izdevumi.⁴⁶ Pēc GLP pārbaudes 150 grāmatas ar vienu sešstūra zīmogu ieguva vēl vienu sešstūri un nonāca pilnīgi slepenās literatūras glabātuvē. VB emigrācijas literatūras krājums specfondā bija krietni nabadzīgāks. 1972. gadā tajā bija 524 nosaukumi, kopā – vairāk nekā 1000 eksemplāru.⁴⁷ Visi VB glabātie emigrācijas periodiskie izdevumi ieguva divus sešstūrus.

Pēc PSRS GLP pārbaudes cenzors K. Ceipe bija spiests doties pensijā, tika mainīta latviešu emigrācijas literatūras saņemšanas un glabāšanas kārtība.⁴⁸ LPSR GLP ar Austru Lucēviču (1927–2003) priekšgalā apturēja tās kā sevišķi kaitīgas literatūras nodošanu VB. Lielākā daļa trimdas literatūras ieguva divus sešstūra zīmogus un tika novirzīta ZA FB specfondam.

41 Kind-Kovács, F. 2014. *Written Here, Published There : How Underground Literature Crossed the Iron Curtain*, p. 56–57.

42 Информационная справка Главлита в ЦК КПСС о содержании западной печати, освежающей положение советской интеллигенции, и о политике КПСС в области литературы и искусства 29.6.1971. В кн.: Горяева, Т. (сост.) 1997. *История советской политической цензуры: документы и комментария*. Москва: РОССПЕН, с. 582–584.

43 Главлит ЛССР. [Ziņojums PSRS GLP sakarā ar LPSR GLP pārbaudi 1972. gada janv.] LVA, 917. f., 1.a apr., 113. l., 9. lp.

44 Latvijas KP CK biroja lēmums 1958. g. 2. decembrī. Par pasākumiem kontrpropagandas uzlabošanai latviešu emigrantu vidē (bb. Veselovs, Vēvers, Pizāns, Kalnbērziņš). No: Strods, H. (sast.) 2005. *Atrīvoņtāji kā iekarotāji = Liberators as conquerors*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 197.–198. lpp.

45 Главлит ЛССР. Секретарю ЦК КПЛ т. Дризул А. А. 12.07.1972. LVA, 917. f., 1.a apr., 115. l., 24. lp.

46 Turpat.

47 Turpat.

48 Главлит ЛССР. Дополнение к инструкции “О порядке выписки, хранения и использования литературы капиталистических стран”. LVA, 917. f., 1.a apr., 113. l., 3.–4. lp.

2 Grāmata, kas vispirms ienākusi LPSR VB (mūsdienās – LNB) specfondā, pēc tam kā pilnīgi slepena literatūra atdota Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas specfondam, vēlāk iekļauta LKP CK PVI specfondā. Patlaban glabājas LNA bibliotēkā

Tomēr LKP CK vēl kavējās ar oficiāla lēmuma pieņemšanu, kaut gan GLP tai jau bija piesūtījusi gatavu lēmuma projektu un vairākkārt atgādinājusi par jauna lēmuma nepieciešamību.⁴⁹ 1973. gada 21. maijā LKP CK pieņēma oficiālu lēmumu par latviešu emigrācijas literatūras turpmāko ceļu Latvijā: tika noteikts, ka tās vienīgais saņēmējs būs ZA FB specfonds, kuram bija jāpārņem arī nelielā iespaiddarbu kopa no VB.⁵⁰ 2

ZA FB specfonda materiāli liecina, ka pirmo literatūras nodošanas aktu – par 1107 eksemplāriem – VB Komplektēšanas nodaļas vadītājs sastādījis jau 1973. gada 24. aprīlī, tātad jau pirms LKP CK lēmuma.⁵¹ Dokumentā ietverti galvenokārt trimdas periodiskie izdevumi (“Jaunā Gaita”, “Labetis”, “Mazputniņš”, “Tilts”, “Laiks” u. c.). Jādomā, ka šī jau 60. gados iznākusi literatūra nebija integrēta VB specfondā, bet glabājās VB Komplektēšanas nodaļā. Nākamais nodošanas akts sastādīts 1973. gada 30. jūlijā. 49 lappušu garajā sarakstā uzskaitītas 1073 vienības. 1973. gada 21. septembrī ZA FB saņēma arī 24 eksemplārus nošu izdevumu un mikrofilmu. Tā kā abus pēdējos dokumentus sastādījuši VB specfonda darbinieki, acīmredzot tajos uzskaitītie iespaiddarbi glabājās specfondā. Literatūras nodošanas akti liecina, ka VB kopējais trimdas grāmatu un periodikas krājums bija divkārt lielāks nekā LPSR GLP slēdzienā, proti, vairāk nekā 2200 eksemplāru, taču tikai puse bija apstrādāta un sagatavota izmantošanai specfondā.

ZA FB ieguvums no VB nebija būtisks, jo lielākā daļa pārņemtā krājuma bija “liekie”

49 Главлит ЛССР. [Ziņojums PSRS GLP sakarā ar LPSR GLP pārbaudi 1972. gada janv.] LVA, 917. f., 1.a apr., 113. l., 9. lp.

50 Главлит ЛССР. Отчет по итогам контроля иностранной литературы за 1974 год. LVA, 917. f., 1.a apr., 128. l., 3. lp.

51 LU AB Misiņa bibliotēka. LPSR ZA FB Literatūras speciālās glabāšanas nodaļa. Dokumenti par specfondam nodotu literatūru.

(trešie) eksemplāri, kas bija nolemti iznīcināšanai.⁵² Pēc LKP CK lēmuma arī ZA FB J. Misiņa Latviešu literatūras nodaļa bija spiesta specfonda atdot paprāvu daudzumu literatūras, kurā bija 40.–50. gadu trimdas izdevumi.⁵³

Lai gan ZA FB bija kļuvusi par galveno latviešu emigrācijas literatūras krātuvi, no pasta cenzūras punktā perlustrētajiem sūtījumiem tā saņēma mazāko daļu; vismaz divreiz vairāk nonāca LKP CK. Piekļājīga artava tika atvēlēta arī LPSR VDK. Piemēram, 1974. gadā ZA FB ieguva 4 avīzes, 27 žurnālus, 33 grāmatas un 2 sīkiespieddarbus, LKP CK – 14 avīzes, 85 žurnālus, 6 grāmatas un 4 sīkiespieddarbus, bet VDK – 6 avīzes, 18 žurnālus, 64 grāmatas un 2 sīkiespieddarbus.⁵⁴ Kā redzams, LKP CK tika novirzīts vairāk aktuālo periodisko izdevumu, kas bija nepieciešami tās Ārējo sakaru nodaļai trimdas politisko norišu analīzei un ziņojumu sastādīšanai. Tādējādi LPSR ZA FB galvenais emigrācijas literatūras komplektēšanas avots bija starptautiskā grāmatu apmaiņa, nozīmīgu daļu veidoja Latvijas komitejas sakariem ar tautiešiem ārzemēs piešķirumi⁵⁵, turklāt ienāca atsevišķi trimdas latviešu dāvinājumi.

52 Klebā, J. 2007. *Okupācijas varas cenzūras darbība Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā*, 83. lpp.

53 Turpat.

54 Главлит ЛКСР. Отчет по итогам контроля иностранной литературы за 1974 год. LVA, 917. f., 1.a apr., 128. l., 2. lp.

55 LPSR ZA FB tos saņēma kā galvenā emigrācijas literatūras glabātāja kopš 1958. gada decembra. Sk.: Latvijas KP CK biroja lēmums 1958. g. 2. decembrī. Par pasākumiem kontrpropagandas uzlabošanai latviešu emigrantu vidē (bb. Veselovs, Vēvers, Pizāns, Kalnbērziņš). No: Strods, H. (sast.) 2005. *Atbrīvotāji kā iekarotāji = Liberators as conquerors*, 197.–198. lpp.

Latviešu emigrācijas literatūra – kontrpropagandas pastiprināšanai

Mainoties PSRS vadībai, mainījās PSKP un attiecīgi LKP CK ideoloģiskā darba akcenti. 1982. gada novembrī par PSKP CK ģenerālsekretāru kļuva līdzšinējais PSRS VDK vadītājs Jurijs Andropovs (1914–1984), kurš PSKP CK plēnumā 1983. gada jūnijā par svarīgāko ideoloģisko uzdevumu noteica efektīvas kontrpropagandas⁵⁶ sistēmas izveidi un “melīgās, graujošās” imperiālistiskās propagandas atmaskošanu.⁵⁷ Šo ideoloģisko virzību sākotnēji ievēroja arī Mihails Gorbačovs, kurš PSKP CK ģenerālsekretāra amatu ieguva 1985. gada martā. Acīmredzot kontrpropaganda tika uzskatīta par drošāko līdzekli pret “ienaidnieku” – ASV un kapitālistisko valstu – informatīvo ietekmi. Par vienu no LPSR kontrpropagandas centriem bija jāklūst LKP CK PVI.⁵⁸ Lai “[...] paaugstinātu partijas vēstures pētījumu lomu

56 Dienvidkalifornijas Universitātes Annenberga komunikācijas un žurnālistikas skolas profesors Nikolass Kalls (*Nicholas J. Cull*) norāda, ka daudzos gadījumos informācija, ko uzskatām par propagandu, patiesībā ir kontrpropaganda. Viņš izšķir stratēģisko kontrpropagandu – komunikācijas politiku, kas vērsta pret ienaidnieka propagandistisko darbību kopumā, – un taktisko kontrpropagandu – vēstījumu vai to kopu, kas tiek izmantota pret konkrētu pretinieka vēstījumu vai aktivitāti. Profesors norāda, ka kontrpropagandā tiek izmantotas dažādas metodes, taču galvenā ir cenzūra – pretinieku ideju cirkulēšanas aizliegums noteiktā sabiedrībā ar preses brīvības ierobežojumu, radio pārraižu traucējumu, interneta ugunsdmuru izveidi, likumdošanu un citu līdzīgu aktivitāšu palīdzību. Cull, J. N. 2015. *Counter Propaganda: Cases from US Public Diplomacy and beyond*. Legatum Institute's Transitions Forum. Pieejams: <https://lif.blob.core.windows.net/lif/docs/default-source/publications/counter-propaganda---cases-from-us-public-diplomacy-and-beyond-july-2015-pdf.pdf?sfvrsn=8> [skatīts 21.11.2019.].

57 Zile, Ļ. 1984. *Latvijas Komunistiskajai partijai – 80*. Rīga: Avots, 117. lpp.

58 ИИП ЦК КПЛ. О работе ИИП ЦК КП Латвии – филиала ИМЛ при ЦК КПСС. 30.01.1985. LVA, PA-200. f., 11. apr., 39. l., 17. lp.

ciņā pret antikomunismu, buržuāzisko nacionālismu un PSKP vēstures falsifikāciju”, 1983. gadā PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta komisija no Maskavas ierosināja LKP CK PVI bibliotēkā krājumu papildināt ar ārzemju literatūru par Latviju jeb letiku⁵⁹, kaut tajā jau iepriekš bija ienākuši emigrantu izdevumi, piemēram, ASV latviešu sociāldemokrātu avīze “Strādnieks”.⁶⁰ Steigšus no kopējā krājuma tika atlasīti ierobežotas pieejamības izdevumi (specfonds), sāktas sarunas ar LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietnieci, kādreizējo LPSR GLP vadītāju Austru Lucēviču.⁶¹ LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļa un tieši A. Lucēviča bija atbildīga par pilnīgi slepenās latviešu emigrācijas literatūras izmantošanu; viņa izvērtēja zinātnieku pieprasījumus un sniedza atļaujas konkrētu darbu lasīšanai. Pilnīgi slepenā specfonda izmantošanai zinātniekiem bija nepieciešams ne tikai savas iestādes vadītāja parakstīts iesniegums ar precīzi formulētu pētniecības tematu un konkrētu iespaiddarbu sarakstu, bet arī vietējās partijas organizācijas sekretāra un LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas akcepts.

Tā kā LKP CK bija atbalstījusi PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta rekomendāciju par specfonda izveidi, 1985. gada 2. jūlijā PVI vadība tai iesniedza nepieciešamo priekšdarbu sarakstu. LKP CK bija ne tikai jāpieņem lēmums par specfonda izveidi, bet arī jāparūpējas par institūta štatu saraksta papildināšanu ar specfonda vadītāja amata vienību, par specfonda

krātuves un lasītavas remontu. CK Propagandas un aģitācijas nodaļai bija apstiprināms specfonda komplektēšanas profils – “literatūra par antikomunisma, antisovjetisma, buržuāziskā nacionālisma problemātiku, sevišķi LKP CK un PSKP vēstures falsifikācijas jomā [...], nodrošinot institūtu ar periodiskajiem izdevumiem, kuros rodami atbilstoši materiāli”⁶². Savukārt LPSR MP bija jāizskata attiecīgās literatūras iegādes finansēšanas iespējas⁶³, jo kapitālistisko valstu izdevumi bija nopērkami tikai par valūtu, ja vien nebija organizēta grāmatu apmaiņa ar šīm valstīm.

Lēmumu par PVI bibliotēkas specfonda izveidi LKP CK pieņēma 1985. gada 8. augustā. Specfondā tika atļauts glabāt ne tikai tā sauktās buržuāziskās Latvijas periodiskos izdevumus, bet arī latviešu “reakcionārās” emigrācijas literatūru.⁶⁴ Specfonda kopapjoms tika lēsts ap 12 000 vienību, tādēļ PVI pieprasīja divas jaunas štata vienības (speciāli glabājamās literatūras nodaļas vadītāju un lasītavas vadītāju).⁶⁵ Faktiski tika atvēlēta viena štata vienība, jo pagaidām krājuma apjoms bija neliels.

1986. gada martā PVI speciālās glabāšanas fonda jeb specfonda vecākās bibliotekāres amatā tika pieņemta A. Lucēviča.⁶⁶ Būdam Galvenās literatūras pārvaldes vadītāja no 1971. līdz 1981. gadam un vēlāk LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietniece, viņa bija ieguvusi pieredzi emigrācijas izdevumu izplatības apkarošanā okupētajā Latvijā 70. gados un rakstījusi izvērstus ziņojumus LKP CK par pretpadomju izpausmēm kā vietējā, tā emigrācijas

59 ИИП ЦК КПЛ. Мероприятия по устранению недостатков, отмеченных при проверке работы Института истории партии при ЦК КП Латвии комиссией ИМЛ при ЦК КПСС. LVA, PA-200. f., 11. apr., 4. l., 60. lp.

60 Zile, Ī. (red.) 1980. *Latvijas KP CK Partijas vēstures institūts – PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta filiāle – Институт истории партии при ЦК КП Латвии – филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС: 60*. Rīga: Avots, 51. lpp.

61 ИИП ЦК КПЛ. Протокол заседания дирекции № 8. 31.10.1984. LVA, PA-200. f., 11. apr., 4. l., 47. lp.

62 ИИП ЦК КПЛ. Центральному Комитету Компартии Латвии. 2.7.1985. LVA, PA-200. f., 11. apr., 39. l., 54. lp.

63 Turpat.

64 ИИП ЦК КПЛ. Управлению делами ЦК Компартии Латвии. 16.08.1985. LVA, PA-200. f., 11. apr., 39. l., 62. lp.

65 Turpat.

66 ИИП ЦК КПЛ. Приказ директора Института № 17 3.03.1986. LVA, PA-200. f., 13. apr., 24. l., 17. lp.

latviešu literatūrā.⁶⁷ PVI vadība A. Lucēvičas raksturojumā 1987. gadā uzsvēra, ka “Valsts noslēpumu aizsardzības orgānos viņa izpildījusi savus dienesta pienākumus ar radošu aktivitāti un nepieciešamo politisko asumu”, bibliotekāres amatā saglabājot “augstu partejisko principālītāti un politisko sagatavotību”.⁶⁸

Jau 1986. gada rudenī tika stingri reglamentēts specfonda pastāvīgo lietotāju loks: līdzstrādnieki, kuriem bija uzticēts pētnieciskais un izglītojošais darbs kontrpropagandas nozarē. Viņu skaitā bija vairāki administrācijas darbinieki, sektoru vadītāji un vecākie zinātniskie līdzstrādnieki – vairāk nekā puse institūta zinātniskā personāla.⁶⁹ Lai gan specfondam bija atvēlēta atsevišķa krātuve un lasītava, aizliegto literatūru bija ļauts lasīt arī darba kabinetā, katras dienas beigās to nododot specfonda krātuvē. Tā kā pētnieku piekļuve specfondam netika diferencēta atkarībā no literatūrai piešķirtās kategorijas (slepena vai pilnīgi slepena), secināms, ka PVI pētniekiem tika noteikts privileģēts stāvoklis okupētās Latvijas zinātnes sistēmā. Viņi drīkstēja lasīt savā darba kabinetā “visreakcionārākos” latviešu emigrācijas periodiskos izdevumus, kas citu institūciju pētniekiem netika atļauts (viņi tos varēja lasīt tikai uz vietas ZA FB specfondā; par LKP CK PVI specfonda atvērtību citu iestāžu līdzstrādniekiem ziņu trūkst).

Arī ZA FB pilnīgi slepenās literatūras lasītāju skaitā dominēja vēsturnieki – LPSR ZA humanitāro un sociālo zinātņu institūtu līdzstrādnieki, P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes

(LVU, mūsdienās – Latvijas Universitāte) Vēstures un filozofijas fakultātes, A. Pelšes Rīgas Politehniskā institūta (mūsdienās – Rīgas Tehniskās universitātes) PSKP vēstures katedras, kā arī Daugavpils Pedagoģiskā institūta mācībspēki.⁷⁰ Kopējā ZA FB specfonda lasītāju pulkā viņu bija maz (ap 30 atļauju no 201), turklāt viņu pētniecības nozare – vēsture – noteica diezgan šauru izmantojamo iespieddarbu tematiku: redzamāko trimdas darbinieku memoāri, monogrāfijas par Latvijas vēsturi, politiku, reliģiju, rakstu krājums “Arhīvs” (Melburna, kopš 1960. gada), uzziņu izdevums “Latvju enciklopēdija” (Stokholma: Trīs zvaigznes, 1950–1955, papildsēj. 1962. g.), kā arī prese. Pieprasītāko autoru skaitā – trimdas vēsturnieki: Arnolds Aizsilnieks (1898–1982), Edgars Andersons (1920–1989), Edgars Dunsdorfs (1904–2002), Arnolds Spekke (1887–1972), Ādolfs Šilde (1907–1990), Arveds Švābe (1888–1959) un Uldis Ģērmanis (1915–1997). Lasītāju iesniegumiem pievienotajos literatūras pieprasījumos atrodam arī ievērojamu latviešu politiķu – Miķeļa Valtera (1874–1968), Alfrēda Bērziņa (1899–1977), Ernesta Voldemāra Bastjāņa (1884–1975), Fēliksa Cielēna (1888–1964), Oskara Dankera (1883–1965) u. c. – atmiņu grāmatas. Vienā otrā sarakstā iekļauti Zentas Mauriņas (1897–1978) un Paula Jureviča (1891–1981) eseju izdevumi, kā arī Alfrēda Dziļuma (1907–1976) romānu publicējumi, taču lielākoties pieprasītās literatūras saraksti ir līdzīgi, ietver vienus un tos pašus iespieddarbus, acīmredzot par tiem akadēmiskajā vidē cirkulēja informācija. Domājams, pat LPSR ZA īstenajiem locekļiem trūka izsmeltošas informācijas par emigrācijas literatūru, jo viņi to drīkstēja izmantot tikai selektīvi, proti, saskaņā ar iesniegumā sniegto iespieddarbu sarakstu un LKP CK rezolūciju.

1985. gadā tika ierosināta ZA FB specfondā glabātās PSKP un LKP vēstures literatūras

67 ИИП ЦК КПЛ. Характеристика А. А. Луцевич. 26.01.1987. LVA, PA-200. f., 16. apr., 12. l., 13. lp. 68 Turpat.

69 ИИП ЦК КПЛ. Приказ директора Института № 63 20.11.1986. LVA, PA-200. f., 13. apr., 24. l., 68. lp.

70 LU AB Misiņa bibliotēka. LPSR ZA Literatūras speciālās glabāšanas nodaļas lasītāju iesniegumi, 1985. [gads].

nodošana PVI bibliotēkas specfondam pēc institūta jaunās ēkas uzcelšanas.⁷¹ Tolaik institūta jaunā nama būvniecība vēl nebija uzsākta. Drīz radās ideja koncentrēt latviešu emigrantu iespieddarbus LKP CK PVI bibliotēkā, kas pārņemtu arī atbilstošo, gadiem veidoto ZA FB specfonda daļu (tā komplektēšana tomēr noritētu ZA FB, jo tai bija atbilstošs apmaiņas partneru loks latviešu mītnes zemēs).⁷² Tādējādi tika apdraudēta jau tā trūcīgā emigrācijas literatūras krājuma saglabāšana un attīstība, kā arī pieejamība okupētajā Latvijā. Tādēļ 1986. gada 13. maijā ZA iesniedza LKP CK ziņojumu, kur norādīja, ka emigrācijas literatūra ir ZA FB letikas krājuma neatņemama sastāvdaļa, kas kalpo padziļinātai latviešu kultūras mantojuma pētniecībai. Uzkrāti jau 10 000 trimdas iespieddarbu, kas iegūti galvenokārt grāmatu apmaiņā ar 20 partneriem VFR, Zviedrijā, ASV, Kanādā un Austrālijā.⁷³ Tika uzsvērts, ka ZA darbojas Latviešu literatūras un mākslas mantojuma pētišanas un izdošanas zinātniskā padome, kas LKP CK uzdevumā izvērtē arī ārzemju latviešu autoru (Zenta Mauriņa, Mārtiņš Ziverts) daiļdarbus. Turklāt ZA Sabiedrisko zinātņu zinātniskās informācijas centrs sastādīja ārzemju letikas referatīvos izdevumus (ierobežotas pieejamības izdevumi, kuros apkopota bibliogrāfiskā informācija, anotācijas un pārskati par noteiktas tematikas publikācijām), kas tika iekļauti vienotajā PSRS ZA datubāzē. Iesniegumā ZA piedāvāja šādu kompromisu: 1) atdot PVI specfondam emigrācijas literatūras otros eksemplārus no ZA FB krājuma (dubleti veidoja aptuveni trešo daļu), 2) palīdzēt PVI specfondam

71 ИИП ЦК КПЛ. Центральному Комитету Компартии Латвии. 2.7.1985. LVA, PA-200. f., 11. apr., 39. l., 54. lp.

72 Академия наук Латвийской ССР. Первому секретарю ЦК Компартии Латвии тов. Пуго Б. К. 13.05.1986. LVA, PA-101. f., 59. apr., 132. l., 13. lp.

73 Turpat.

trūkstošo izdevumu komplektēšanā.⁷⁴ LKP CK (faktiski – Propagandas un aģitācijas nodaļa) piekrita ZA piedāvātajam risinājumam, tomēr norādīja, ka turpmāk ZA FB saņems tikai tos emigrācijas izdevumus, kas ienāks grāmatu apmaiņas ietvaros, pārējie tiks novirzīti PVI.⁷⁵

Tādējādi arī FB varēja turpināt trimdas literatūras krājuma komplektēšanu un glabāšanu, kaut arī tai nācās atteikties no dubletiem, kas kļuva par LKP PVI bibliotēkas specfonda latviešu emigrācijas literatūras kolekcijas pamatu. 3 Vismaz vienā bibliotēkā apkopota latviešu literatūras krājuma esamība bija svarīga pētniecībā, jo ļāva kaut nelielai zinātnieku daļai apjaust latviešu zinātniskās domas pēctecību, ietekmju un viedokļu dažādību. Lai arī to nebija iespējams pagaidām publicēt, šaurākā cilvēku lokā, kā liecina vēsturnieku iesniegumi specfonda izmantošanai, zināšanu pārnese tomēr bija iespējama.⁷⁶

LPSR GLP informācija liecina, ka pastā konfiscēto sūtījumu sadale tomēr būtiski nemainījās, turklāt šis komplektēšanas avots nebija pietiekams nedz vienam, nedz otram specfondam. Piemēram, 1986. gadā ZA FB saņēma 58 periodikas vienības un četras grāmatas, LKP CK PVI – 31 avīzi un vienu grāmatu ar diviem sešstūra zīmogiem.⁷⁷ 1987. gadā ZA FB saņēma 31 periodikas vienību un divas grāmatas ar diviem sešstūra zīmogiem, bet PVI – 53 periodikas vienības un trīs grāmatas, kas bija ieguvušas pilnīgas slepenības

74 Академия наук Латвийской ССР. Первому секретарю ЦК Компартии Латвии тов. Пуго Б. К. 13.05.1986. LVA, PA-101. f., 59. apr., 132. l., 13. lp.

75 ЦК Компартии Латвии. Об оказании помощи в создании и дальнейшем развитии специального хранения Института истории партии при ЦК Компартии Латвии. 19.06.1986. LVA, PA-101. f., 59. apr., 132. l., 15. lp.

76 LU AB Misiņa bibliotēka. LPSR ZA Literatūras speciālās glabāšanas nodaļas lasītāju iesniegumi, 1985.–1990. [gads].

77 Главлит ЛССР. Сводка о работе пункта при почтамте г. Риги за 1986 год. 6.01.1987. LVA, 917. f., 1.a apr., 208. l., 45. lp.

zīmogus.⁷⁸ LKP CK un LPSR VDK guvums bija lielāks. LKP CK 1987. gadā saņēma kopumā 89 avižu eksemplārus, to skaitā 84 ar diviem sešstūra zīmogiem, savukārt VDK – vairāk nekā 200 periodikas vienību, to skaitā 188 ar diviem sešstūriem, kā arī 37 grāmatas, starp tām 10 ar diviem sešstūra zīmogiem.⁷⁹

Paradokss – 1986. gadā divu trimdas valodnieču grāmatas⁸⁰ ieguva nevis sešstūra, bet pat trijstūra zīmogu, “jo neietvēra pretpadomju informāciju”⁸¹, tās varēja novirzīt glabāšanai vispārpieejamā krājumā. Turpreti lielākā daļa preses aizvien tika atzīta par pilnīgi slepenu tādēļ, ka “antikomunisms un antisovjetisms” joprojām bija tās pamatiezīme.⁸² Tā vēstīja gan par Latvijas nelikumīgu iekļaušanu PSRS, Latvijas militarizāciju un rusifikāciju; iedzīvotāju pieaugošo pretestību un citiem padomju varai nevēlamiem jautājumiem.⁸³ 4

78 Главлит ЛССР. Сводка о работе пункта при почтамте г. Риги за 1987 год. 14.01.1988. LVA, 917. f., 1.a apr., 212. l., 36. lp.

79 Главлит ЛССР. Сводка о работе пункта при почтамте г. Риги за 1987 год. 14.01.1988. LVA, 917. f., 1.a apr., 212. l., 36. lp.

80 V. Rūķes-Draviņas “Cilvēks un daba latviešu tautasdziesmās” (Stokholma: Artilett, 1986), V. Rūķes-Draviņas un J. Tāra “Krišjāņa Barona Dainu parks” (Stockholm: Artilett, 1985), kā arī Baibas Metuzāles-Kangeres “A derivational dictionary of Latvian = Latviešu valodas atvasinājumu vārdnīca” (Hamburg: Buske, 1985).

81 Главлит ЛССР. Секретарю ЦК КПЛ Горбунову А. В. и заместителю председателя Совета Министров ЛССР тов. Барткевичу Л. Л. О контроле эмигрантской литературы, поступавшей в республике по открытым почтовым каналам 2.02.1987. LVA, 917. f., 1.a apr., 210. l., 7. lp.

82 Главлит ЛССР. Отчет по контролю бандеролей, поступивших из-за границы с иностранной литературой на латышском языке за 1986 год. LVA, 917. f., 1.a apr., 208. l., 37. lp.

83 Главлит ЛССР. Сводка о работе пункта при почтамте г. Риги за 1986 год. 6.01.1987. LVA, 917. f., 1.a apr., 208. l., 45. lp.

3 Andreja Eglīša (1912–2006) politiski asie dzejas krājumi okupētajā Latvijā bija pilnīgi slepeni. Attēlā – grāmatas “Audiet mani karogā sarkanbaltisarkanā” eksemplārs, kas sākotnēji ienācis ZA FB, pēc tam kļuva par LKP CK PVI bibliotēkas “reakcionārās emigrācijas” krājuma vienību. Mūsdienās – LNA bibliotēkas sastāvā

4 Rakstu krājums “Jaunā Gaita”. 3. gadagājums, 14. nr., 1958. gada marts–aprīlis. LPSR ZA FB eksemplārs, mūsdienās atrodams LU AB

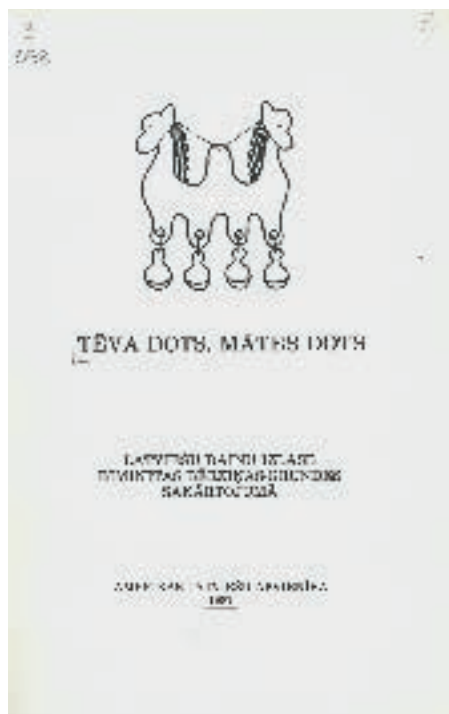
Latvijā izveidojās absurda, tomēr komunistiskajam režīmam tipiska situācija: oficiāli latviešu emigrācijas literatūra bija pilnīgi slepena, sabiedrībai radot iespaidu, it kā tās nebūtu vispār, taču privāti – no rokas rokā cirkulēja gan rakstu krājums “Jaunā Gaita”, gan citi preses izdevumi, gan grāmatas, bija iespēja klausīties radio-pārtraides un iegūt trimdas latviešu mūzikas skaņu ierakstus.⁸⁴

1988. gada martā arī VB Speciāli glabājamās literatūras nodaļa saņēma pirmās latviešu emigrācijas grāmatas, ko tūlīt pat novirzīja inventarizācijai Ārzemju literatūras komplektēšanas nodaļā.⁸⁵ Tomēr pilnīgi slepenie preses izdevumi vēl neienāca, lai arī virkne latviešu emigrācijas žurnālu un pat avižu tika atbrīvota no pilnīgas slepenības statusa, ieguva tikai vienu sešstūra zīmogu un bija glabājama un lasāma specfondos ierastajā kārtībā. Līdz pat 1989. gada oktobrim politiski asākie emigrācijas laikraksti, piemēram, “Brīvā Latvija”, saņēma sešstūra zīmogu.⁸⁶ Tikai 1990. gadā ZA FB varēja bez ierobežojumiem nodot emigrantu “pretpadomju” literatūras krājumu J. Misiņa Latviešu literatūras nodaļai (1992. gadā tā atguva nosaukumu – Misiņa bibliotēka). Savukārt LKP CK PVI bibliotēkas specfonds pārtrauca darbu īsi pirms Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas 1990. gada

84 Šī raksta autore izstrādājusi pētījumu par trimdas literatūras neoficiālo apriti okupētajā Padomju Latvijā: Dreimane, J. From Secrecy to Openness: Restricted Collections of Libraries and Unofficial Culture in Latvia in the 1970s and 1980s. Raksts iesniegts un akceptēts publicēšanai Herdera institūta (Marburga) izdevumā “Zu Geschichte und Provenienz Baltischer Kunst- und Kulturhistorischer Sammlungen im 19. und 20. Jahrhundert”.

85 LPSR VB. Akts Nr. 1 25.03.1988. [par trimdas] grāmatu nodošanu Ārzemju literatūras komplektēšanas nodaļai. LNB, Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Latvijas Valsts bibliotēkas specfonda nodaļa RXA 324, Nr. 35.

86 Pilns laikraksta nosaukums “Brīvā Latvija: Apvienotā “Londonas Avīze” un “Latvija””. Sk. tā 1989. gada oktobra numurus. Pieejams: <https://periodika.lndb.lv/>

5 Viena no pirmajām trimdas grāmatām, ko VB saņēma 1988. gada martā. Mūsdienās atrodama LNB Letonikas un Baltijas centrā

aprīlī.⁸⁷ 1991. gadā uzsākta krājuma integrācija Latvijas Nacionālā arhīva bibliotēkā, kas turpina glabāt no tās pārņemto nelielo trimdas grāmatu kopu, diemžēl apjomīgais periodisko izdevumu fonds nav paturēts. Zudībā gājusi arī LKP CK PVI specfonda dokumentācija, acimredzot A. Lucēviča, būdama kādreizējā LPSR GLP vadītāja, rūpīgi ievēroja norādījumu par tās iznīcināšanu.

Nobeigums

Sevišķi “kaitīgās” emigrācijas literatūras glabāšanas un izmantošanas politika okupētajā Latvijā demonstrē padomju varas galveno stratēģiju “pretpadomju” informācijas apkarošanā: tai tika noteikts pilnīgas slepenības režīms, kas nozīmēja tās apriti ļoti šaurā cilvēku lokā, kuram bija “tiesības zināt”. Līdz 1985. gadam šī literatūra bija izmantojama gandrīz vai vienīgi kontrpropagandai, šim mērķim, saprotams, bija jākalpo arī zinātnei. Plašākai sabiedrībai tika radīts iespaids, itin kā emigrācijas literatūra nepastāvētu vispār, jo tika liegta pieeja pat apolītiskiem izdevumiem. Ierobežotā piekļuve specfondiem, tajā skaitā emigrācijas literatūrai, apstiprina faktu: PSRS Konstitūcijā deklarētā “tautas vara” nepastāvēja arī galvenā nemateriālā resursa – informācijas – pieejamībā un, tāpat kā citās nozarēs, bez sevišķiem ierobežojumiem to varēja saņemt tikai Komunistiskās partijas elite un neliela zinātnieku daļa. Informācijas vakuumu par norisēm trimdas sabiedrībā padomju vara centās aizstāt ar dezinformāciju savas valsts iedzīvotājiem, savukārt emigrācijā dzīvojošiem latviešiem tika veidots maldīgs priekšstats par situāciju Latvijā.

87 LKP CK Partijas vēstures institūta bibliotēkas speciālās glabāšanas fonda vecākās metodiķes A. Lucēvičas iesniegums direktorei Ļ. Zilei par atbrīvošanu no darba “sakarā ar darba apjoma izbeigšanos” 1990. gada 1. aprīlī. Atbrīvota no darba pēc pašas vēlēšanās 1990. gada 15. aprīlī. LVA, PA-200. f., 16. apr., 12. l., 15. lp.

Diemžēl padomju dezinformācijas sistēma līdz šim nav izziņāta, tā būtu tālāku pētījumu objekts. Tomēr vēlreiz jāuzsver, ka okupētajā Latvijā neformālajā komunikācijā, pat privātajā korespondencē arvien brīvāk iegūstamā informācija ne tikai par latviešu emigrantu dzīvi t. s. kapitālisma valstīs, bet arī par Latvijas vēsturi disonēja ar plašsaziņas līdzekļos un oficiālos saietos pausto melīgo propagandu. Tikai kopš 1986. gada sabiedrībai bija ļauts limitētās devās iepazīt atsevišķus trimdas autorus un viņu darbus – latviešu literārā mantojuma apguves nolūkos, taču līdz pat okupācijas beigām nebija pilnīgi brīvas piekļuves trimdas presei.

Grāmatām un presei ar pilnīgas slepenības zīmogiem mūsdienās, trīsdesmit gadus pēc Latvijas valstiskuma atdzimšanas, ir īpaša nozīme. Apzīmogotie iespieddarbi veido nelielu latviešu emigrācijas izdevumu kopu, kura padomju gados izkļuva cauri PSRS, vēlāk LPSR VDK kontroles sietam un nonāca dažās privileģētās Latvijas bibliotēkās – atšķirībā no daudziem tūkstošiem “lieko” eksemplāru, kas, nesasnieduši adresātus, tika nolemti iznīcībai. Šī kopa

ir Padomju Savienības un ASV ideoloģiskā kara liecība, kas ļauj precizēt un analizēt plašo literatūras spektru, kurš faktiski bija aizliegts Padomju Latvijā, taču nebija fiksēts nedz aizliegto grāmatu preses sarakstos, nedz bibliotēku oficiālajā lietvedībā, kas nebija pilnīgi slepena. Visbeidzot – liela daļa šīs literatūras, īpaši prese, atsevišķos gadījumos okupētajā dzimtenē patiešām iesūtīta lielākā eksemplāru skaitā bez iepriekšējas vienošanās ar adresātiem, ir bagātīgs trimdas latviešu pretpadomju kustības izziņas avots, ko labi apzinājās un izmantoja arī padomju okupācijas vara.

Pētījums izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Latvijas mantojums un nākotnes izaicinājumi valsts ilgtspējai” projekta “Dokumentārā mantojuma izpētes nozīme, veidojot sinerģijas starp pētniecību un sabiedrību” ietvaros.

LITERATŪRA

- Bērziņš, U. 2013. Varbūt šoreiz? *Jaunā Gaita*, Nr. 274. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg274/JG274_Pragas-pavasaris.htm [skatīts 21.11.2019.].
- Corti, M. 2018. *The Year 1968 in the History of Samizdat. Cold War Radio Museum*, 2018. Pieejams: <https://www.coldwarradiomuseum.com/the-year-1968-in-the-history-of-samizdat> [skatīts 21.11.2019.].
- Cull, N. J. 2015. *Counter Propaganda: Cases from US Public Diplomacy and beyond*. Legatum Institute's Transitions Forum. Pieejams: <https://lif.blob.core.windows.net/lif/docs/default-source/publications/counter-propaganda---cases-from-us-public-diplomacy-and-beyond-july-2015-pdf.pdf?sfvrsn=8> [skatīts 21.11.2019.].
- Ekmanis, R. 2012. Radio Brīvā Eiropa / Radio Brīvība (RFE/RL) – V. *Jaunā Gaita*, Nr. 269. Pieejams: https://jaunagaita.net/jg269/JG269_Ekmanis.htm [skatīts 21.11.2019.].
- Finn, P., Couvée, P. 2015. We tore a big hole in the Iron Curtain. In: *The Zhivago affair: the Kremlin, the CIA, and the battle over a forbidden book*. New York: Vintage Books.
- Grybkauskas, S. 2007. The Soviet dopusk System as Society Control Lever in the Industry of Soviet Lithuania during 1965–1985. No: *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados: starptautiskās konferences referāti. 2006. gada 10. oktobris, Rīga = Latvia and Eastern Europe in the 1960s-1980s: materials of international conference 10 October 2006*. Rīga: Latvijas Vēsturnieku komisija, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures inst., Latvijas Kara muzejs, 79.–86. lpp.

- Harrison, M. 2013. Accounting for Secrets. *The Journal of Economic History*, 73 (4), p. 1017–1049. Pieejams: www.jstor.org/stable/24551010 [skatīts 21.11.2019.].
- Hutchings, R. 1987. *Soviet Secrecy and Non-secrecy*. Totowa, New Jersey: Barnes & Noble books.
- Izvilumi no Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodeksa. No: Viksne, R., Kangeris, K. (red.) 1999. *No NKVD līdz KGB: politiskās prāvas Latvijā 1940–1986*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 964. lpp.
- Jones, D. 2001. The Cold War. In: Jones, D. (ed.) *Censorship: A World Encyclopedia*. London; Chicago: Fitzroy Dearborn.
- Katajs, E. 1973. Ārzemju literatūra bibliotēkas fondos. No: *Bibliotēka – zinātnei*. Rīga: Zinātne, 64.–65. lpp.
- Kind-Kovács, F. 2014. *Written Here, Published There: How Underground Literature Crossed the Iron Curtain*. Budapest: Central European University Press.
- Klebā, J. 2007. *Okupācijas varas cenzūras darbība Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā*. Maģistra darbs. Rīga: LU.
- Latvijas KP CK biroja lēmums 1958. g. 2. decembrī. Par pasākumiem kontrpropagandas uzlabošanai latviešu emigrantu vidē (bb. Veselovs, Vēvers, Pizāns, Kalnbērziņš). No: Strods, H. (sast.) 2005. *Atbrīvotāji kā iekarotāji = Liberators as conquerors*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 197.–198. lpp.
- Latvijas PSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija. 2018. *Pārskats par periodu no 2017. gada 1. janvāra līdz 2018. gada 31. maijam*. Pieejams: <https://lvportals.lv/wwwraksti/LVPORTALS/VDKPARSKATS.PDF> [skatīts 21.11.2019.].
- Lešinskis, I. 1986. Kultūras sakari vai etniskā spiegošana: to kādreizējā veidotāja viedoklis. *Latvija Šodien*, Nr. 14, 1. dec., 109.–118. lpp.
- Metuzāle-Kangere, B. 1985. *A derivational dictionary of Latvian = Latviešu valodas atvasinājumu vārdnīca*. Hamburg: Buske.
- Pasternaks, B. 1959. *Doktors Živago*. Kopenhāgena: Imanta.
- Rūķe-Draviņa, V. 1986. *Cilvēks un daba latviešu tautadziesmās*. Stokholma: Artilett.
- Rūķe-Draviņa, V., Thars, J. 1985. *Krišjāņa Barona Dainu parks*. Stokholma: Artilett.
- Sasse, S. 2017. “Words Are No Deeds”: Trials against Literature in the Soviet Union. In: Grüttemeier, R. (ed.). *Literary Trials: Exceptio Artis and Theories of Literature in Court*. New York, London, Bloomsbury Academic.
- Siliņš, U. 2015. *Zem Dienvidu Krusta: kultūrvēsturiskas atmiņas*. Pieejams: https://www.historia.lv/sites/default/files/media/Biblioteka/Literatura/Gramatas/2015/ZDK/zdk_kopsavilkums_060815.pdf [skatīts 21.11.2019.].
- Strods, H. 2007. Trimdas izdevumu cenzūra Latvijas PSR 1958.–1989. gadā. No: Latvijas Vēsturnieku komisija, Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūts, Latvijas kara muzejs. *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados: starptautiskās konferences referāti. 2006. gada 10. oktobris, Rīga = Latvia and Eastern Europe in the 1960s-1980s: Materials of international conference 10 October 2006, Riga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 88.–95. lpp.
- Strods, H. 2010. Ārzemju un trimdas literatūras cenzūra. No: Strods, H. *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990*. 1. daļa. Rīga: Jumava, 360.–400. lpp.
- Štrāle, A. 2005. Kā LPSR cenzūra gatavojās sadedzināt Bibli: [par LPSR Ministru Padomes Galv. pārvaldes valsts noslēpumu aizsardzībai presē darbību]. *Karogs*, Nr. 8, 133.–138. lpp.
- Štrāle, A. 2005. Sešstūru zīmogs: no LPSR cenzūras sākotnes līdz funkciju izsīkumam. Daži aspekti. *Diena*, Nr. 182. Pieejams: <http://news.lv/Diena/2005/08/06/sessturu-zimogs> [skatīts 21.11.2019.].
- Viška, J. 1973. V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas fondu komplektēšana (1945–1970). No: V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka. *Raksti = Труды = Proceedings IV*, 146. lpp.
- Zile, Ļ. 1984. *Latvijas Komunistiskajai partijai – 80*. Rīga: Avots.
- Zile, Ļ. (red.) 1980. *Latvijas KP CK Partijas vēstures institūts – PSKP CK Marksisma-Jeņinisma institūta filiāle = Институт истории партии при ЦК КП Латвии – филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС: 60*. Rīga: Avots.
- Великанова, Е. (сост.), Еремина, Л. (ред.) 1989. *Цена метафоры, или Преступление и наказание Синявского и Даниэля*. Москва: Книга.
- Даниэль Юлий Маркович. В кн.: Скатов, Н. Н. (ред.) 2005. *Русская литература XX века. Прозаики, поэты, драматурги: Биобиблиографический словарь: в 3 т.* Москва: ОЛМА-ПРЕСС Инвест, с. 610–613. Pieejams: <http://lib.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=b0YDEQltxe0%3d&tabid=10547>
- Информационная справка Главлита в ЦК КПСС о содержании западной печати, освежающей

положение советской интеллигенции, и о политике КПСС в области литературы и искусства 29.6.1971. В кн.: Горяева, Т. (сост.) 1997. *История советской политической цензуры: документы и комментарий*. Москва: РОССПЕН, с. 582–584.

Камалова, Г. 2014. Исторические особенности правовой охраны служебной информации ограниченного доступа (служебной тайны) в советский период. Вестник Удмуртского университета. Серия “Экономика и

право”. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-osobennosti-pravo-voy-ohrany-sluzhebnoy-informatsii-ogranichenno-go-dostupa-sluzhebnoy-tayny-v-sovetskiy-period> [skatīts 21.11.2019.].

Климонтович, Н. 2005. Из Мордовии в Сорбонну. Синявского прославила его литературоведение. *NG Ex Libris*, 38 (340). Pieejams: <https://dlib.eastview.com> [skatīts 21.11.2019.].

NEPUBLICĒTI AVOTI

LKP CK Partijas vēstures institūta bibliotēkas speciālās glabāšanas fonda vecākās metodiskās A. Lucēvičā iesniegums direktorei Ļ. Zilei par atbrīvošanu no darba 1990. gada 1. aprīlī. LVA, PA-200. f., 16. apr., 12. l., 15. lp.

LPSR VB. Akts Nr. 1 25.03.1988 [par trimdas] grāmatu nodošanu Ārzemju literatūras komplektēšanas nodaļai. LNB, Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Latvijas Valsts bibliotēkas specfonda nodaļa RXA 324, Nr. 35.

LU AB Misiņa bibliotēka. LPSR ZA FB Literatūras speciālās glabāšanas nodaļa. Dokumenti par specfondam nodotu literatūru.

LU AB Misiņa bibliotēka. LPSR ZA Literatūras speciālās glabāšanas nodaļas lasītāju iesniegumi, 1985.–1990. gads.

Академия наук Латвийской ССР. Первому секретарю ЦК Компартии Латвии тов. Пуго Б. К. 13.05.1986. LVA, PA-101. f., 59. apr., 132. l., 13. lp.

Главлит ЛССР. [Ziņojums PSRS GLP sakarā ar LPSR GLP pārbaudi 1972. gada janv.] LVA, 917. f., 1.a apr., 113. l., 9. lp.

Главлит ЛССР. Дополнение к инструкции “О порядке выписки, хранения и использования литературы капиталистических стран”. LVA, 917. f., 1.a apr., 113. l., 3.–4. lp.

Главлит ЛССР. Отчет по итогам контроля иностранной литературы за 1974 год. LVA, 917. f., 1.a apr., 128. l., 2. lp.

Главлит ЛССР. Отчет по контролю бандеролей, отправляемых за границу и по контролю иностранной литературы, поступившей из-за границы на латышском языке за 1972 год. LVA, 917. f., 1.a apr., 113. l., 6. lp.

Главлит ЛССР. Отчет по контролю бандеролей, поступивших из-за границы с иностранной литературой на латышском языке за 1986 год. LVA, 917. f., 1.a apr., 208. l., 37. lp.

Главлит ЛССР. Порядок учета, хранения и использования иностранных изданий, отмеченных Главным управлением двумя знаками “шестигранных” и пропускаемых в организации для особого использования. LVA, 917. f., 1.a apr., 113. l., 3. lp.

Главлит ЛССР. Сводка о работе пункта при почтамте г. Риги за 1986 год. 6.01.1987. LVA, 917. f., 1.a apr., 208. l., 45. lp.

Главлит ЛССР. Сводка о работе пункта при почтамте г. Риги за 1987 год. 14.01.1988. LVA, 917. f., 1.a apr., 212. l., 36. lp.

Главлит СССР. Секретарю ЦК Компартии Латвии тов. Калнберзину Я. Я. 31.07.1958. LVA, PA-101. f., 21. apr., 77. l., 11.–12. lp.

Главлит СССР. Секретарю ЦК Компартии Латвии тов. Калнберзину Я. Я. 19.08.1958. LVA, PA-101. f., 21. apr., 77. l., 14. lp.

Главлит ЛССР. Секретарю ЦК КПЛ Горбунову А. В. и заместителю председателя Совета Министров ЛССР тов. Барткевичу Л. Л. О контроле эмигрантской литературы, поступавшей в республике по открытым почтовым каналам 2.02.1987. LVA, 917. f., 1.a apr., 210. l., 7. lp.

Главлит ЛССР. Секретарю ЦК КПЛ т. Дризул А. А. 12.07.1972. LVA, 917. f., 1.a apr., 115. l., 24. lp.

Главлит ЛССР. Справка о работе цензорского пункта Главлита Латвийской ССР при почтамте гор. Риги за 1958 год. LVA, PA-101. f., 22. apr., 83. l., 6.–8. lp.

- ИИП ЦК КПЛ. Мероприятия по устранению недостатков, отмеченных при проверке работы Института истории партии при ЦК КП Латвии комиссией ИМЛ при ЦК КПСС. LVA, PA-200. f., 11. apr., 4. l., 60. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. О работе ИИП ЦК КП Латвии – филиала ИМЛ при ЦК КПСС. 30.01.1985. LVA, PA-200. f., 11. apr., 39. l., 17. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. Отчет ИИП ЦК КПЛ – филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС о научно-исследовательской деятельности за 1980 год. LVA, PA-200. f., 8. apr., 4. l., 27. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. Отчет ИИП ЦК КПЛ – филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС о научно-исследовательской деятельности за 1981 год. LVA, PA-200. f., 8. apr., 17. l., 47. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. Отчет о научно-исследовательской деятельности за 1978 год. LVA, PA-200. f., 7. apr., 3. l., 28. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. Отчет о работе и списки сотрудников, 1964 год. LVA, PA-200. f., 1. apr., 249. l., 40. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. Приказ директора Института № 17 3.03.1986. LVA, PA-200. f., 13. apr., 24. l., 17. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. Приказ директора Института № 63 20.11.1986. LVA, PA-200. f., 13. apr., 24. l., 68. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. Протокол заседания дирекции № 8. 31.10.1984. LVA, PA-200. f., 11. apr., 4. l., 47. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. Управлению делами ЦК Компартии Латвии. 16.08.1985. LVA, PA-200. f., 11. apr., 39. l., 62. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. Характеристика А. А. Луцевич. 26.01.1987. LVA, PA-200. f., 16. apr., 12. l., 13. lp.
- ИИП ЦК КПЛ. Центральному Комитету Компартии Латвии. 2.7.1985. LVA, PA-200. f., 11. apr., 39. l., 54. lp.
- Отдел спецфонда Гос. библиотеки Латвийской СССР. Секретно. Инвентарная книга для журналов. 1948.–1972. g. LNB, Reto grāmatu un rokrakstu krājums, VB specfonda nodaļa RXA 324, Nr. 17.
- Отчет о работе Главлита ЛССР за 1987 год. LVA, 917. f., 1. a apr., 212. l., 8. lp.
- Председатель комитета государственной безопасности ЛССР Я. Веверис секретарю ЦК КПЛ А. Воссу о хранении латышской эмигрантской литературы 5.07.1960. LVA, PA-101. f., 23. apr., 136. l., 135. lp.
- ЦК Компартии Латвии. Об оказание помощи в создании и дальнейшем развитие специального хранения Института истории партии при ЦК Компартии Латвии. 19.06.1986. LVA, PA-101. f., 59. apr., 132. l., 15. lp.

Linda Gediņa

Par komentāra un ilustrācijas saistību

Atslēgvārdi: poētiskā valoda, šķietamība, literārā darba telpa, ilustrācija, komentārs

Komentāra iedaba

Savstarpējās komentēšanas prakse Heidegera laikā

Tā kā bieži un daudz lasu un interpretēju vācu filozofa, hermeneitiskās ontoloģijas un eksistenciālās analītikas veidotāja Martina Heidegera (*Martin Heidegger*) darbus, arī jautājumus, kas saistīti ar krājuma tēmu “Zīme. Krāsa. Grāmata”, konkrētāk, ar dažādiem “komentāra” iedabas aspektiem, lielākoties skatīšu Heidegera tēžu perspektīvā. Jāatzīmē, ka visiem rakstā izmantotajiem attēliem ir tikai ilustratīva nozīme. ¹

“Komentārs” ir ierasta literārā teksta sastāvdaļa. Tāpat izplatīta prakse ir ne tikai izdot dažādus uzlabotus un pārstrādātus akadēmisku, literāru u. c. darbu izdevumus un pievienot tiem dažādus jaunus ievadus, bet arī iekļaut paša autora komentārus, kas radušies, pārļausot savus darbus; reizēm komentāri jau sākotnēji ir iekļauti darbā kā vienlīdz svarīga, konceptuāli konstruktīva teksta jēgas sastāvdaļa – bieži izmantots paņēmiens postmodernās literatūras paraugos.

Ari Heidegera darbs “Esamība un laiks” ir ticis izdots, iekļaujot paša Heidegera komentārus. Piemēram, šīs piezīmes – kaut arī “formulētas” izsaukmes vārdu un nepabeigtu

teikumu formā – dod iespēju vērot Heidegera ideju virzību no cilvēka ikdienišķās eksistences hermeneitisko struktūru analīzes pie jautājuma par esamības kā tādas jēgu, izprast to saistību.

Vienlīdz izplatīta un lasītājam interesanta ir savstarpējās darbu pārlasīšanas dokumentācija akadēmiskos izdevumos. Piemēram, Heidegera komentāri Edmunda Huserla (*Husserl*) rakstam “*Encyclopedia Britannica*”, Huserla piezīmes par Heidegera “Esamība un laiks”. Savukārt Heidegera piezīmes par Huserla rakstīto varam lasīt Valtera Bimela (*Walter Biemel*) rakstā, Bimelam veicot interpretējošu abu salīdzinājumu. Kā ola olā bez nemirstīgā Kaščeja sirds kodolā. Kaut gan, protams, ir pilnīgi “dabiski”, ka akadēmiskā procesā skolēni, asistenti un profesori savstarpēji lasa, labo un komentē cits cita rakstus. Heidegera kā akadēmiskā asistenta *pienākums* bija lasīt un labot vācu valodas kļūdas poļa Romāna Ingardena (*Roman Ingarden*) darbos (disertācijā), neraugoties uz to, ka viņi viens otra darbus nevērtēja augstu – Ingardens pat visai skarbi kritizēja Heidegera *Dasein* jeb “klātesamības” koncepciju, nosodot tai, viņaprāt, piemītošo antropocentrismu un transcendentālismu. Šajā saistībā, proti, kritisko interpretāciju saistībā. Līdz ar to – ņemot vērā, cik ļoti dažādas perspektīvas un teksta līmeņi var veidot to, ko mēs lasām kā vienotu darbu – manuprāt, vērts ieklausīties raksturojumā, ko Heidegers sniedzis komentāram kā dzejojuma skaidrinājumam (*‘Erläuterung’*; nevis interpretācija vai izskaidrojums, iztulkojums).

1 Seno ķēniņu vārti uz Gondoru no filmas "Gredzenu pavēlnieks"

2 Martina Heidegera mājiņa Švarcvaldē

3 Dzidrināšana

Par komentāra iedabu

Heidegers mēdza rakstīt neliela apjoma apcerējumus par daudz ko, daudz arī par sa-
vjiem ikdienas notikumiem 2 – par dzeju, ko
izlasījis, par dzejas komentēšanu (sk., piem.,
“*Erläuterungen zu Holderlins Dichtung*” (1944)).
Heidegera pamatatziņa: ar komentēšanu jābūt
ļoti uzmanīgam, jo, kā niecīgs sniega birums
zvana skaņu, komentārs var izmainīt teksta
jēgu. Komentārs atšķiras no interpretācijas un
būtu jāsaprot kā jēgas “dzidrināšana”, kā dzid-
rina alu vai ābolu sulu, atbrīvojot to no duļķēm
(*läutern* – uzlabot, attīrīt). 3 Mūsdienīgais ik-
dienišķais tulkojums vācu vārdam *Erläuterung*,
ko rakstot izmanto Heidegers, ir ‘komentārs’.
[Saskaņā ar vācu vārdnīcu] tas pieder pie vārdu
“izskaidrojums”, “apraksts” sinonīmu grupas;
poētiskā [un varbūt precīzākā] nozīme – ‘dzidri-
nājums’, ‘skaidrinājums’. Savukārt etimoloģiski
vārds *Erläuterung* un vārds “ilustrācija” ir cēlu-
šies no viena un tā paša latīņu valodas vārda
illustratio – iluminācija, izgaismošana.

Etimoloģiski:

1) *illustration* (n.) (angļu)

c. 1400, “*a shining*,” early 15c., “*a manifesta-
tion*,” mid-15c., “*a spiritual illumination*,” from
old French *illustration* “apparition, appearance”
(13c.) and directly from Latin *illustrationem*
(nominative *illustratio*) “vivid representation”
(in writing), literally “an enlightening,” from
past participle stem of *illustrare* “light up, make
light, illuminate;” figuratively “make clear,
disclose, explain; adorn, render distinguished,”
from assimilated form of *in-* “in” (from PIE root
**en* “in”) + *lustrare* “make bright, illuminate,”
from suffixed form of PIE root **leuk-* “light,
brightness.” Mental sense of “act of making
clear in the mind” is from 1580s. Meaning “an
illustrative picture” is from 1816.¹

1 Sk.: <https://www.etymonline.com/word/illustration>

2) erlāutern (w.) (vācu)

ERLÄUTERN, *illustrare, explanare, erhellen, klar machen*, *ahd.* irliutaran (GRAFF 4, 1108), *mhd.* erliutern (*wb.* 1, 1059^b): dieser saft in die augen gethan, erlāutert und erklāret das dunkel gesicht. TABERNAEMONTANUS s. 125; wann der luft nach dem regen, so er wol erwaschen und erlāutert wird, on allen gestank, fāulung ... sich hell und klar erzeiget. SEBIZ s. 5; mehr um die darin vorkommenden stellen zu erlāutern als zu erklāren, mehr bei dieser gelegenheit etwas zu sagen, als durch seine auslegung die zuhörer dem geist des dichters nāher zu bringen. GÖTTE 46, 25; so frei, wol und erlāutert war mir. TIECK *ges. nov.* 3, 69.²

4 Govs nakti

Atkāpe

Kad uzrakstīju bakalaura darbu, viens no maniem studiju draugiem to komentēja ar zīmējumiem, jo tekstā iepītie Heidegera jēdzieni vairāk līdzinājās metaforiskiem poētiskiem nekā tehniski konceptuāliem filozofijas terminiem: piemēram, tradīcija kā salikusi lauku sieva nēšos pār pagalmu pārnes pagātņi; Teikas tēls, kas, līdzīgi Jēzum, nāk kā kultūras eksperts, līdzī atnes paradīgu maiņu; domāšanas lauku ceļš, kas bieži vēršas tikai dziļāk mežā aizvedošā malkas ceļā, kur aiz kokiem slēpjas vien kāda no visām naktī melnajām Hēgeļa govīm, 4 kuras labākā gadījumā ir ceļā uz izcirtumu, nevis *aletheiiski* izgaismojošu meža klajumiņu (*Lichtung*). [Hēgelis “Gara fenomenoloģija”, ievads (*G. W. F. Hegel “Phänomenologie des Geistes”*): “*Dies eine Wissen, daß im Absoluten alles gleich ist, der unterscheidenden und erfüllten oder Erfüllung suchenden und fordernden Erkenntnis entgegensetzen – oder sein Absolutes für die Nacht auszugeben, worin, wie*

2 *Sk.*: Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. [Skatīts 27.05.2020.] http://woerterbuchnetz.de/DWB/call_wbgui_py_from_form?sigle=DWB&mode=Volltextsuche&lemid=GE07989#XGE07989

man zu sagen pflegt, alle Kühe schwarz sind, ist die Naivität der Leere an Erkenntnis.”]

Lai gan drauga komentāros tika lietoti nevis recenzijās pieņemtie izteiksmes līdzekļi, bet gan citi – proti, attēli, jēgas skaidrinājums bija izdevies nevainojams, vienlaikus palikdams nevardarbīgs, jo tikai izcēla priekšplānā, “izgaismoja”, komentējamo / ieinteresējušo tēmas priekšmetu – jēdzienu un darba neadekvāto tēlainību. Savukārt, piemēram, ģealoģiskas arheoloģijas uzdevums būtu attīrīt interpretācijas radītās “duļķes”, izskaidrot, kāpēc tās radās un kādā ziņā tās ir neadekvātas, kā arī parādīt aktuālās izpratnes iespējas. Pēc Heidegera domām, komentārs neko tādu nedara, komentārs ir tikai norāde, kas lielākoties norāda uz komentāra autora pozīciju un nodomiem. To vienlīdz var teikt gan par interneta komentāriem, gan par Heidegera veikto Frīdriha Helderlīna (*Hölderlin*) dzejas skaidrināšanu, maigu kā sniegs. [Te es atsaucos uz Heidegera atsauci uz Helderlīna dzejas rindām darba “Helderlīna dzejas skaidrinājumi” otrā izdevuma priekšvārdā: “*Von wegen geringer Dinge/ Verstimmt wie von Schnee war/ Die Glocke, womit/ Man läutet/ Zum Abendessen.*”³] 5

5 Sniega birums

3 “Was die Gedichte Hölderlins in Wahrheit sind, wissen wird trotz der Namen “Elegie” und “Hymne” bis zur Stunde nicht. Die Gedichte erscheinen wie ein tempelloser Schrein, worin das Gedichtete aufbewahrt ist. Die Gedichte sind im Lärm der “undichterischen Sprachen” wie eine Glocke, die im Freien hängt und schon durch einen leichten, über sie kommenden Schneefall verstimmt wird. Vielleicht deshalb sagt Hölderlin in späteren Versen einmal das Wort, das wie Prosa klingt und doch dichterisch ist wie kaum eines (Entwurf zu Kolomb IV, 395): “Von wegen geringer ...” (...) Der letzte, aber auch der schwerste Schritt jeder Auslegung besteht darin, mit ihren Erläuterungen vor dem reinen Dastehen des Gedichtes zu verschwinden. Das dann im eigenen Gesetz stehende Gedicht bringt selbst unmittelbar ein Licht in die anderen Gedichte. Daher meinen wir beim wiederholenden Lesen, wir hätten die Gedichte schon immer so verstanden. Es ist gut, wenn wir das meinen.” (Heidegger, M. 2012. *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*. Hrsg. Hermann, von F.-W. Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann, 7–8)

Komentēšana pēc būtības ir dzejnieka un filozofa dialogs, 6 īsti nebūdamas ne argumentatīvs pamatojums, ne poētisks dziedājums. Komentēšana jeb skaidrināšana pieprasa respektu un cieņas pilnas distances ievērošanu. Heidegers uzskata, ka dzejai komentāri ir nepieciešami, lai tā varētu saglabāt savu poētisko skaistumu un neviennozīmību, iespēju neargumentēt un nepaskaidrot sevi; tikai tad dzejums īsteni spēj atklāties, parādīt sevi kā sevi no sevis paša. 7 Reizēm arī pati Heidegera valoda pieprasa komentārus, lai kļūtu par ko vairāk nekā skaisti skanošu poētisku dziedājumu.

3. Komentārs un hermeneitiskais skatījums uz pīpi ar parakstu "tā nav pīpe"

Kā jau ar mammiņām notiek, arī es vairākus savas dzīves gadus ļoti intensīvi lasīju latviski izdotās bērnu grāmatas. Un, protams, bērnu grāmatās ilustrācijām ir īpaša loma. Ilustrācija ir tikpat nozīmīga kā teksts vai pat svarīgāka, un tā nebūt ne vienmēr atkārtoti un parāda to pašu, kas pateikts tekstuāli. Ne reti un bieži ilustrācijas ir oriģināli pašprietiekami mākslas darbi, stāsta savu, reizēm pat citu, stāstu.

Labi pazīstama ir Renē Magrita (*Magritte*) glezna no 1929. gada ar perfekti izstrādāto pīpi, zem kuras kaligrāfiskā rokrakstā, uzsverot kvalitatīvo vienlīdzību, parakstīts "tā nav pīpe" 8 (gleznas nosaukums "*La trahison des images*" (Attēla nodevība)).

Tā ir tik perfekti izstrādāta, ka varētu būt pīpes idejas reprezentācija, nevis ilustrācija, piemēram, ābecē. Jo, tiklīdz mēs esam iemācījušies un zinām, ka tā ir pīpe, mēs vairs nevaram neredzēt to kā pīpi, vienalga, kas zem tās rakstīts – arī ka tā nav pīpe. Magrita attēls ar nodevīgo parakstu neapgāzīs mūsu zināšanu arī tad, ja to, ka tā ir pīpe, esam iemācījušies, izlasot svešvalodu mācību grāmatā. Tādējādi atvērtā spriedze jeb strīds starp pīpes prezentāciju un tās noliegumu nav radniecīgs ar Heidegera aprakstīto dialogu starp domātāju un dzejnieku,

6 Frīdrihs Helderlins

7 Martins Heidegers

8 Renē Magrita glezna "Tā nav pīpe"

attiecīgi, domu un dzeju dzejas skaidrinājumos (*Erläuterung*). Magrita pīpe vienlaikus ir tik ļoti abstrakta un tik ļoti konkrēta, ka gluži vai aicina teikt, ka tā nav pīpe, jo tāda neizskatās neviena reāla pīpe. Un, protams, gan vārds, gan attēls paši ir nevis pīpes, bet zīmes un simboli.

Tātad, šķiet, ka bērnu grāmatās bieži vien sastopami ilustratīvi kvalitātes pedagoģijas mēģinājumi ideju mācībā, ilustrējot tekstu ar pašpietiekamiem mākslas darbiem, kuru primārais uzdevums nav ilustratīvi paskaidrot grāmatas saturu un notikumus. Protams, teksts iegūst papildu jēgas līmeņus, jaunu perspektīvu utt. Darbojas arī, tas ir, jēgu ietekmē, mākslas nozarei specifiskie izteiksmes līdzekļi. Ja grāmatas ilustrēšana ir kā mācīšana skaitīt, izmantojot kastaņus vai sērkoņus, tad pašpietiekams mākslas darbs paskaidrojoša vai tekstu ilustrējoša attēla vietā grāmatā pilda skaidrinoša komentāra lomu. ⁹ Šādi ilustrēta bērnu grāmata, šķiet, arī neapšaubā valodas un attēla reprezentatīvo autoritāti, nekļūst par nodevīgu [jēgas] ābeci. Poētiska sekvence, ja pieņem Heidegera teikto, pateicoties attēlam – komentāram iegūst iespēju skaidrāk atklāt savu saturu un valodu, attēls arī.

9 Govs skaidrinoša komentāra lomā

Komentārs kā ilustrācija

Valdzinājums un literārā darba telpa, kur pīpe var arī nebūt pīpe. Par literārā darba valodu

Moriss Blanšo (*Maurice Blanchot*) literāru darbu saistībā raksta par iztēli kā distanci starp reālo un iedomāto, par valodā izveidotu fikcionālu telpu, kas uztur distanci starp konkrētu saprotamu nozīmi un tās citurieni – daudznomībību kā tādu: par Eiridiki kā tumšu punktu aiz vārda un plīvura, Leibnica metafizisko punktu, kam tuvotes un nesasnēgt. Dziesminieks Orfejs ar mākslas darba palīdzību cer vest to dienas gaismā. Dziesma ir tikai līdzeklis, kas izmantojams, lai ieraudzītu otru pusi vārdiem, kas paveras, pieļaujot, ka primārā distinkcija

ir esamība – šķitums (fenomens, disimulācija, fikcija, atkārtojums) un tikai tad – negācija, tēla fiksācija rakstot. Un tad Orfejs pagriežas, gribot redzēt, ko slēpj nakts plīvurs, kas viņu tā iedvesmo un kas viņa balsij ļauj izskanēt kā mākslas darbam, dziesmai – un Eiridike atgriežas ēnu valstībā, jo tikai Orfeja balss himniskajā dziedājumā viņai piemita īstenība. Zināšana par to, ko sola atkārtojums, cita nakts, Eiridiki iznīcina, nevis izceļ dienas gaismā.⁴

Saskaņā ar Blanšo atziņām, kuras varam lasīt esejā “Literatūra un tiesības uz nāvi”, šķitums ir runāt tā, it kā runātu. Savukārt poētisku runasveidu Blanšo raksturo šādi – proti, runāt nevis līdzībās vai tēlaini, bet gan īstenot valodu kā tēlu, tās uzdevumam vairs neesot ikdienas notikumu aprakstam, kas ir tās dabiskais, ikdienišķais esamības veids.⁵ Rakstītais, literatūra, vienmēr ir saprotams, lai vai cik ļoti autors vēlētos palikt nesaprasts vai būtu jau sajucis prātā. Valoda – runāta vai rakstīta, kas jebkurā gadījumā būs apraksts, kurš modificēts par stāstījumu, – vienmēr saglabā distanci starp sapratni un ideju, saglabājot nozīmi kā interindivīduālu, saprotamu zīmi. Līdz ar to skatiena: “literārā redzējuma”, stāstījuma autors ir arī savaldzinātais mākslinieks, kas nemaz nevar palikt daļēji kurls, jo tas, ko viņš redz (arī ikdienā), vienmēr jau ir pa daļai literārs, proti, viņš neizmanto valodu notikumu aprakstam praktiskā nozīmē, un viņu neinteresē viennozīmība vai praktisks mērķis. Skatiena autors ir tāds, ko raksturo spēja runāt, gan arī piesaiste kultūrai, proti, spēja stāstīt. Orfejs ir nepacietīgais iedvesmas mednieks, kurš grib skatīt to, kam savaldzināts seko. Odisejs, klausoties Sīrēnu dziesmā, izveido apzinātu, nepārvaramu distanci, kas neļauj norimt valdzinājumam. Odisejs uztver nevis skaņas, bet gan stāstu par

sākotnēm, un rodas Homērs, skats no distancēs.⁶ Kulturāls skatiens seko kādam sīkumam, aizraujas ar ainavas fragmentu, lai atkal atgrieztos ceļotāja pozīcijā, nezaudētu distanci un dotos tālāk, esot mērķtiecīgam bez mērķa. Tāds ir Odisejs, izraidītais dzejnieks, kultūras daļa, kas reizēm aizraujas un kļūst par mākslinieku, kas raud līdzī saviem tēliem. Viņš ir lielāka veseluma daļa, kas kļūst līdzdalīgs ar savu jutīgo skatienu un drosmi izmantot valodu, attiecinot uz tām esamības sfērām, kur nāvei nav varas. Neautentiskais kulturālā Odiseja mods ir tūristu autobuss.

Izstāstītiem tēliem nav to ierastās ikdienišķās nozīmes, to konkrētais apjoms telpā ir šķitums, un tie nav pakļauti kādam nodomam, kas nosaka to izmantojumu, tas ir, mērķtiecību, tas ir, praktiskās robežas. Tie ir izstiepti laikā un kā ēnas seko tēlam, kas vada vārdu, un atkāpjas aizvien tālāk.

Blanšo raksta par perspektīvu un metafizisko teātri, ko telpā, kas iegūstama ar izstāstītu pārdzīvojumu, spēlē tēli, kas nu jau ieguvuši substancionālu formu attiecībā paši pret savu neizstāstīto / neizstāstāmo dimensiju – valdzinājumu, svešo pazīstamajā.

Tēls, kas valdzina, nav pilnīgs. Tā atbilstība idejai satur nobīdi – kaut kas nav tā, kā vajadzētu būt pēc definīcijas; kaut kas niecīgs, kāds aspekts, ir izmainīts, samainīts vietām un, kaut arī ļoti atgādina ierasto, tā nav. Vai arī valdzina negaidītais – cilvēciskums sastapts tur, kur to negaida, piem., dabā, un otrādi. Katrā ziņā neliela vai spēcīga ierastās omulības dezorientācija.

Frīdrihs Niče (*Nietzsche*) “Jautrajā zinātnē”, rakstot par simbolisko apziņu, atgādina, ka cilvēku raksturo izziņa, kas paplašina pieredzi, svešo pēc analogijas atvedinot uz pazīstamo. Tikai estētiski literāra vērojuma gadījumā, ko, sekojot Morisam Blanšo, dēvēšu par Odiseja skatienu, “nepazīstamā” daļa nav apjēdzama,

4 Blanchot, M. 1981. Literature and the Right to Death. In: *The Gaze of the Orpheus and other literary essays*. New York, p. 99.

5 Turpat, 37.–62. lpp.

6 Blanchot, M. 1981. Literature and the Right to Death, p. 110.

un valdzinājums rodas tieši no nepazīstamības, kas “dveš” no pazīstamības.

Distancētu skatienu izraisošais noskaņojums ir fascinācija un baismas, sastopoties ar svešo, nevis mīlestība, vai vājāk, draudzība, kas, pēc Heidegera, atver pasauli kopumā un noliek pašu tās vidū. Fascinācija ir nesocializēts, nepieradināts skatiens stāvoklis, redzēšanai esot kontaktam no attāluma: “Skatiens ir absorbēts nekustīgā kustībā, dziļumā bez dziļuma, tajā, kas parādās bez kādas aktivitātes, iniciatīvas saskarties, vienkārši, izvietojoties skatienā.”⁷ Skatiens, kas noslēgts sevī, mirdz, bet neko neizgaismo, miris skatiens, kas nevar skatīties un nevar neskatīties. Nozīmes zaudētas tēlā, kas izgaismojumu gūst no sevis un atspoguļo skatītāju. Bērna skatiens un Mātes tēls, iedomāta distance un iedomāts noslēpums – bezdibeņa, elementu balss, kas notur attālumā nepārtraukti un ļauj ieraudzīt sevi šajā gaismā. Bērnība – laiks, kad cilvēks vēl nav *Dasein* – sociāla līdzdalība. Līdzdalību iztrūkumā rodas teika, stāsts, kas, vienalga, lai kādus veidolus pieņemtu, vienmēr ir patiešām klāt pagātnē, tagadnē, nākotnē un transformē stāstītāja ilgstamību.”⁸ Bulciņu smarža vai baznīcas tornis, ka “tas ceļš nes, kurš agrāk bija jāiet” (Nietzsche, WL).

Nīče: simboliskā vidusmēra apziņa un izziņas neglābjamais metaforiskums

Viens no iespējamiem stāsta veidošanas modeļiem būtu simboliskas analogijas. Izmantojot Nīčes atziņas no “Jautrās zinātnes” un “Par meliem un patiesību ārpusmorālā nozīmē”, var teikt, ka ar runas, izteiksmes un žestu palīdzību, radot pilnu īstenības veidolu, ar šķituma palīdzību iespējams pārkārtot metaforas, kas

saista sajūtas, tēlu un vārdu savstarpējā saskaņā un atbilstībā. Jo visu, kas ir, savā starpā saista šādas starpnieciskojošas metaforas, kas pēc līdzības ar jau pazīstamu esošo tiek kombinētas nojēgumus paplašināšanās zināšanās.

Valoda ir vārdu kopums, kas kalpo kā paziņojuma zīmes. Arī dzīvnieki spēj darīt sevi zināmu, bet cilvēki sava vājuma dēļ eksplikācijas spēju ir izkropuši daudz lielākā mērā. Valodas un apziņas attīstība iet roku rokā. Paziņojuma zīmes, kas veido saistību starp cilvēkiem, ir plašāka kopa nekā valoda. Jūtīguma izpausmes, piemēram, skatieni, sejas izteiksmes, nepieder valodai. Jūtīgums, tas ir, izjūtas, ir jutekļu iespaidu rezultāts. Ar zīmju palīdzību iespaidi tiek nostatīti ārpusē (*vor-gestellt*).

Līdz ar to valodas izšķērdētāji, lai apmierinātu kādu vajadzību, ne tikai šķērdē vārdus, proti, runā arī tad, kad tas nemaz nav vajadzīgs, bet ar dažādiem valodiskiem līdzekļiem piešķir vajadzībām formu, vērtību un iespējamo kvalitāti. Viņi ir visas sugas mantinieki.

Apziņa ir nevis individuālā eksistence, bet gan veido to, kas individualitātē ir bara un kopības iedaba; tas, kas noderīgs kopībai. Aizvien labāk apzinoties sevi, mēs nevis labāk apzināmies savu individualitāti, bet gan savu “viduvējo” (*durchschnittliches*) – to, kas ir virzīts uz kopību ar baru un tā nepieciešamībām. Tas ir Nīčes “sugas ģēnijs”. Pārcelts apziņā viss individuālais, unikālais, kas mēs esam, tāds vairs *nešķiet*. Apziņa ir apzinātā pasaule kā virspusības un zīmju pasaule, kur viss ir novienādots un novienkāršots, lai būtu saprotams kā norādes baram. Ierasti cilvēks zina (vai iztēlojas) tik daudz, cik tas ir lietderīgi sugai – bara interesēm. Viņš nav aprīkots ar orgānu, ar ko piekļūt patiesībai.

Darbā “Par patiesību un meliem ārpus morālā izpratnē” (*Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne*) Nīče norāda, ka cilvēki aiz garlaicības un nepieciešamības spiesti dzīvot sabiedrībā, un tāpēc intelekts pamatā ir nepieciešams, lai uzturētu mieru ar citiem sabiedrības locekļiem. Noslēgtais miers – pirmais solis tuvāk patiesībai, jo vismaz tiek izgudroti un nofiksēti lietu apzīmējumi, kas turpmāk būs

7 Blanchot, M. 1981. Literature and the Right to Death, p. 75.

8 Turpat, 112.–113. lpp.

saistoši visiem vienas valodas kopienas dalībniekiem; valodas likumi veido pirmos patiesības nosacījumus. Savukārt melošana (*Täuschung / Lüge*) ir kaitniecība sabiedrībai, liegšanās ievērot pieņemtās vārdu nozīmes un valodas likumus. Melojot vārdi tiek izmantoti, lai kaut kam neīstenam liktu parādīties kā īstenam, un tādējādi tā ir kaitniecība sabiedrībai – liegšanās ievērot pieņemtās vārdu nozīmes un valodas likumus. Cilvēkam patīk nevis patiesība izziņas dēļ, bet tās sagādātās ērtības. Ētiski būtu gribēt realitāti bez maldiem. Valodas izšķērdētāji var gan melot – iespaidot un manipulēt ar runas mākslas palīdzību, gan “dabiski” maldināt – jo, tiklīdz apzināties, tā maldinām un maldāmies –, veidojot aizvien izteiksmīgākas metaforas. Patiesības griba – griba izziņāt – ir nāves griba, jo visa dzīve, paša cilvēka esamība balstās un noris kā maldi, izlikšanās, aplamības, puspatiesības utt. – dzīve, vēsture un daba ir “nemorālas”.⁹

Līdz ar to arī cilvēka apziņa ir pielīdzināma ideju pārstāvošām saīsinājuma zīmēm, kas atspoguļo kolektīvo saprotamību un kopējo vienošanos par savas zināšanas un iztēles ierobežošanu par labu savu vajadzību apmierināšanas iespējamībai, ko nodrošina dzīve sabiedrībā. Viena no vajadzībām ir garlaicība. Tas Ničem ļauj apgalvot, ka aktiermāksla ir precīzākais īstenības atveids un viss, kas ir, ir māņi un izlikšanās.

Manuprāt, interesantas ir dažādās pieredzes, un attiecīgi vērojuma pieradināšanas stratēģijas ar dažādu dzejiski literāru izpausmju un tēlu palīdzību – tāpat, arī komentārs –, nevis izmantojot izziņas pāraudzināšanas namu ar ētisku norāžu palīdzību. Blanšo šādu pieredzi pielīdzina valdzinājumam, kas neieklāj redzējumu nomierinošu autoritāti un kādu visvarenu intuitīvi un visaptveroši domājošu būtņi, līdz ar to nedodot iespēju pieredzei kļūt cildenai, kaut vai ar savu patiku / nepatiku intuitīvi tuvojoties pilnībai. Burvību, ko izraisa sastapšanās ar

bezgalību, Blanšo salīdzina ar šausmām, kas pārņem, satiekoties ar nemanāmu nobīdi pazīstamajā. Proti, tā ir nepilnīgas radītas būtnes brīvība, nevis harmonijas un pilnības atpazīšanas spējas radīts savīļojums.

Rakstošais subjekts ir sevī noslēgusies monāde, kas neierobežo savu redzējumu ar jēdzienu veidošanu un atspoguļo pati savu izjūtu un iztēles bezgalīgo Visumu. Andrē Bretons pirmajā *Surreālistu manifestā* (1924) min zināmu naidīgumu un vienaldzību pret dialoga partneri kā stāvokli, kas nepieciešams, lai radītu asociatīvās iztēles plūsmas pierakstu. Proti, jāatmet sabiedriskums un vienkāršie dzīves prieki un jāļauj izpausties tam teikumam, kas vienmēr jau prātā gaida savu izpausmi un asociatīvo turpinājumu.¹⁰ Savukārt Blanšo raksta par metafizisko teātri, ko stāsta atvērtās perspektīvas ietvaros spēlē tēli. Iztēle skata pati sevi, atpazīstot sevi tēlos, ko tā rada. Ar valodas palīdzību tēli it kā iegūst realitāti, ar stāsta – struktūru. Taču stāsta autors, par ko kļūst skatiens, nav pielīdzināms skaidri un noteikti izzinošam subjektam.¹¹

6. Literāta nedraudzīgums

Blanšo, analizējot Kafkas daiļradi, raksta, ka “jebkas var iegūt izteiksmi (*expresion*)”, uzrakstīts, un pat divvainākajai idejai ir iespējams sakraut rakstniecības sārtu, kur tai pazust.¹² Nepieciešamais stāvoklis ir vientulība, laika ārpuse. Sajūta, ka valda nepārtraukts laika trūkums, kas nav pārvarams, jo rakstīšana notiek ārpus laika. Lēciens. Vientulības iegūšanas metodes – naidīgums, bailes, atteikšanās “izkāpt” no asociatīvo ideju plūsmas savā galvā, lai parunātos ar kādu ciemiņu, apzināta vai jau istenojusies pasaules aizslēgšana. Draugs

9 Nietzsche, F. 2015. *Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne*. Stuttgart: Reclam.

10 Breton, A. 1996. *Die Manifeste des Surrealismus*. Rowohlt: Reinbeck bei Hamburg, S. 59.

11 *Sal.* arī: Blanchot, M. 1982. *The Works's Space and its Demand*. In: *Space of Literature*. London: University of Nebraska Press Lincoln, p. 59.

12 Turpat.

ir piederīgs jēdzieniski saprotamai pasaulei, kas grib ideju noskaidrot vai vienoties par to, saskaņot izjūtas un aprunāt notiekošo, nevis iznīcināt, pārvēršot tēlos, kuru iespējamība un satikšanās vienā telpā pašam izraisa bailes. Iedvesmojoša ir pasaules aizvēršanās neparocīgumā, parocīguma traumā lietai atklājoties pašai par sevi, reizēm pat ar varu laužot vidusmēra apziņas ieradumu svešo atvedināt uz pazīstamo.¹³ Nebeidzams iedvesmas avots ir paša vientulība, kas lietas pārvērš neparocīgās lietās – atsevišķās individualitātēs, pret kurām nav iepriekš dots izturēšanās modelis.

AVOTI UN LITERATŪRA

Biemel, W. 1950. *Husserl's Encyclopaedia-Britannica Artikel und Heidegger's Anmerkungen dazu*. Tijdschrift Voor Filosofie 12 (2), pp. 246–280.

Biemel, W. 1973. *Martin Heidegger in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. Hamburg: Rowohlt.

Blanchot, M. 1981. *Literature and the Right to Death*. In: *The Gaze of the Orpheus and other literary essays*, New York.

Blanchot, M. 1982. *The Works's Space and its Demand*. In: *Space of Literature*. London: University of Nebraska Press Lincoln.

Breton, A. 1996. *Die Manifeste des Surrealismus*. Rowohlt, Reinbeck bei Hamburg.

Vienlaicīgi gan Bretons, gan Blanšo rakstniecībai vēlamo stāvokli pielīdzina bērna pasaules redzējumam.

Arī dadaistu poēzijai raksturīga vēlme atgriezties valodas bērnistabā. Savukārt Heidegera idejas par komentāra lomu, izklāstot Helderlīnu un citus dzejotumus, brīžiem liek aizdomāties par līdzību ar aicinājumu pat nedaudz parazitiski ieinstalēties svešā klātesamībā, kultūrā, darba telpā, tādējādi iegūstot metaforas kā rīkus – transfērus, ar ko mainīt savu kontekstu, un līdz ar to, jēgu, ciktāl to ietekmē eksistenciālais jūtīgums pret apkārtni.

Foucault, M. 1983. *This is not a pipe*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.

Heidegger, M. 1993. *Sein und Zeit*. Tübingen: Niemeyer.

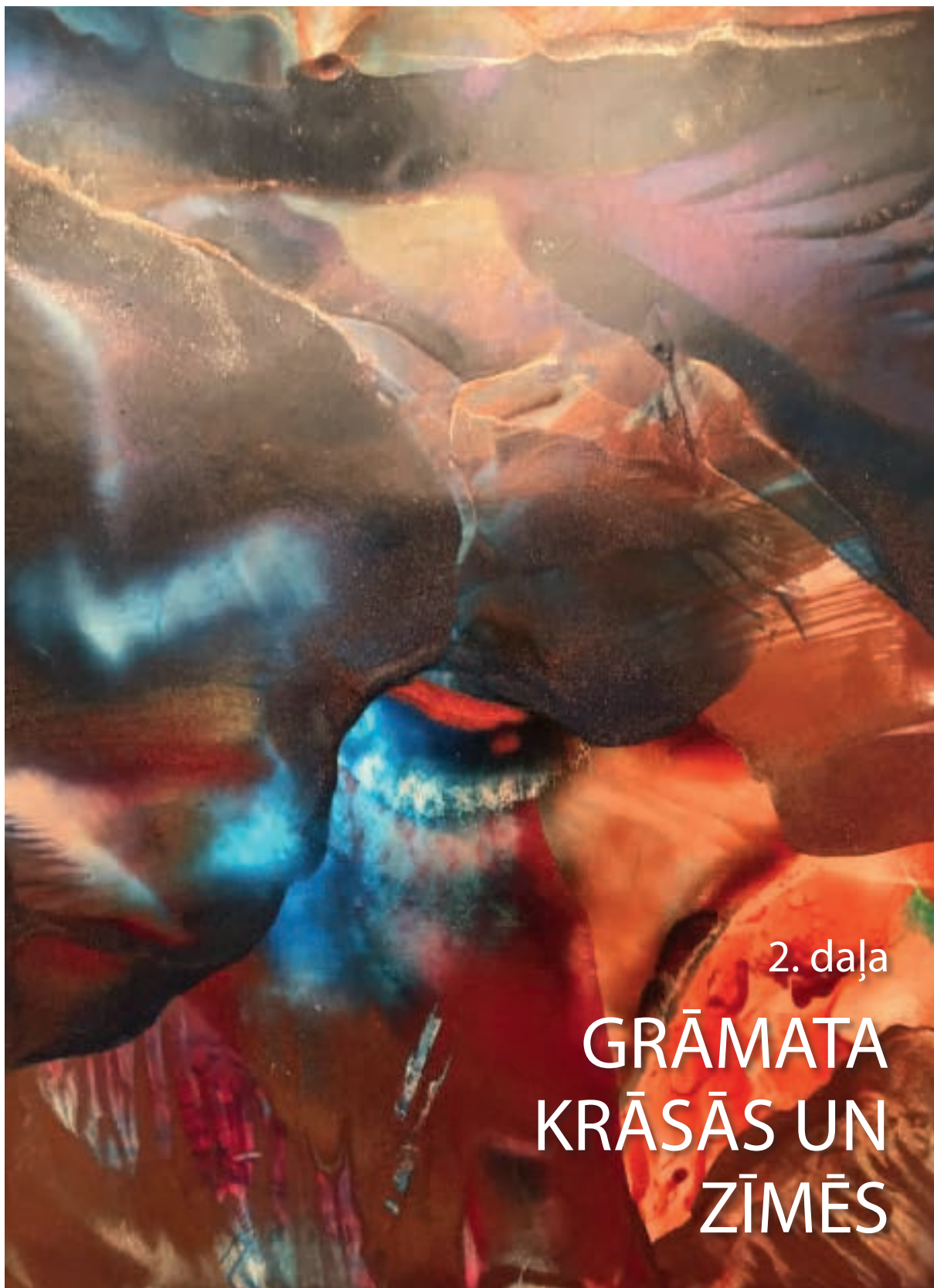
Heidegger, M. 2012. *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*. F. W. Hermann, von (Hrsg.). Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann.

Hegel, G. W. F. 1988. *Phänomenologie des Geistes*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Nietzsche, F. 2015. *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne*. Stuttgart: Reclam.

Interneta vietnes/vārdnīcas: <http://woerterbuchnetz.de>
<https://www.etymonline.com>

13 Breton, A. 1996. *Die Manifeste des Surrealismus*. Rowohlts, Reinbeck bei Hamburg, S. 36.

2. daļa

GRĀMATA
KRĀSĀS UN
ZĪMĒS

Gunta Jaunmuktāne

Ilustrācijas 20. gadsimta pirmās puses (līdz 1940. gadam) Latvijas grāmatniecībā

Atslēgvārdi: grāmatas, noformējums, iesējums, mākslinieki, Jānis Ozols, Jānis Roze, Jānis Rapa.

“Grāmatu ārējo ietēru iespējams atkal veidot glītāku, noteicot attiecīgu cenu. Krietnas grāmatas, labā ietērpā un glītos sējumos, atrod plašākas pircēju aprindas,”¹ – tā 19. gadsimta 20. gados rakstīja viens no lielākajiem latviešu grāmatu izdevējiem Jānis Rapa (1885–1941).

Agrākās latviešu izdevniecības, orientēdamās uz samērā trūcīgām lasītāju aprindām, parasti grāmatas izvēlējās atkarībā no lētuma. Viens no apdares zemās kvalitātes iemesliem bija arī grāmatrūpniecības vājā materiālā bāze – nepietiekama tipogrāfiju iekārta un zema strādnieku izglītības līmenis. Mākslinieku dalībai grāmatu veidošanā vēl bija tikai gadījuma raksturs. Kā secinājis mākslas vēsturnieks Visvaldis Peņģerots (1897–1938): “Pie sliktas grāmatu ārējās ietērpas no vienas puses vainojamas arī mūsu spiestuves, jo tikai nedaudzām ir noskaņoti un moderni burti un iestrādājušies un ar labu gaumi kopotāji, bet no otras – paši mākslinieki, jo tie izdodamai grāmatai vai arī citiem spieduma darbiem piegriež pārāk maz

vērības, kaut gan taisni viņu kopdarbība ar grāmatrūpniekiem ir nepieciešama.”²

Tomēr viens no grāmatu noformējuma zemās kvalitātes iemesliem bija arī publikas pieticība, pircēju apmierinātība ar to, kas ir un kā ir. Šī lasītāju pieticība nespieda ne izdevējus, ne spiestuves rūpēties par kvalitatīvāku darbu drukāšanu. Kā rakstījuši Latvijas grāmatrūpniecības arodu savienības Grafiskās komisijas pārstāvji: “Vari pircējam celt priekšā vissliktāko grafisko darbu, un viņš tomēr to nopirks, neceldams nekādas ierunas pret tā neestētisko, nemāksliniecisko izpildījumu. Ja kāds pērk gleznu, tad viņš raugās uz to, lai tai būtu zināma mākslinieciska vērtība, lai tā sniegtu zināmu estētisku baudījumu. Attiecībā uz iespiežamiem darbiem mūsu publika to neprasa, kaut gan iespiežamo darbu, kā: grāmatu, brošūru, plakātu, sludinājumu utt. uzdevums pa daļai ir sniegt arī estētisku baudījumu.”³

Kaut arī iespiesto darbu dominējošais kvalitātes rādītājs ir saturs, tomēr “arī ārējo ietēru nevar atstāt novārtā, jo tam ir ne mazāk svarīgs uzdevums: daiļuma sajūtas, mākslas gaumes izkopšana, personības estētisko prasību apmierināšana”.⁴

1 Rapa, J. 1937. Firmas 25 darba gadi. No: *Valtera un Rapas a/s 25 darba gadi. 1912–1937*. Rīga: a/s Valters un Rapa, 23. lpp.

2 Peņģerots, V. 1925. Lietišķā grafika Latvijā. No: *Grāmata par grāmatu: Latvijas grāmatrūpniecības arodu savienības grafiskās komisijas rakstu krājums*. Rīga: J. Rozes apgādiens, 64. lpp.

3 Piezīmes par mācekļu izglītošanas stāvokli Latvijā. 1925. No: *Grāmata par grāmatu*, 115. lpp.

4 Turpat.

20. gadsimta pirmajā pusē gan Latvijas izdevējus, gan grāmatrūpniecības pārstāvjus arvien vairāk nodarbināja jautājumi par grafiskās mākslas attīstību un tās lietojumu, lai grāmatu varētu uztvert arī kā mākslas darbu.

Lai diskutētu par šiem jautājumiem un sarunā iesaistītu gan vietējos, gan ārzemju speciālistus, 1925. gadā Jāņa Rozes apgādā tika izdota "Grāmata par grāmatu". Tā bija iecerēta kā pirmais sējums nozarei veltītam rakstu krājumam, tomēr palika arī vienīgais. Grāmatas rakstos skarti dažādi grāmatniecības aspekti – vēsture, ražošana, lietišķā grafika, grāmatas iesējums u. c. Atsaucoties uz grāmatrūpniecības reformatoru, angļu grāmatu mākslinieku un rakstnieku Viljāmu Morisu (*William Morris*; 1834–1896), krājuma veidotāji aicināja izdevējus un grāmatu māksliniekus vairāk uzmanības veltīt vienkāršībai un skaidrai grafiskajai izteiksmei, jo "arī gluži bez kādiem izrotājumiem iespiesta grāmata, kura pagatavota vienīgi ar tiem līdzekļiem, kādi pieietami spiestuvēm, var būt mākslas darbs, un ir varbūt vēl lielākā mērā, jo viņai trūkst visa tā liekā, kas acis apžilbina, bet panāk māksliniecisko iespaidu pārvaldot pilnīgi lēzenumu ar burtu materiālu".⁵

Svarīga nozīme un lietderība ir arī atvēlētai baltai vietai lapaspusē. Kā uzskatīja Moriss, arī balta vieta lapā var lielā mērā līdzdarboties, lai panāktu dekoratīvu iespaidu. Turklāt tā "sniedz uztverošai acij nepieciešamu dusas vietu un kavē ar to pārāk ātru uztveres paguršanu", un "palīdz acij ātrāk uztvert iespiesto vārdu".⁶

Tomēr tiek uzsvērts, ka viena no galvenajām prasībām ir stingra stila izjūta un stila vienveidība, jo tikai tad, kad burts un izrotājums atrodas ciešā saskaņā, var runāt par māksliniecisكو iespaidu. Papīram, iesējumam, iespiedumam un krāsai jābūt kā nešķīramam veselumam. Un tikai tādā gadījumā grāmatu var uzskatīt par mākslas darbu.⁷

Autors salīdzina "lietojamās grāmatas" ar "greznuma grāmatām": "[..] lietojamai grāmatai vajadzēs [..] apmierināties ar vienkāršām, bet glītām izteiksmes formām. Tīri, skaisti burti māksliniecisكو sakārtojumā, zolids, bet ne slikti papīrs, vienkāršs, bet tomēr savā vienkāršībā glīts ievākojums, kas piemērots lietojamās grāmatas nolūkiem, tās lai būtu labas grāmatas pazīmes, kas mūs, līdz ko mēs to ņemam rokā, pacilāti noskaņotu. Citādi ir ar greznuma grāmatu, – te var luksus jau koncentrētā veidā parādīties. Greznuma grāmata kalpo pa lielāka daļai reprezentēšanās nolūkiem, un tā tad piešķaita savai draudzei mazu, bet turīgu ļaužu šķiru. Tādēļ te var ar visu daudz izšķērdīgāki rīkoties, un māksliniekam, ja vien viņam diezgan formas un krāsu izpratnes, dota iespēja jo plaši izteikties."⁸

Veidojot grāmatu, svarīgi ievērot dabiskumu, piemēram, "jau uzskatot vien jāpazīst, kurš audekla, kurš ādas sējums; nekad nedrīkst, pielietojot mazvērtīgu materiālu, radīt labāka un īsta sajūtu; imitācija un maldināšana nav savienojama ar mākslas darbu".⁹

Arī grāmatu izdevējs un redaktors Jānis Grinbergs (1881–?) uzsvēris, ka labam iesējumam jābūt izturīgam, stipram, vienkāršam, lokanam un vieglam, bet ne tradicionāli trauslam¹⁰, jo "slikti iesieta vai brošēta grāmata, kura jau rokās turot uz visām pusēm šķīst, nekādu baudu sagādāt nevar".¹¹ Savukārt laba grāmata skaistā ietērpā ir divkārša bauda. Turklāt – kvalitatīvs, māksliniecisكو iesējums aizvien ir bijis attīstītas grāmatniecības drošākā pazīme.

19. un 20. gadsimta mijā, attīstoties tehnoloģijai un rūpniecībai vispār, jūtami mainījās arī Eiropas grāmatrūpniecība. Grāmatu iesējumi kļuva ilustratīvi bagātāki un košāki,

5 Albrechts, J. 1925. Grāmata kā mākslas darbs. No: *Grāmata par grāmatu*, 119. lpp.

6 Turpat, 119. lpp.

7 Turpat, 119. lpp.

8 Albrechts, J. 1925. Grāmata kā mākslas darbs. No: *Grāmata par grāmatu*, 119. lpp.

9 Turpat, 120. lpp.

10 Grinbergs, J. 1925. Grāmatas iesējums. No: *Grāmata par grāmatu*, 124. lpp.

11 Turpat, 125. lpp.

jo iesiešanai bieži lietoja spilgti krāsotu kalikonu, tas ir, ar saistvielām piesūcinātu kokvilnas audumu. Tā kā viena metiena grāmatu iesējumiem varēja izmantot dažādu krāsu kalikonu, tādējādi bagātinot un daudzveidojot grāmatu ārējo izskatu un pievilinot pircējus, iesējēju vidū šis materiāls ļoti strauji guva lielu popularitāti.

“Savukārt fotomehāniskā reproducēšana radīja iespēju uz kalikona vākiem iespiest daudzkrāsainus attēlus, piemēram, ainavas un figurālas kompozīcijas. Jūgendstils rosināja māksliniekus atteikties no tradicionālā grafisko elementu simetriskā kārtojuma, priekšroku dodot asimetrijai.”¹²

19. gadsimta 90. gados, valdot vispārējai garīgai rosmei, modās arī sabiedrības interese par latviešu grāmatniecību un tās attīstību. Gadsimtu mīja uzskatāma par jaunu posmu visā latviešu grāmatniecībā gan satura, gan mākslinieciskā noformējuma un iesējuma ziņā.

Jānis Ozols, Jānis Roze un Jānis Rapa (a/s “Valters un Rapa”) savā izdevējdarbībā pārliecināti parāda latviešu grāmatu mākslas attīstību no 19. gadsimta 90. gadiem līdz 1940. gadam un atklāj, kāda nozīme grāmatniecības attīstībā ir māksliniekiem, dizainam un iesējumam.

Jānis Ozols

Grāmatizdevējs un tirgotājs Jānis Ozols (1859–1906) ¹ bija viens no pirmajiem latviešu izdevējiem, kas lielu vērību pievērsa grāmatas ārējam izskatam, it sevišķi vāku mākslinieciskajai un poligrāfiskajai apdarei. Gan ikdienā, gan grāmatizdevēja darbā viņš centās kalpot visplašākajām tautas masām, “uzņēmoties starpnieka lomu starp radošo

¹ Grāmatizdevējs Jānis Ozols (1859–1906)

12 Lejasmeijere, I., Villerušs, V. 1999. Grāmatas mākslinieciskais aspekts. No: *Grāmata par grāmatnieku Jāni Rozi*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 108. lpp.

inteliģenci un tautu”.¹³ Ozols ar apskaužamu prasmi spēja ieklausīties savā laikā, izjust tā prasības, vienmēr meklēja jauno, laikmetīgo, uzskatīdams, ka viņa darbs, izdotās grāmatas domātas nākotnei, jo “neviens nestrādā tikai tagadnei, godīgs darbs pieder vairāk nākotnei”.¹⁴

Izdevējs ar rūgtumu atzina, ka skaistā iesējumā izdotas grāmatas, kādu “citām tautām ir, ka ne pabrist nevar”¹⁵, latviešu grāmatniecībā vēl ir retums, turklāt tās ir ļoti dārgas.

Grāmatu apdarē, vislielāko vēribu veltīdams iesējumiem un grāmatu vākiem, apgāda vadītājs greznoja sējumus gan ar gaumīgiem klišeju ornamentiem, gan ar krāsainiem zīmējumiem vai autoru fotogrāfijām. Ozolam ļoti noderēja arī ilggadējā grāmatsējēja prakse, taču viņu ierobežoja vispārējais zemais tipogrāfiju līmenis un nespēja iegādāties kvalitatīvu papīru.

Tāpēc enerģiskais apgādātājs, izdodot grāmatas, centās realizēt jaunās, perspektīvās tendences. Viņa spiestuvē pat izstrādāja speciālu kalikona krāsošanas tehnoloģiju.

Tā iznāca Aspazijas “Sidraba šķidrants” un Raiņa “Vētras sēja” (abi 1905). Minētais Raiņa dzejoļu krājums, himna revolūcijai un brīvībai, uzskatāms par augstāko Ozola kā izdevēja darbības sniegumu. Grezno izdevumu laida klajā dažādi tonēta kalikona iesējumos, variējot arī vāka zīmējuma krāsu salikumu. Tā bija neliela viltība, lai grāmata vienmēr izskatītos jauna un lai pircējiem būtu izvēles iespēja krāsu ziņā. Vēlāk šo paņēmienu izmantoja arī citi izdevēji. 2

Neskatoties uz grūtībām, ar katru gadu skaistu, pat greznu izdevumu kļuva arvien vairāk. Taču, ievērojot dažādās lasītāju intereses, gaumi un pirktspēju, gandrīz visām greznajām grāmatām tika izdoti arī to “vienkāršie”,

13 Apinis, A. 1959. Jānis Ozols. Latviešu grāmatniecības celmlauža dzīve un darbs. A. Apīņa f. 1., 20. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Mišina bibliotēkas Retumi (turpmāk LU AB MR).

14 Turpat, 20.–21. lpp.

15 Ozols, J. 1899. J. Ozola vēstule T. Zeifertam. T. Zeiferta f. 389., 109. LU AB MR.

2 Raiņa dzejoļu krājums “Vētras sēja” (1905)

3 Jēkaba Purkališa dzejoļu krājums “Dziesmu pazarītes” (1893)

brošētie varianti. Izdevumi atšķirās formāta, iespaiduma, vāka materiāla un, protams, arī cenas ziņā.

Ozolu vairs neapmierināja grāmatu vāku rotāšana tikai ar salikuma ornamentu un politipāžām – kokgrebuma iespaidformu atlējumiem metālā, tāpēc viņš iesējumu apdarei sāka izmantot oriģinālzīmējumus, kurus pasūtīja māksliniekiem.

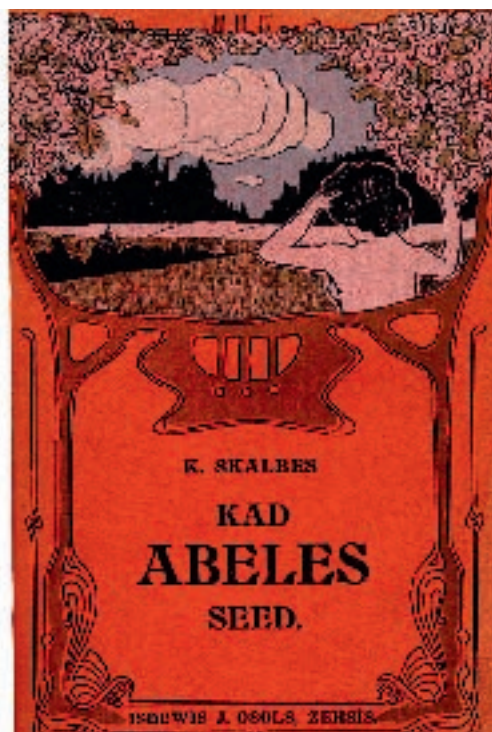
Pēc izdevēja lūguma vāku zīmējumus darinājuši vairāki mākslinieki: Voldemārs Zeltiņš (1879–1909), Eduards Vītols (1877–1954), Krišjānis Ceplītis (1873–1930) u. c. Ļoti skaists ir Riharda Zariņa (1869–1939) zīmētais vāks Jēkaba Purkališa dzejoļu krājumam “Dziesmu pazarītes” (1893). ³

Ozols novērtēja jaunā censoņa Jāņa Rozes mākslinieciskās spējas un reizēm uzticēja zīmēt izdošanai iecerēto grāmatu vākus. Ir zināmi trīs izdevumi, kuru ārējās apdares autors ir Roze: divi Kārļa Skalbes darbi – “Cietumnieka sapņi” (1902) un “Kad ābeles zied” (1905) ⁴ – un Jāņa Poruka “Dzejas” (1906). ⁵ Visas grāmatas ar Rozes zīmētiem vākiem tika izdotas gan brošētas, gan iesietas kalikona vākos.

Cēsu grāmatizdevējs ieviesa jaunu, līdz tam nebijušu tradīciju izdevēju darbā – ciešu sadarbību ar rakstniekiem. To veiksmīgi pārmantoja arī Jānis Roze un Jānis Rapa.

Kad tuvojās 1900. gada pasaules izstāde Parīzē, Ozolam radās iecere labākos latviešu daiļdarbus, kas tulkoti franču valodā, sagatavot greznos izdevumos un ar tiem pārstāvēt izstādē nacionālo grāmatniecību un literatūru. Šai sakarā 1898. gada 19. maija vēstulē izdevējs vērsās pēc padoma pie literatūras kritiķa Teodora Zeiferta (1865–1929):

“Atminēsaties vēl tak mūsu pag. gada norunas par Parīzes izstādi 1900. g., par ko ar Jums no tā laika nekā neesmu saziņojies. Neesmu tai lietā nekā daudz darījis, bet gluži rokas klēpī neesmu turējis. Esmu sarakstījis ar Visendorfu, pat to apmeklējis šai lietā, jo viņam ir jau Parīze labi pazīstama [...]. No Visendorfa tai ziņā visā lietā izvešanā ir liels pabalsts. Iedomājos, ka varbūt būtu lietderīgi, ka kādus, saprotams, no labākiem latv[iešu] literāriskiem

⁴ Kārļa Skalbes dzejoļu krājums “Kad ābeles zied” (1905)

⁵ Jāņa Poruka “Dzejas” (1906)

ražojumiem izlasītu, pārtulkotu un izdotu franču valodā kā paraugu? Ko Jūs par to domātu? Ja Jūs tam piekristu, tad tūliņ parūpēties tādus izvēlēties, lai varētu sameklēt kādu tulkotāju, jo izmeklēšana Jums tak nenāks grūti, tādēļ, ka zināt visu latv[iešu] literatūru vai no galvas. Jāsteidzas, lai viss pa kārtai izietu, laiks visai mazs. Varbūt arī ir Jums kāds iesākts darbs, kas būtu izstādei derīgs, pat vajadzīgs, tad ar tas būtu paveicināms.”¹⁶

Bet Krievijas birokrātiskās iestādes neveda atļauju latviešu izdevējiem, un 1899. gada 28. maijā Ozols ziņoja Zeifertam, ka no Pēterburgas saņēmis vēsti: “pie Parizes izstādes nepielaiž, tā tad ar to ir vējā”.¹⁷

Jānis Roze

Strādājot Cēsīs, nākamais izdevējs Jānis Roze (1878–1942) **6** grāmatu noformēšanas ziņā varēja daudz mācīties no sava skolotāja. Turklāt jaunajam Rozem bija laba iedzimta gaume, spēcīga mākslinieciskā izjūta un, galvenais, liela vēlme pašam izdot augstvērtīgus izdevumus. Visu mūžu viņš saglabāja un tālāk izkopa vēlēšanos meklēt un atrast katrai vērtīgai grāmatai mākslinieciski skaistu noformējumu un iesējumu.

Visām izdotajām grāmatām iekārtojumu noteica pats J. Roze. Viņš pats arī izvēlējās piemērotas papīra šķirnes. Pretēji citiem izdevējiem, kuri pirmajos pēckara gados grāmatas iespieda uz vienkārša, pelēcīga papīra, Roze centās iegādāties “labu ziloņkaula krāsas, biezu, mīkstu papīru ar ūdenszīmju tiklojumu, kas līdz ar mazliet rievoto papīra faktūru veidoja patikamu fonu koši melnajam teksta iespiedumam. Teksta laukums bija veidots tā, lai atstātu diezgan platas baltās malas. Titullapas iespieda vienkāršas,

tajās maz teksta”.¹⁸ Nebijusi parādība latviešu grāmatniecībā tolaik bija augšbalsta līnija katrā lapā, ko papildināja autora un grāmatas nosaukums. Greznāk izdotām grāmatām tika ierāmēta katra lapaspuse.

Teksta glītais iekārtojums un papīra kvalitāte bija galvenie kritēriji, pēc kuriem J. Roze vērtēja arī citus iespieddarbus. Pat aizgājis uz teātri vai koncertu un iegādājies programmu, viņš vispirms esot pārbaudījis papīra kvalitāti un kritiski novērtējis teksta izkārtojumu.

J. Rozes izdoto skolas grāmatu apdarē daudz tika izmantotas arī fotogrāfijas. To autori bija atzīti sava laika meistari: Jānis Rieksts (1881–1970), Mārtiņš Lapiņš (1873–1954), Dāvis Spunde (1878–1960) u. c.

Tomēr vislielāko ievēribu guva tieši sadarbība ar māksliniekiem. Kad, sākot ar 1923. gadu, sāka izdot Jāņa Ezeriņa un Jāņa Grīna sastādīto lasāmo grāmatu “Valoda” – katrai pamatskolas klasei ar daudziem krāsainiem attēliem, skolas grāmatu novērtēšanas komisija atzina, ka “Valoda” gan literārā, gan mākslinieciskā ziņā ir nebijis gadījums līdzšinējā lasāmo grāmatu praksē. **7** Komisijas loceklis Fricis Jansons (1875–1957) atzina: “Kaut kas pavisam nebijis un latviešu literatūrā pavisam neredzēts ir krāsainas latviešu mākslinieku gleznu reprodukcijas. [...] grāmatas autori un izdevēji parasto skolas lasāmo grāmatu uzdevumu ar to paplašinājuši, pievienodami tam klāt arī bērna mākslas izpratnes un mākslas gaumes izkopšanu.”¹⁹ Katrai grāmatai tūlīt aiz titullapas bija ielīme – kādas gleznas reprodukcija (Vilhelma Purviša (1872–1945), Eduarda Brencēna (1885–1929), Indriķa Zeberiņa (1882–1969) u. c.) ļoti labā tipogrāfiskā kvalitātē. Saturs bija skaisti ilustrēts un papildināts ar rakstnieku ģimētnēm un autogrāfiem. Pie grāmatu mākslinieciskā iekārtojuma strādāja arī Alberts Prande

16 Ozols, J. 1898. J. Ozola vēstule T. Zeifertam. T. Zeiferta f. 388., 70. LU AB MR.

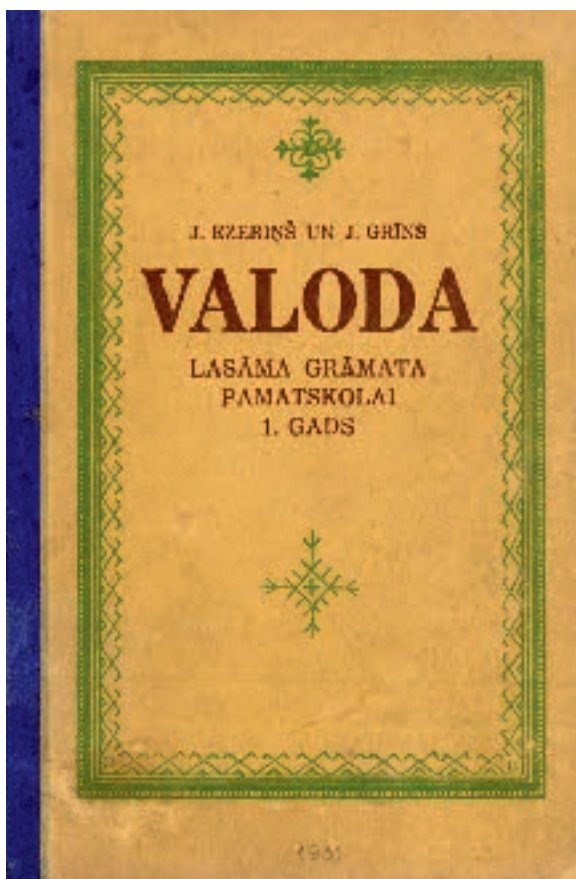
17 Ozols, J. 1899. J. Ozola vēstule T. Zeifertam. T. Zeiferta f. 389., 104. LU AB MR.

18 Karulis, K. 1978. Jānis Roze – grāmatizdevējs. *Karogs*, Nr. 11, 142. lpp.

19 Jansons, F. 1924. Skolas grāmatas novērtēšanas komisijas atsauksmes un spriedumi. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 9 (septembris), 297. lpp.

6 Grāmatizdevējs Jānis Roze (1878–1942)

7 Jāņa Ezeriņa un Jāņa Grīna lasāmā grāmata "Valoda"

(1893–1957), Vilis Krūmiņš (1891–1959), Jānis Kuga (1878–1969) un citi mākslinieki.

Interesanti, ka Roze rūpējās, lai pircējiem būtu pieejami latviešu rakstnieku un sabiedrisko darbinieku portreti greznos rāmjos. Ja kāds vēlams kultūras darbinieks, dzīvam esot, nebija uzgleznots, tad pēc viņa fotogrāfijas tika izgatavots portrets ar eļļas krāsām. Izdevējs bija iecienījis mākslinieku Paulu Šprenku (1898–1988), kurš, būdams spējīgs portretists, veidoja visus pasūtītos darbus. No visiem portretiem, tāpat kā no gleznām, kas atradās veikalā, tika izgatavotas labas kvalitātes reprodukcijas oriģināllielumā.

Skaistākais un nozīmīgākais 20. gadsimta 20. gadu Rozes izdevums ir Ligoṭņu Jēkaba sakārtotā latviešu jaunākās lirikas antoloģija "Dzeja" (1921). Tā ir apjomīga (287 lpp.), liela formāta grezna grāmata ar mākslinieku (Kārļa Miesnieka (1887–1977), Anša Ciruļa (1883–1942), Indriķa Zeberiņa, Konrāda Ubāna (1893–1981), Alberta Kronenberga (1887–1958) u. c.) zīmētām dzejnieku ģimētnēm. Vinjetes veidojis un ilustratīvo iekārtojumu veicis Vilis Krūmiņš. 8

Daļai 1922. gadā izdoto grāmatu titullapas rotā Sigismunda Vidberga (1890–1970) darināta izdevniecības zīme – rozes zieds ar pumpuru un burtiem JR. Šo zīmi iespieda gan melnbaltu, gan tonētu dažādās krāsās. Tomēr pats Jānis Roze nebija īsti apmierināts. 1923. gadā I. Zeberīns darināja jaunu izdevniecības zīmi – smalkāku stilizētu rozes ziedu, ko aplī ietver rozes kātiņš ar lapiņām un katrā pusē papildina burti JR. Šī zīme turpmāk rotāja visas Jāņa Rozes apgāda izdotās grāmatas.

Tomēr piemērotas zīmes meklējumu pirmākumi vērojami jau 1915. gadā. "Tirdzniecības un rūpniecības kalendārā" 1916. gadam redzams zīmējums – burinieks un atvērta grāmata, uz kuras lapām burti JR. Pēc iniciāļa IZ spriežot, tas ir I. Zeberīna zīmējums. Šāda zīme rotā arī šī kalendāra 1920. un 1921. gada izdevuma titullapu, 1917. gada "Strēlnieku kalendāra" titullapu un arī Rozes grāmatu drukātavas reklāmu. Interesanti, ka 1935. gada "Tirdzniecības un rūpniecības kalendāra" un Kārļa Skalbes

8 Latvīešu jaunākās lirikas antoloģija "Dzeja" (1921)

9 "Jautrā ābece" (1936)

10 Jāņa Akuratera "Kalpa zēna vasara" (1923)

11 Alberta Kronenberga "Jērādīņa" (1937)

“Pasaku” (1934) titullapā gan ir šī zīme, bet bez burtiem JR. Iespējams, ka tāda zīme ir arī vēl citās grāmatās. Diemžēl nav pieejami visi šo kalendāru izdevumi. Atsevišķi varianti redzami arī uz dažu citu grāmatu vākiem.

Jāņa Rozes apgādā ilustrēto grāmatu skaits salīdzinājumā ar apgāda kopējo ražu bija neliels, bet kvalitatīvs. Māksliniekus pieaicināja galvenokārt vāku apdarei un kalendāru ilustrēšanai. Regulāra sadarbība izveidojās ar Eduardu Brencēnu, Indriķi Zeberiņu, Vili Krūmiņu, Pēteri Kundziņu (1886–1958) un Sigismundu Vidbergu. Epizodiskāk ar Konrādu Ubānu, Kārli Miesnieku, Niklāvu Strunki (1894–1966) un dažiem citiem māksliniekiem. Nereti viena grāmata tika izdota dažādu krāsu auduma iesējumos ar variētu vāka zīmējumu, kuru veidojuši divi atšķirīgi mākslinieki, piemēram, antoloģijai “Pie svētavota” vāka zīmējumu veidojis gan V. Krūmiņš, gan P. Kundziņš. 9 10 11

12 Grāmatizdevējs Jānis Rapa (1885–1941)

Jānis Rapa 12 – a/s “Valters un Rapa”

Pēc kara bija slikts papīrs un krāsas, tādēļ grāmatu izdevēji šo trūkumu centās novērst ar mākslinieka zīmētu vāku. Un tā zīmētie vāki kā efektīgs reklāmas līdzeklis Latvijā ieviesās ļoti strauji un paliekoši, nereti izvērsoties par lielu, nozīmīgu parādību mākslas dzīvē.

Izcilo vāku zīmētāju vidū bez N. Strunkes, kas zīmējis vākus apmēram divsimt a/s “Valters un Rapa” izdotajām grāmatām (pavisam a/s “Valters un Rapa” izdeva ap 3500 grāmatu), minami arī Sigismunds Vidbergs, Augusts Annuss (1893–1984), Ludolfs Liberts (1895–1959), Aleksandrs Apsītis (1880–1943), Jānis Jaunsudrabiņš (1877–1962), Indriķis Zeberiņš, Alberts Kronenbergs, Konrāds Ubāns, Jānis Šternbergs (1900–1981), Voldemārs Tone (1892–1958) un daudzi citi mākslinieki.

Daudzas tulkotās grāmatas tika kvalitatīvi izdotas ar oriģinālu ilustrācijām, piemēram, Ēriha Kestnera darbi ar Valtera Trīra (*Walter Trier*; 1890–1951), Dantes Aligjēri “Dievišķā komēdija” ar Gistava Dorē (*Gustave Doré*;

1832–1883), Johana Volfganga Gētes “Fausts” ar Franča Stasena (*Franz Stassen*; 1869–1949), somu tautas eposu “Kalevala” ar Akseli Gallēna-Kallela (*Akseli Gallen-Kallela*; 1865–1931) ilustrācijām u. c.

Īpašu vietu “Valtera un Rapas” izdoto grāmatu klāstā ieņēma krāšņi ilustrētās, stingros vākos iesietās, ar lieliem burtiem iespiestās bilžu grāmatas. Šajā ziņā firma tālu aizsteidzās priekšā citiem tālaika grāmatu izdevējiem. Krāsainās bilžu grāmatas (vairāk nekā 20) ilustrēja latviešu mākslinieki – Zina Āre (1905–1961), Jānis Šternbergs, Jānis Jaunsudrabiņš, Otomārs Nemme (1901–1947), Margarita Kovaļevska (1910–1999), Sigismunds Vidbergs u. c. Bieži vien šo grāmatiņu sižetus un zīmējumu ievirzi deva pats apgāds. Daudzas krāsainās bilžu grāmatas (apmēram 50) iespieda ārzemēs, tādējādi varēja gan panākt kvalitatīvāku krāsaino iespiedumu, gan atvieglot savas spiestuves darbu.

Interesantas un skaistas ir M. Kovaļevskas “Mazs zaķītis, mazs kaķītis” (1936), J. Jaunsudrabiņa “Ēšanas prieki” un “Darba prieki” (abas 1929), Jāņa Ziemeļnieka “Leiputrijā” (1927) ar Ernsta Kutcera (*Ernst Kutzer*; 1880–1965) zīmējumiem un “Zvērnīca” un “Cirks” (abas 1929) ar S. Vidberga zīmējumiem, “Kas kaitēja man dzīvot diža meža malīnā” (1934) ar J. Šternberga ilustrācijām u. c.

Kaut arī bērniem grāmatiņas patika un bija mīļas, tomēr presē parādījās arī negatīvas atsauksmes. Par Jaunsudrabiņa bilžu grāmatām literāts Jūlijs Krūmiņš (1890[vai 1891]–1968) rakstīja: “Par šo abu grāmatu ilustrācijām jāsaka, ka viņas kā krāsās, tā arī izveidojumā varēja būt labākas, interesantākas, īpatnējākas, spilgtākas. Saturā – kā ēšanas, tā arī darba momentu izvēlē vajadzēja vairāk gaumes un raksturības. Ir arī nepareizības, piem., samazgas dzer cūka, govys nē. Un kurā Latvijas laukā jūs tagad redzēsiet arklā iejūgtu vērsi?”²⁰

Runājot par Ziemeļnieka grāmatām ar Vidberga zīmējumiem, Krūmiņš uzsvēra, ka

zīmējumi gan izdevušies, “tikai bērniem tie pārāk maz intriģējoši. Vidbergs ir mākslinieks, kuram izveidojusies zināma gaume, zināms stils, savā žanrā viņš ir liels, bet bērnu zīmējumiem vajadzīgs vairāk drastikas un pavisam citāda pieeja. Ne katrs liels mākslinieks var būt bērnu grāmatu ilustrētājs”.²¹

Nebijis notikums latviešu grāmatniecības vēsturē bija Annas Brigaderes atsevišķās astoņās burtniecās sakārtotās “Tautas pasakas un teikas”, kas iznāca laikā no 1923. līdz 1925. gadam. Krājuma veidošanā tika pieaicināti labākie Latvijas mākslinieki – Niklāvs Strunke, Indriķis Zeberīns, Jānis Roberts Tillbergs (1880–1972), Aleksandrs Apsītis, Vilis Krūmiņš, Jēkabs Bīne (1895–1955), Pēteris Kundziņš un Eduards Brencēns. **13**

Tā bija pirmā plašākā pasaku un teiku sērija, ko ilustrēja latviešu mākslinieki. Pasaules izstādē Parīzē 1925. gadā firmai par šo izdevumu piešķīra goda diplomu, vienu no visaugstākajām godalgām – *Diplôme d'honneur* (augstāka par zelta medaļu). Tātad beidzot latviešu grāmatu izdevējs piedalījās Parīzes izstādē un pat ieguva balvu!!!

Kaut arī daudzas izdevniecības, piemēram, Jānis Ozols, Jānis Roze u. c., izdodot grāmatas, piedomāja par to māksliniecisko noformējumu un pieaicināja kā ilustratorus sava laika ievērojamākos māksliniekus, tomēr speciāli izdot grāmatas par mākslu nebija ierasta lieta. Sabiedrībā ilgstoši dominēja uzskats, ka latviešiem kā zemnieku tautai māksla un, vēl vairāk, grāmatas par mākslu nav vajadzīgas.

Iesīkstējušo uzskatu lauza “Valters un Rapa” 1925. gadā, izdodot mākslas zinātnieka Jāņa Dombrovska (1885–1953) grāmatu “Latvju māksla”. N. Strunke rakstīja, ka tā “ir pirmā grāmata Latvijā par latvju mākslu, un [...] apgādniecība izdodama to,

20 Krūmiņš, J. 1930. Bērnu un jaunības literatūra. *Latvju Grāmata*, Nr. 3 (jūnijs), 172. lpp.

21 Krūmiņš, J. 1930. Bērnu un jaunības literatūra. *Latvju Grāmata*, Nr. 3 (jūnijs), 172. lpp.

13 "Tautas pasakas un teikas"

14 Jāņa Dombrovska
"Latvju māksla" (1925)

ir darījusi lielu pakalpojumu kā latvju mākslai, tā kultūrai”.²² ¹⁴

Dombrovskis grāmatas priekšvārdā uzsvēra, ka latviešu sabiedrībā, sevišķi inteliģencē un jaunatnē, arvien vairāk mostas interese par tēlojošām mākslām, tāpēc viņš vēlēties sniegt īsu pārskatu par latviešu mākslas pagātņi un tagadni.

“Reti lepna grāmata. Mūsu grāmatniecībā – pēdējais rekords. Grāmatu miļotājs ar sevišķu baudu šķirstīs šo ļoti labi tehniski izpildīto reprodukciju krājumu. Impozanta āriene, bagātais attēlu materiāls pelna, lai katrs iegūtu šo izdevumu. [...] Liels paldies izdevējiem par lieliem materiāliem upuriem, uz kuru atmaksu mūsu apstākļos grūti cerēt...”²³ Tā par šo izdevumu rakstīja gleznotājs Uga Skulme (1885–1963).

Kā rakstīts titullapā, tas ir glezniecības, grafikas, tēlniecības un lietišķās mākslas attīstības vēsturisks apskats ar 165 reprodukcijām un sešiem krāsainiem pielikumiem. Grāmatā savākti vairāk nekā septiņdesmit biogrāfiski kritiski apcerējumi par māksliniekiem – Kārli Teodoru Hūnu (1830–1877), Jūliju Federu (1838–1909), Ādamu Alksni (1864–1897), Jani Rozentālu (1866–1916), Vilhelmu Purvīti (1872–1945), Ansi Cīruli (1883–1942), Niklāvu Strunki, Voldemāru Matveju (1877–1914), Jēkabu Kazaku (1895–1920), Gustavu Šķilteru (1874–1954) u. c. Atsevišķi attēli no grāmatas tika arī pievienoti kā pielikumi “Daugavas gada grāmatai” (1924, 1925, 1926).

Grāmatu uz krīta papīra iespieda ārzemēs K. G. Rēdera (*C. G. Röder*) tipogrāfijā Leipcigā. Šis greznais, dažādu krāsu kalikona iesējuma izdevums iznāca 2200 eksemplāros, no kuriem 100 bija numurēti eksemplāri ādas iesējumā ar Dombrovska autogrāfu. Grāmatas cena attiecīgi – 35 un 65 lati.

Latviešu mākslas vēsture iznāca arī franču valodā – “L’art Letton” (1926).

“Valtera un Rapas” aizsāktās grāmatas greznos ādas iesējumos bija nozīmīgs, reti sastopams notikums latviešu grāmatniecībā. J. Rapa saprata, cik svarīgi ir laikā, kad cilvēki sāk iepazīt pasaules grāmatniecības sasniegumus, parādīt, ka arī Latvijā var izdot skaistus, pat greznus izdevumus, kuri var konkurēt ar ārzemju izdevumiem. Par izdevumu “Latvju māksla” Latvijas Universitātes privātdocents Boriss Vipera (1888–1967) rakstīja, ka glītā noformējuma un reprodukciju kvalitātes dēļ grāmata “var cienīgi sacensties ar labākiem Vakareiropas izdevumiem”.²⁴

Pie greznajiem izdevumiem minami arī 1936. gada Ziemassvētkos iznākušais Andreja Pumpura eposs “Lāčplēsis” ar mākslinieka Emīla Meldera (1889–1979) ilustrācijām, Dantes “Dievišķā komēdija”, ko Jēkaba Māsēna tulkojumā, profesora Kārļa Strauberga redakcijā ar G. Dorē un N. Strunkes ilustrācijām izdeva 1936. gadā otrā iespiedumā un jau 1937. gadā trešā izdevumā, J. V. Gētes traģēdija “Fausts” Raiņa tulkojumā, “Indriķa Livonijas hronika” Jāņa Kripēna tulkojumā un Frīdriha Ničes “Tā runāja Zaratustra” Viļa Plūdoņa tulkojumā. Visām šīm grāmatām vākus zīmēja N. Strunke, un tās tika izdotas arī greznā ādas iesējumā. Šādi izdevumi bija nozīmīgs notikums latviešu grāmatniecībā.

Visi “Valtera un Rapas” izdotie mākslas izdevumi bija iespiesti uz kvalitatīva papīra, izmantojot daudz melnbaltu un krāsainu ilustrāciju, un nereti iesieti kalikona vai pat ādas iesējumā.

Apgāda izdotās mākslas grāmatas savu nozīmību nav zaudējušas arī mūsdienās. Mācoties no tām, ir izaugušas mākslinieku paaudzes, kas veido tagadnes moderno mākslu un ir guvušas atzinību ne tikai Eiropā, bet arī visā pasaulē.

U. Skulme 1937. gadā, runājot par “Valtera un Rapas” izdoto grāmatu ilustratīvo pusi, rakstīja: “Apgāda sasniegumi papīra, salikuma,

22 Strunke, N. [1925]. J. Dombrovskis, Latvju māksla. No: *Daugavas gada grāmata 1926*. Rīga: Valters un Rapa, 155. lpp.

23 Skulme, U. 1925. Grāmatu apskats. *Latvijas Kareivis*, Nr. 110 (17. maijs), 4. lpp.

24 Vipera, B. 1925. Glezniecība. *Ritums*, Nr. 4, 314. lpp.

15 “Mākslas kalendārs”

rotājumu, sējumu ziņā ir nenoliedzami lieli. Labs pasākums ir arī ievērojamu svešzemju ilustrāciju iespiešana. Jāatzīstas, mazāk rādītas ir īstās grafiskās tehnikas (grebums, asējums, kokgriezums, litogrāfija), bet te vainojami paši mākslinieki, kas šīm tehnikām mazāk piegriezuši vērības, jo viņiem vieglāk pagatavot zīmējumus mehāniskai reprodukcijai nekā sagatavot attiecīgu plati, klišeju vai akmeni iespiešanai.”²⁵

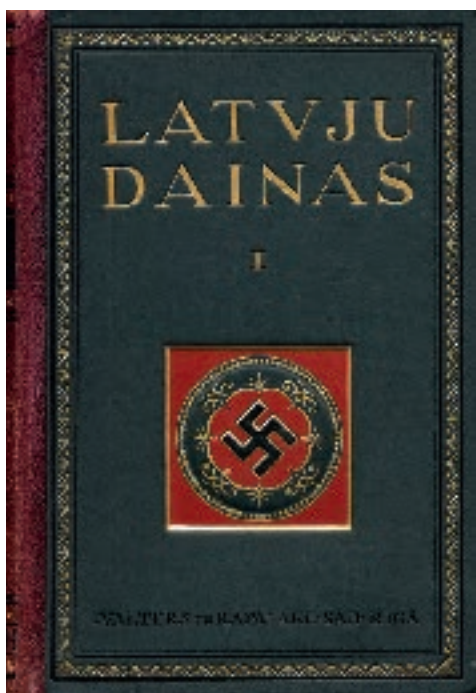
No 1934. gada firma izdeva “Mākslas kalendāru”, kuru greznoja labāko latviešu mākslinieku gleznu krāsainas reprodukcijas. Redzamas Kārļa Miesnieka, Jāņa Kugas, Ludolfa Liberta, Jaņa Rozentāla, Konrāda Ubāna, Leo Svempa (1897–1975), Oto Skulmes (1889–1967), Augusta Annusa, Jāzepa Grosvalda (1891–1920), Teodora Ūdera (1868–1915)

25 Skulme, U. 1937. Valtera un Rapas apgāda ilustratīvā daļa. No: *Valtera un Rapas a/s 25 darba gadi. 1912–1937*, 101. lpp.

un daudzu citu gleznotāju darbu reprodukcijas. Sākot ar 1936. gadu, par katru mākslinieku bija nodrukāta arī neliela anotācija. Un, tā kā gandrīz katru mēnesi bija cita autora darba attēls, tad gada beigās latviešu mākslas mīļotāji un interesenti varēja iegūt vismaz priekšstatu par latviešu glezniecību. ¹⁵

Pārsvārā visas “Valtera un Rapas” izdotās grāmatas – daiļliteratūra, mācību grāmatas, zinātniski un populārzinātniski izdevumi u. c. – iznāca ar krāsainām vai melnbaltām ilustrācijām un ļoti daudzas ar zīmētiem vākiem. J. Rapam piemita spēja pulcināt ap sevi talantīgus māksliniekus un atrast līdzekļus pienācīgai autoratlīdzībai. ^{16 17 18 19 20}

Par J. Rapas mākslas mīlestību liecināja arī tas, ka “Valtera un Rapas” veikalā bija iekārtots neliels mākslas salons, kurš rotāja veikalu un kurā varēja arī nopirkt gleznas un zīmējumus. Tādējādi visi tālaika izcilākie mākslinieki piedalījās “Valtera un Rapas” uzņēmumā gan kā grāmatu ilustrētāji, gan kā darbu izvietotāji

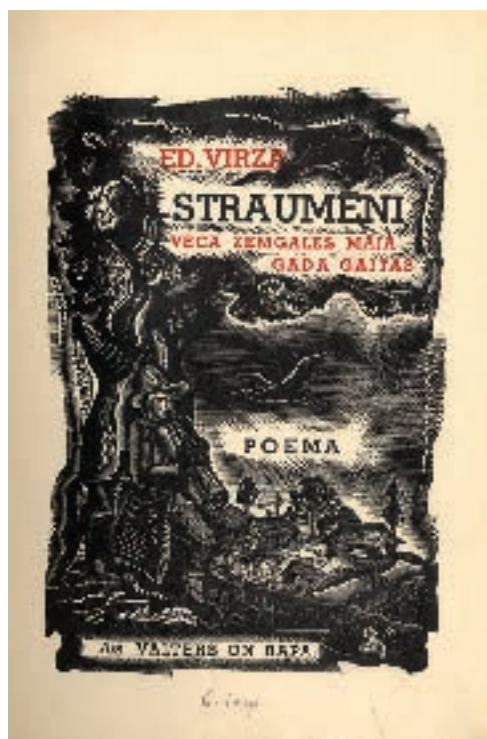
16 "Latvju Dainu" 1. sējums (1922)

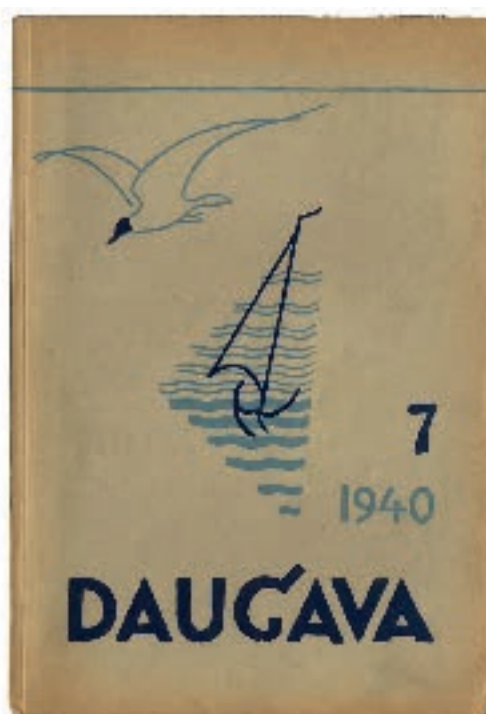
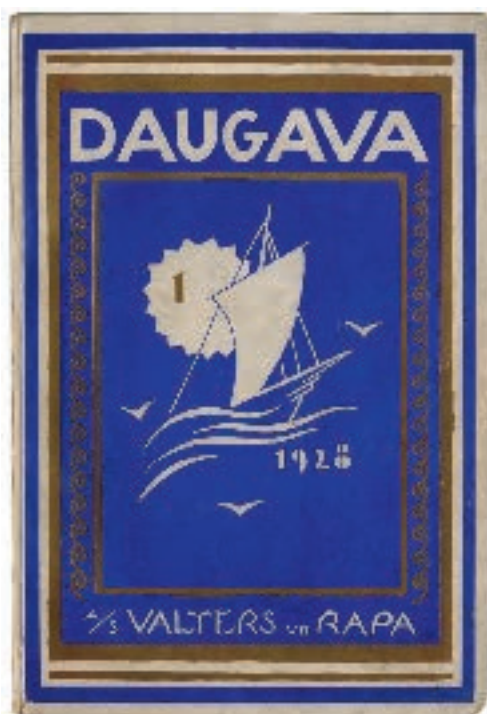
17 Artūra Salaka "Manas dzimtenes dziesmas" (1930)

18 Annas Brigaderes rakstu 2. sējums

19 Edvarta Virzas "Straumēni" (1939)

20 Žurnāls "Daugava"

mākslas salonā. Tai pašā laikā firma sekmīgi sadarbojās arī ar jaunajiem gleznotājiem. Pircēji varēja pasūtīt sev tūkama rakstnieka ģimetni, kuru mākslinieks uzzīmēja vai uzgleznoja pēc fotogrāfijas un kuru pēc tam viņi iegādājās.

Visu trīs Jāņu – Ozola, Rozes un Rapas – vārds uz grāmatas vāka vai titullapā lasītājiem vēl joprojām ir grāmatas vērtīguma garants. Viņu izdevumi ir vēsturiski nozīmīgi, un tiem ir arī literāra un mākslinieciska vērtība. Nozīmīgāko 20. gadsimta pirmās puses apgādu grāmatu raža uzskatāmi parāda latviešu grāmatniecības, grāmatu mākslas un poligrāfijas izaugsmi daudzu gadu desmitu garumā. Patiecoties veiksmīgai izdevēju, rakstnieku un mākslinieku sadarbībai, radās iespieddarbi, kuri noformējuma un iesējuma kvalitātes ziņā varēja sacensties ar Eiropas izdevumiem.

Arī mūsdienās aktualitāti nav zaudējušas Jāņa Rapas 20. gadsimta 30. gados paustās domas, ka "grāmatas ietēra izveidošana vispieņemotākā formā ir svarīgs moments grāmatas

ražošanas procesā".²⁶ Viņš bija pārliecināts, ka "mūsu tautas misija meklējama kultūras virzienā un tādēļ par jo sevišķi svarīgu uzskatu mūsu kultūras un rakstniecības nostiprināšanu un veicināšanu. Iepludinot ik gadus tautā tūkstošiem vērtīgu grāmatu, mēs paceļam un spodrinām mūsu kultūru. Labs izdevējs līdz ar to aizsprosto ceļu mazvērtīgas literatūras plūdiem, kas diemžēl Latvijā kupli sazēlusi".²⁷

26 Rapa, J. 1938. Mūsu grāmatniecības problēmas. *Grāmatnieks* (decembris), 5. lpp.

27 St., Arv. [Stirajs, Arveds] 1935. Jānis Rapa 50 mūža un 25 gadi grāmatnieka gaitās. *Tēvijas Sargs*, Nr. 16 (17. aprīlis), 6. lpp.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Albrechts, J. 1925. Grāmata kā mākslas darbs. No: *Grāmata par grāmatu: Latvijas grāmatrūpniecības arodu savienības grafiskās komisijas rakstu krājums*. Rīga: J. Rozes apgādiens, 119.–120. lpp.
- Apīnis, A. Jānis Ozols. *Latviešu grāmatniecības celmlauža dzīve un darbs*. A. Apīņa f. 1., 20.–21. Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas Retumi (turpmāk LU AB MR).
- Grīnbergs, J. 1925. Grāmatas iesējums. No: *Grāmata par grāmatu*, 124.–125. lpp.
- Jansons, F. 1924. Skolas grāmatas novērtēšanas komisijas atsauksmes un spriedumi. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 9 (septembris), 297. lpp.
- Karulis, K. 1978. Jānis Roze – grāmatizdevējs. *Karogs*, Nr. 11, 142. lpp.
- Krūmiņš, J. 1930. Bērnu un jaunības literatūra. *Latvju Grāmata*, Nr. 3 (jūnijs), 172. lpp.
- Lejasmeijere, I., Villerušs, V. 1999. Grāmatas mākslinieciskais aspekts. No: *Grāmata par grāmatnieku Jāni Rozi*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 108. lpp.
- Ozols, J. 1898. J. Ozola vēstule T. Zeifertam. T. Zeiferta f. 388., 70. LU AB MR.
- Ozols, J. 1899. J. Ozola vēstule T. Zeifertam. T. Zeiferta f. 389., 104. LU AB MR.
- Ozols, J. 1899. J. Ozola vēstule T. Zeifertam. T. Zeiferta f. 389., 109. LU AB MR.
- Piezīmes par mācekļu izglītošanas stāvokli Latvijā. 1925. No: *Grāmata par grāmatu*, 115. lpp.
- Peņģerots, V. 1925. Lietišķā grafika Latvijā. No: *Grāmata par grāmatu*, 64. lpp.
- Rapa, J. 1937. Firmas 25 darba gadi. No: *Valtera un Rapas a/s 25 darba gadi. 1912–1937*. Rīga: a/s Valters un Rapa, 23. lpp.
- Rapa, J. 1938. Mūsu grāmatniecības problēmas. *Grāmatnieks* (decembris), 5. lpp.
- Skulme, U. 1925. Grāmatu apskats. *Latvijas Kareivis*, Nr. 110 (17. maijs), 4. lpp.
- Skulme, U. 1937. Valtera un Rapas apgāda ilustratīvā daļa. No: *Valtera un Rapas a/s 25 darba gadi. 1912–1937*, 101. lpp.
- St., Arv. [Stirajs, Arveds] 1935. Jānis Rapa 50 mūža un 25 gadi grāmatnieka gaitās. *Tēvijas Sargs*, Nr. 16 (17. aprīlis), 6. lpp.
- Strunke, N. [1925.] J. Dombrovskis, Latvju māksla. No: *Daugavas gada grāmata 1926*. Rīga: Valters un Rapa, 155. lpp.
- Vipers, B. 1925. Glezniecība. *Ritums*, Nr. 4, 314. lpp.

Gatis Vanags

Kārlis Sūniņš – grāmatu ilustrators un burtu dizainers

Atslēgvārdi: grāmatu dizains, burtu dizains, grafiskais dizains, ilustrācijas, grafika.

Kārlis Sūniņš (1907–1979) Latvijā pazīst kā izcilu akvarelistu un grāmatu ilustratoru. Nav pārspētas viņa ilustrācijas latviešu tautas pasākām ar spilgtiem, atmiņā paliekošiem pasaku tēliem. Taču ir vēl kāda, līdz šim līdz galam neapzināta, izcila viņa talanta šķautne – burtu dizains. Visām grāmatām, kuras K. Sūniņš ir ilustrējis, viņš ir veidojis izcilus un neatkārtojamus burtveidolus.

1934. gadā K. Sūniņš pabeidz Latvijas Mākslas akadēmijas Jāņa Kugas Dekoratīvās glezniecības meistardarbnīcu ar diplomdarbu “Dekoratīvs gleznojums vestibilam”. Ar monumentālo glezniecību saistīti ir arī vairāki turpmākie darbi pēc akadēmijas pabeigšanas: K. Sūniņš rada dekoratīvos pannos dažādām sabiedriskajām celtnēm, arī Cēsu sanatorijai, Siguldas Rakstnieku pilij un Latvijas bankas ēkai.

Paralēli glezniecībai K. Sūniņš veic dažādus pasūtījuma darbus, ieskaitot 30. gados populārā žurnāla “ATPŪTA” vāku veidošanu. Tajos var saskatīt gan *nacionālā romantisma*, gan *simbolisma* ietekmi. ¹

Sākot ar 30. gadu beigām, K. Sūniņš vairāk sāk pievērsties grāmatu noformēšanai un līdz ar to grafiskajam un burtu dizainam. Pirmā viņa ilustrētā grāmata ir Rabindranata Tagores “Gāju putni un Zelta laiva”¹. To izdod Anša Gulbja

apgāds 1939. gadā. Kopā ar ilustrācijām K. Sūniņš ir veidojis arī grāmatas vāku. Virsraksts veidots ar formās diezgan atturīgiem, vienkāršiem burtveidoliem. Daudziem burtiem nav īpašas stilistiskas iezīmes. Taču ir arī burti, kur pamanāmas dažādas detaļas un formas, kas būs tik iecienītas vēlākajos K. Sūniņa darbos.

Vēl viens K. Sūniņa agrīnais grafiskā dizaina darbs ir GALVAS PILSĒTAS RĪGAS ATZINĪBA (1939). ² Atzinības raksta grafiskā kompozīcija sastāv no fona zīmējuma ar Rīgas ģerboni un Rīgas panorāmu. Grafiski izteiksmīgi izstrādāts atzinības raksta galvenais akcents – uzraksts ATZINĪBA. *Slab serif* burtveidolu formas un proporcijas veidotas starpkaru Latvijā populārājā *Art Deco* stilistikā. Taču autors šajos burtos ienesis savdabīgas, oriģinālas detaļas. Vairāku burtu nobeigumi manierīgi uzasināti un ieliekti. Savukārt burtu formu veidojošie laukumi nav viendabīgi, bet aizpildīti ar nesarežģītu ornamentu. Parasti šādos grafiskā dizaina darbos papildinošie, izmēros mazākie teksti ir veidoti formās vienkāršāki, bez liekām detaļām. Taču tā nav šajā gadījumā. K. Sūniņš rūpīgi izzīmējis mazos burtus, cenšoties piedot tiem grafisko individualitāti. Līdzīgi kā lielajam uzrakstam ATZINĪBA, arī mazajiem burtiem tiek manierīgi veidoti burtu nobeigumi ar pagarinātiem noslīpinājumiem.

Taču kopumā pirmskara un kara laika darbos nav vēl līdz galam noformējies autora individuālais rokraksts. No 1940. līdz 1946. gadam notiek dažādi burtu formu meklējumi. Dažkārt tie ir atturīgāki, savukārt citreiz spilgti parādās K. Sūniņa prioritātes grafisko formu meklējumos.

1 Tagore, R. 1939. *Gāju putni un Zelta laiva*. Rīga: A. Gulbis. Vāks.

1 Žurnāla "Atmoda" vāku dizains. Autors: K. Sūniņš

2 Galvas pilsētas Rīgas atzinība. Autors: K. Sūniņš

3 Grāmatu “Zirņa zieds” un “Staru viesulis” (Kārļa Rasiņa apgāds, 1943, 1944) vāki. Autors: K. Sūniņš

“Grāmatas par laulību”² vāka dizainā redzam tipiskus *Art Deco* stila burtveidolus ar burtu formu sadalošo joslu. Taču šeit vēl nepārādās vēlākajos darbos sastopamās, tikai K. Sūniņam raksturīgās burtu grafiskās detaļas. Burti nav izstrādāti pārāk precīzi.

K. Sūniņš veicis dažādu apgādu pasūtījumus arī vācu okupācijas laikā. Viens no tādiem apgādiem ir Kārļa Rasiņa apgāds. Ir zināmi divi šī apgāda izdevumi ar K. Sūniņa vāku zīmējumiem – “Zirņa zieds”³ un “Staru viesulis”⁴. 3 Grāmatas “Zirņa zieds” vāka noformējumā izveidotajos burtos atkal parādās manierīgi asi burtu nobeigumi. Vietām burtu taisnās formas ir aizvietotas ar viļņveidīgām. Akcentēti izveidots J burts vārdā DZEJOLI, stipri pagarinot to zem teksta pamatlīnijas. Šāds paņēmieni ik pa brīdim parādās arī K. Sūniņa turpmākajos darbos burtu dizainā.

Krasi atšķiras grāmatas “Staru viesulis” vāka burtveidoli. Burtu laukumi sastāv no četrām atsevišķām līnijām. Savukārt burtu apaļās formas ir aizstātas ar taisnām, lauztām formām.

Ir zināma arī viena grafiskā zīme jeb mūsdienīgu izpratnē logotips, ko izstrādājis K. Sūniņš. Tā ir Kārļa Rasiņa apgāda zīme 4, kas veidota tikai no burtiem, vārdus izvietojojot divos līmeņos. Vairākiem burtiem saskatāmas *Art Deco* iezīmes. Taču galvenais akcents likts uz R un S burta izcelšanu, izveidojot tos divreiz garākus par pamatburtu augstumu. R un S burta vijīgās formas veiksmīgi harmonē savā starpā un veido grafiskās zīmes vertikālo akcentu.

A. Gulbja apgādā 1942. gadā izdotajai grāmatai “Ludis dodas pasaulē”⁵ K. Sūniņš grāmatas vāka kompozīcijā burtiem atvēlējis diezgan nozīmīgu lomu. Teksts dalās divu veidu burtos – melnos un baltos ar melnu kontūru.

2 Ausējs, L. 1938. *Grāmata par laulību*. Rīga: Valters un Rapa. Vāks.

3 Zāle, K. 1943. *Zirņa zieds*. Rīga: Kārļa Rasiņa apgāds. Vāks.

4 Lazda, Z. 1944. *Staru viesulis*. Rīga: Kārļa Rasiņa apgāds. Vāks.

5 Pērļupe, L. 1942. *Ludis dodas pasaulē*. Rīga: A. Gulbis. Vāks.

Melnie burti ir sadalīti ar baltu līniju. Vairāku burtu (L, O, S) formās sastopamas oriģinālas detaļas. Galvenais kompozīcijas elements ir vairākkārtīgi palielinātais un izceltais L burts.

Taču ne vienmēr K. Sūniņš centies veidot dekoratīvus burtveidolus ar raksturīgām stilistiskām detaļām. Ne pārāk sarežģītu burtu risinājumu piemēru var redzēt divās Alfrēda Ūdra apgādā izdotajās grāmatās: “Mežā un pļavā” (1943)⁶ un “Atmini manu mīklu” (1944)⁷. Iespējamā burtu vienkāršība tika daļēji izvēlēta tādēļ, ka grāmatu ražošanā bija trūcīgas tehniskās iespējas.

Pie burtu formu meklējumiem jāpiemin “Meža darbinieku kalendārs 1946”⁸. **5** Burti veidoti treknās proporcijās. Lai uzrakstam piešķirtu oriģinalitāti, vairākiem burtiem augšējā daļā ir izveidots masīvs paplatinājums.

Pirmskara un kara laika izdevumos varam redzēt dažādus K. Sūniņa burtveidolu formu meklējumus, bet pēc kara burtu formu izstrādē autors kļūst arvien uzticīgāks dažādiem paša izstrādātiem paņēmieniem un to variācijām. To pirmkārt varam redzēt, apskatot divu grāmatu – “Literatūras gada grāmata 1945”⁹ un “Literatūras gada grāmata 1946”¹⁰ – vākus. **6** Burtveidoli ir kļuvuši tehniski precīzāki un detaļās konsekventāki. Burtiem parādās formas un detaļas, kuras K. Sūniņš vēlāk izmantos un attīstīs savos nākamajos darbos. Proporcijās un pamatformās tie vēl arvien ir *Art Deco* stila ietekmēti. Taču detaļās – burtu nobeigumos un burtu aizpildījumā – sāk izteiktāki parādīties *nacionālā romantisma* ietekme. *Art Deco* un *nacionālā romantisma* stila veiksmīga mijiedarbība caurvij arī turpmākos K. Sūniņa darbus.

6 *Mežā un pļavā*. 1943. Rīga: Alfrēda Ūdra apgāds. Vāks.

7 *Atmini manu mīklu*. 1944. [Rīga]: Alfrēda Ūdra apgāds. Vāks.

8 *Meža darbinieku kalendārs 1946*. 1946. Rīga: VAPP. Vāks.

9 *Literatūras gada grāmata 1945*. 1945. Rīga: VAPP Daiļliteratūras apgāds. Vāks.

10 *Literatūras gada grāmata 1946*. 1946. Rīga: VAPP Daiļliteratūras apgāds. Vāks.

4 Kārļa Rašiņa apgāda logotips. Autors: K. Sūniņš

5 “Meža darbinieku kalendāra 1946” (VAPP, 1946) vāks. Autors: K. Sūniņš

6 “Literatūras gada grāmatu” 1945. un 1946. gadam (VAPP Daiļliteratūras apgāds) vāki. Autors: K. Sūniņš

Darbs, ar kuru, manuprāt, visspilgtāk aizsākas K. Sūniņam raksturīgo burtveidolu risinājumi, ir 1947. gadā izdots: “Lāču Krišus: latviešu tautas pasaka”¹¹. 7 Grāmatas vāks sastāv no diviem uzrakstiem – LĀČU KRIŠUS un LATVIEŠU TAUTAS PASAKA. Katrs no tiem veidots atšķirīgi. Grāmatas nosaukums veidots ar trekna stila burtveidoliem un lielu daudzumu oriģinālu detaļu. Burtu proporcijas norāda uz to saikni ar *Art Deco* stila burtveidoliem – pazemināta burtu horizontālā dalījuma līnija un kontrastaini mainīgs burtu formas biezums. Taču ir detaļas, kas sasaucas ar Anša Cīruļa (1883–1942) radītajām burtveidolu formām 20. gadsimta sākumā. Pirmkārt, gandrīz visiem burtiem augšējā daļā ir iešķēlums, kas rada asociācijas ar nelielu burtus rotājošu kronīti. Šādu kronīti pirmo reizi izmantoja A. Cīrulis latviešu strēlnieku bataljonu karogu metos 1915. gadā un vēlāk atkārtoja arī citos savos darbos. L, K un R burtam kājiņu nobeigums ir manierīgi izliekts. Detaļām bagāts ir arī A burts – horizontālā dalījuma līnija iziet ārpus A burta laukuma ar slīpu nobeigumu, kā arī slīps serifs burta apakšā, kas ir izvirzīts pretējā virzienā. Uzrakstā LATVIEŠU TAUTAS PASAKA izmantoti daudz gaišāki un nedaudz vertikāli izstiepti burtveidoli. Neskatoties uz proporciju un formu atšķirībām, abi uzraksti lieliski harmonē savā starpā. Titullapas uzraksti ir atšķirīgi no vāka burtu dizaina un tomēr veidoti vienotā stilistikā. Uzrakstā LĀČU KRIŠUS lielākā daļa no burtiem proporcionāli vienādi ar vāka burtiem. Atšķirīgs ir S burts, kurš iekšlapā ir formās krietni bagātīgāks un plastiskāks. Galvenā atšķirība no vāka dizaina ir titullapas burtu augšpusē esošais iešķēlums, kas ir transformējies par smailu iešķēlumu līdz pat burtu vidum.

11 *Lāču Krišus: latviešu tautas pasaka*. 1947. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks un titullapa.

7 Grāmatas “Lāču Krišus: latviešu tautas pasaka” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1947) vāka un titullapas dizains. Autors: K. Sūniņš

1955. gadā izdotajā grāmatā “Zelta tīnīte: latviešu tautas pasakas”¹² 8 K. Sūniņš turpina pilnveidot nacionālā romantisma stilā veidoto burtu formu daudzveidību. Šoreiz visiem burtiem ir izveidoti serifi, taču tie ir ar noslīpinātiem galiem. Z, E un T burtam ir izveidoti akcentēti vertikāli burtu nobeigumi. Līdzīgi kā grāmatā “Lāču Krišus” ir veidots A burts. N burta apakšējā daļa nebeidzas uz pamatlīnijas, bet asā leņķī turpinās zem tās. Taču galvenais – visu burtu formas ir aizpildītas ar vieglu svītrojumu, kas asociējas ar primitīvu ornamentu. Papildteksti ir filigrāni veidoti ar nelielām, bet raksturīgām detaļām. Autors ir rūpīgi izstrādājis arī burtu vinjetes grāmatas iekšpusē. 9 Liela uzmanība šeit ir pievērsta ne tikai burtu formai, bet arī to aizpildošajam ornamentam. Uz vāka burtu formu aizpildījums tikai nedaudz asociējas ar ornamentu, bet vinjetēs jau nepārprotami varam saskatīt latviešu ornamenta raksturīgos elementus. Kaut arī vinjetēs vairākkārtīgi atkārtojas vieni un tie paši burti (piemēram, R un K), to grafiskais atveidojums katrā atsevišķā gadījumā radikāli atšķiras.

Grāmatā “Gudru ņemu padomiņu”¹³ vāka burtu formu risinājumos K. Sūniņš ir bijis nedaudz atturīgāks. 10 Lai burtiem tomēr piešķirtu dekoratīvu raksturu, to formas ir pāršķeltas ar tievu līniju. Titullapā burtu formas ir stipri atšķirīgas. Burti ir plastiskāki, ar raksturīgiem iešķēlumiem burtu augšpusē.

12 *Zelta tīnīte: latviešu tautas pasakas*. 1955. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks, titullapa un iekšlapas.

13 *Gudru ņemu padomiņu*. 1956. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks un titullapa.

8 Grāmatas “Zelta tīnīte: latviešu tautas pasakas” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1955) vāka un titullapas dizains. Autors: K. Sūniņš

9 Grāmatas “Zelta tīnīte: latviešu tautas pasakas” vinjetes. Autors: K. Sūniņš

10 Grāmatas “Gudru ņēmu padomiņu” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1956) vāks. Autors: K. Sūniņš

11 Grāmatas “Upe, upe, Daugaviņa: tautas dziesmas par Daugavu” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1957) vāka un titullapas dizains. Autors: K. Sūniņš

Izcils burtu dizaina paraugs ir 1957. gadā izdotā grāmata “Upe, upe, Daugaviņa: tautas dziesmas par Daugavu”¹⁴. 11 Šeit vēl konsekventāk tiek saglabāta un attīstīta *Art Deco* un *nacionālā romantisma* formu, proporciju un detaļu sintēze. Šoreiz vēl grafiski agresīvāk tiek aizpildīts burtu iekšējais laukums – zigzagveida dalījums ar vieglu svītrojumu. Tāpat kā iepriekšējās grāmatās, papildinošais teksts TAUTAS DZIESMAS PAR DAUGAVU veidots gaišākiem burtveidoliem, ar smalkām burtus rotājošām detaļām. Visi uzraksti izpildīti izcilā tehniskā kvalitātē. Atšķirībā no citām grāmatām, titullapas un vāka burtu grafiskais risinājums ir identisks.

1959. gadā izdotajā grāmatā “Divi brāļi”¹⁵ 12 K. Sūniņš izmanto līdz tam sev neraksturīgu burtu iekštelpas aizpildīšanas paņēmieni. Šoreiz tas ir stipri vienkāršots, uzsvērti askētisks. Burtu vidusdaļa ir aizpildīta ar gaišākas krāsas laukumu, kura augšējā daļā ir trīsstūrveida iegriezums. Savukārt ornamenta lomu burtu apakšdaļā izpilda liesmveidīga detaļa. Titullapas uzrakstā šī detaļa ir transformējusies vēl vienkāršāka – par taisnstūri. Visiem burtiem ir viens *serifs* augšējā kreisajā pusē ar slīpu nobeigumu. Burti saglabājuši *Art Deco* burtu proporcijas. R burta kājiņa turpinās vertikālā virzienā zem teksta pamatlīnijas un nobeidzas ar asu noapaļojumu.

Jāņa Jaunsudrabiņa stāsta “Vēja ziedi”¹⁶ (1959) apvāka zīmējumā burtiem nav dekoratīvi rotājošas detaļas. Taču ļoti pārlicinoši ir izveidots vāka uzraksts, kur J burts turpinās stipri uz leju un kopā ar šķērsvītrū un kopā ar vārdu *ziedi* veido atmiņā paliekošu grafisko zīmi.

14 *Upe, upe, Daugaviņa: tautas dziesmas par Daugavu*. 1957. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks un titullapa.

15 *Divi brāļi: latviešu tautas pasaka*. 1959. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks un titullapa.

12 Grāmatas “Divi brāļi” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1959) vāka un titullapas dizains. Autors: K. Sūniņš

Turpinot ilustrēt grāmatas un veidot tām virsrakstus, 60.–70. gados K. Sūniņš arvien mazāk izmanto *nacionālā romantisma* stilistikas elementus. Taču burtveidoli vēl arvien saglabā *Art Deco* stilam raksturīgās formas un proporcijas. 1961. gadā izdotajā grāmatā “Zili zaļi brīnumi”¹⁷ 13 galvenajā uzrakstā nav īpašu stilistisku atradumu. Taču ļoti smalki un niansēti veidoti papildteksti titullapā.

60. gadu grāmatās “Ai, zaļā birztaliņa”¹⁸, “Pasakas par Usmu”¹⁹, “Pasakas par ziediem”²⁰, “Saule sēja sudrabiņu”²¹, kā arī 70. gadu grāmatās “Es dziesmu dzirdēju no bērzu birzs”²² un “Sudraba smildziņa”²³ K. Sūniņš paliek uzticīgs jau radītajām burtu formām. Galvenokārt tie ir vertikāli orientēti un saglabā atskaņas no *Art Deco* stila gan formās, gan proporcijās.

K. Sūniņa atstāto radošo mantojumu var vērtēt kā izcilu pagājušā gadsimta 40.–70. gadu grafiskā dizaina paraugu. Autora darbos meistarīgi sakausētas *Art Deco* un *nacionālā romantisma* raksturīgās detaļas. *Art Deco* formām un proporcijām K. Sūniņš palika uzticīgs līdz 70. gadiem, bet *nacionālā romantisma* iezīmes viņa veidotajos burtveidos visspilgtāk izpaudās pēckara periodā un līdz 60. gadu sākumam.

Tāpat kā daudzi tālaika grāmatu noformējuma autori, arī K. Sūniņš oriģinālus burtveidolus ir veidojis tikai konkrētai grāmatai, tikai ar konkrētajam uzrakstam nepieciešamo burtu skaitu. K. Sūniņš nav izveidojis nevienu pilnu alfabētu ar visām rakstu zīmēm. Mūsdienās tas būtu labs izaicinājums kādam jaunajam grafiskajam dizaineram – izanalizēt burtu paraugus un izveidot K. Sūniņa burtveidolu digitālo fonu, kā tas ir izdarīts pēc A. Cīruļa burtveidolu paraugiem.

Diemžēl ne vienmēr tiek novērtēts burtu dizains kā būtiska grāmatas vāka dizaina sastāvdaļa. Pēdējos 20 gados ir pārizdots vairākas K. Sūniņa grāmatas. Kā piemēru var minēt

17 *Zili zaļi brīnumi*. 1961. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. Vāks.

13 Grāmatas “Zili zali brīnumi” (Latvijas Valsts izdevniecība, 1961) titullapa. Autors: K. Sūniņš

grāmatu “Upe, upe Daugaviņa”²⁴ un Rabindranata Tagores “Gāju putni un Zelta laiva”²⁵.

Abi izdevumi uzlūkojami kā pārpratums attiecībā uz K. Sūniņa izstrādāto grāmatu grafisko dizainu. Grāmatā “Upe, upe Daugaviņa” ir izmainīta vāka krāsu gamma, nomainīta virsraksta krāsa, kā arī pazuduši vairāki K. Sūniņa izveidotie oriģinālie uzraksti. Arī galvenajā uzrakstā uz grāmatas vāka var pamanīt vairākas izmainītas detaļas. Vēl vairāk ir cietusi Rabindranata Tagores grāmata “Gāju putni un Zelta laiva”. Vāka dizainā ir izmantota tikai K. Sūniņa ilustrācija, taču uzraksti veidoti pavisam atšķirīgiem, formāliem burtveidoliem, pilnībā ignorējot autora ieceri. Noteikti arī citi K. Sūniņa izdevumi ir pelnījuši tikt vēlreiz izdoti. Ja tas notiks, ceru, ka ar lielāku pietāti pret autoru un viņa darbiem.

24 *Upe, upe, Daugaviņa: tautasdziesmas par Daugavu*. [2014.] Rīga: Zvaigzne ABC.

25 Tagore, R. 2014. *Gāju putni un Zelta laiva*. Rīga: Zvaigzne ABC.

AVOTI

- Ai, zaļā birtaliņa.* Rīga, 1960.
- Atmini manu mīklu.* 1944. [Rīga]: Alfrēda Ūdra apgāds.
- Ausējs, L. 1938. *Grāmata par laulību.* Rīga: Valters un Rapa.
- Divi brāļi: latviešu tautas pasaka.* 1959. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Es dziesmu dzirdēju no bērzu birzs.* 1972. Rīga: Liesma.
- Gudru ņēmu padomiņu.* 1956. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Jaunsudrabiņš, J. 1959. *Vēja ziedi: Rasmus stāsts.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Lazda, Z. 1944. *Staru viesulis.* Rīga: Kārļa Rasiņa apgāds.
- Lāču Krišus: latviešu tautas pasaka.* 1947. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Literatūras gada grāmata 1945.* 1945. Rīga: VAPP Daiļliteratūras apgāds.
- Literatūras gada grāmata 1946.* 1946. Rīga: VAPP Daiļliteratūras apgāds.
- Meža darbinieku kalendārs 1946.* 1946. Rīga: VAPP.
- Mežā un pļavā.* 1944. Rīga: Alfrēda Ūdra apgāds.
- Pērļupe, L. 1942. *Ludis dodas pasaulē.* Rīga: A. Gulbis.
- Sakse, A. 1966. *Pasakas par ziediem.* Rīga: Liesma.
- Saule sēja sudrabiņu.* 1965. Rīga: Liesma.
- Sudraba smildziņa.* 1972. Rīga: Liesma.
- Tagore, R. 1939. *Gāju putni un Zelta laiva.* Rīga: Gulbis.
- Upe, upe, Daugaviņa: tautas dziesmas par Daugavu.* 1957. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zāle, K. 1943. *Zirņa zieds.* Rīga: Kārļa Rasiņa apgāds.
- Zelta tinīte: latviešu tautas pasakas.* 1955. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zili zaļi brīnumi.* 1961. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Zunde, V. 1964. *Pasakas par Usmu.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Lilija Limane

Populāro latviešu grāmatu bilžainie vāki 19. gadsimta otrajā pusē

Atslēgvārdi: grāmatu vāki, sižetiskās ilustrācijas, bilžainie vāki, bildes, krāsainā litogrāfija, populārā literatūra, sēriju izdevumi.

Grāmatu vāku evolūcija no dekoratīva iesējuma līdz litografētajam bilžainajam vākam grāmatniecības demokratizācijas kontekstā

Garajā attīstības ceļā, kopš grāmatām sāka darināt vāka iesējumus, sākotnēji primāra bija grāmatas bloku aizsargājošā funkcija. Tipogrāfiski izgatavots papīra vāks ieviešas tikai 18. gadsimta beigās – agrīnākajos paraugos kā tīri dekoratīvs elements; individualizēts elements bija tikai vāka tituls. Pakāpeniski tieksme pēc dekoratīvātes mazinās, arvien biežāk vāka apdari pielāgojot grāmatas saturam un piešķirot izdevumam individuālus vaibstus. Modifikācijas vāka apdarē saistītas ar lietotāju attieksmi pret attēlu. 19. gadsimtā Eiropas grāmatniecībā notiek būtiskas pārmaiņas, ko veicina apvērsums tehniskajā ražošanā un tam atbilstošs grāmatu tirgus spiediens, kuru veido lasītāju publikas pieprasījums pēc noteikta tipa grāmatām ar saturam atbilstošu ārējo veidolu.

Kaut vāku apdarei tas ir jaunums, grāmatu kultūrā zīmējuma, attēla saknes sniedzas dziļāk vēsturē nekā tekstam, vienkāršam lietotājam tas vieglāk uztverams, tāpēc ir iecienīts arī kā grāmatu sastāvdaļa un piedzīvo vairākas attīstības stadijas atbilstoši kultūras tipam. Rietumeiropā

kopš 18. gadsimta sakarā ar grāmatu kultūras demokratizāciju plašām aprindām adresētie izdevumi tiecas pēc iespējas atvieglot uztveri, samazinot teksta apjomu, bet palielinot attēlu lomu. 19. gadsimtā plašu izplatību guva vienlapu izdevumi – ilustrētas vienlapas ar skaidrojoša teksta papildinājumiem visbiežāk folioformātā (*Bilderbogen* Vācijā, *stampe populaire* Itālijā, *imagerie populaire* Francijā). Pētnieki saskata 19. gadsimta ilustrēto vienlapu līdzību ar logogrāfiskā rakstā veidotu tekstu, jo abi informācijas veidi sniedz lasītājam optisku signālu. Attēla un teksta vienotība arī atvieglo lasāmvielas uztveri.¹ Tāpēc 19. gadsimta pirmajā pusē Rietumeiropā ilustrētas lapas ieņem stabilu vietu populārās literatūras tirgū un strauji izplatās.²

Līdzīga funkcija populārās literatūras tirgū ir arī nelielām burtnīciņām jeb brošūrām vienas iespiedloksnes apmērā, kam parasti izvēlas oktāvformātu. Bieži vien šo izdevumu apjoms tiek paplašināts līdz 32 vai 64 lappusēm (attiecīgi divas vai četras iespiedloksnes). Līdz ar plašu aprindu piesaisti grāmatām pazeminās iespiedprodukcijas cenas. Grāmatu vākiem izmantotais plānais, bieži vien nekvalitatīvais papīrs ļauj pazemināt pašizmaksu, grāmatas kļūst

1 Delen, A. J. J. 1824. *Histoire de la gravure dans les anciens Pays-Bas et les provinces Belges*. Bruxelles: Les Editions d'Art et d'Histoire, p. 59.

2 Schenda, R. 1966. Ein französischer Bilderbogenkatalog aus dem Jahre 1860. In: *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, Bd. 62, S. 52.

lētākas, 19. gadsimta 40. gados Vācijā burtnīcu tipa grāmatas plānos vākos gūst masveida izplatību, tiek pārdotas dzelzceļa stacijās un citās tirdzniecības vietās ārpus grāmatu veikalēm. Plānās brošētās grāmatiņas ar ilustrētiem vākiem Rietumeiropas bibliotēkās uzkrājušās simtos tūkstošos nosaukumu, piemēram, franču kolportāžai paredzētais katalogs 1858. gadā ietver 8000 šādas literatūras nosaukumu.³ Masveidā atražotie tipveida grāmatiņu teksti un ilustrētie vāki iegūst starptautisku raksturu, valodas barjeras tiek pārvarētas ar tulkojumu starpniecību. Tehniskās inovācijas un masu lasīšana ir savstarpēji saistītas lietas un to cēloņsakarība – abpusēja, lai gan daži zinātnieki, piemēram, Martins Laionss (*Martin Lyons*; 1946) uzskata, ka grāmatu ražošanas industrializāciju veicina tirgus spiediens.⁴

Līdz ar saturu un vizualitāti pārmaiņas piedzīvo publikāciju veidi. Kā Francijā, tā Vācijā un citviet Rietumeiropā kopš 19. gadsimta 20. gadu beigām populārās tautas grāmatiņas izdevēji apvieno sērijās, kas līdz ar apdares īpatnībām ļauj pircējiem tās atpazīt. Sēriju izdevumi kļuva ļoti populāri, reizēm sasniedza vairākus simtus laidienus un nenozuda no veikalu un mājas bibliotēku plauktiem līdz 20. gadsimta sākumam. Ar sēriju un periodiskajā presē turpinājumos publicēto daiļliteratūru izdevēji veido jaunu mārketinga stratēģiju, piesaista bestselleriem reklāmas, sludinājumus, plakātus.⁵ Pats izdevuma veids funkcionē kā komerciāla reklāma, pastiprina citus reklamēšanas paņēmienus, jo izdevēji rēķinās ar lasītājiem, kas sagaida standartizētu iespiedproduktu. Rietumeiropas zemēs atbilstoši teksti tiek pat

autoriem pasūtīti. Tā kā latviešu literārais tirgus nav pietiekams, lai pats sevi apgādātu ar literatūru, tiek izmantoti starptautiskie parauģi, ko literāti pēc izdevēja pasūtījuma tulko vai adaptē, tādējādi rakstniekiem kļūstot par tādiem tekstu producētājiem, kas orientēti uz peļņu. Šo grāmatu vāks sasauca ar saturu tik, cik nepieciešams iespaidot pircēja izvēli, tas identificē grāmatas piederību noteiktai literatūras grupai, kas atbilst lasītāja gaidām un garantē atbilstību standartam. Izdevējiem bija svarīgi nevis tas, no kurienes ņemts plāno izdevumu vāka attēls un kas to radījis, bet gan tas, kāds tas ir un vai spēj ietekmēt pircēju.

Bilžainais vāks kā ilustrētā vāka tips

Latvijā triviālliteratūras izdevumiem raksturīgie ilustrētie vāki guva plašu izplatību 19. gadsimta 70. gados un piedzīvoja ziedu laikus līdz 20. gadsimta sākumam. Šajā rakstā ar bilžaino vāku tiek saprasts populārājam neliela apjoma grāmatām raksturīgais mākslinieciskā ziņā problemātiskais ilustrētā vāka attēla tips, kurš iespiests uz plāna papīra un kura priekšējo vāku visā tā apjomā aizņem grāmatas satura epizodei atbilstoša krāsaina sižetiska ilustrācija – bilde. Terminu “bilžainais vāks” literatūrā ieviesa bibliogrāfs Jānis Misiņš⁶, kas, šķiet, precīzi raksturo vāku, tāpēc šajā rakstā lietderīgi saglabāt šo terminoloģiju. Jo īpaši tādēļ, ka jaunāko paaudžu grāmatniecības vēsturnieki nepietiekamā mērā analizējuši bilžainos vākus: grāmatniecības vēsturnieks Aleksejs Apinis tos piemin tikai garāmejot, nodēvējot par “sentimentālām bildītēm”⁷, grāmatu mākslas vēsturnieks Valdis Villerušs tās dēvē par “hromolitografētām kompozīcijām” un raksturo kā amatnieciskas, reizēm pat nemākulīgi

3 Chabouillet, J. M. A. 1858. *Catalogue général et raisonné des camées et pierres gravées de la Bibliothèque Impériale...* Paris: Claye.

4 Lyons, M. 2010. *History of Reading and Writing in the Western World*. New York: Palgrave Macmillan, p. 138.

5 Law, G., Patten, R. L. 2009. The serial revolution. In: *The Cambridge history of the Book in Britain*. Vol. 6, 1830–1914. Cambridge: Cambridge University Press, p. 144–171.

6 Misiņš, J. 1925. *Latviešu rakstniecības rādītājs*. 2. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 18.–46. lpp.

7 Apinis, A. 1977. *Latviešu grāmatniecība: no pirmsākumiem līdz 19. gs. beigām*. Rīga: Liesma, 323. lpp.

izpildītas.⁸ Analogu terminu nav izdevies atrast arī cittaute grāmatu mākslas vēsturē, kur nepietiekami akcentētas mākslinieciski mazvērtīgas parādības, lietoti tādi termini kā *cheap straw pulp cover*, *bibliotheca blau*, *Bilderbücher*.⁹

Latvijā bilžaino vāku producēšana iet kopā ar krāsainās litogrāfijas ieviešanu grāmatrūpniecībā, kas līdztekus mašinizētajai ražošanai rada apvērsumu vāka noformējumā un ko Eiropas grāmatu iespiešanā sāk lietot ap 1860. gadu. Latviešu grāmatās, kulminējot 80. gadu vidū, bilžaino vāku producēšanas intensīvākais posms ir no 70. gadiem līdz 20. gadsimta sākumam, bet tā tika lietota arī vēlāk. Litogrāfiju – gludspiedes paņēmienu, kas balstīts uz krāsas pievilkšanu no taukiem un atgrūšanu no ūdens, – eksperimentu rezultātā atklāja Āloiss Zēnefelders (*Aloys Senefelder*; 1771–1834) 18. gadsimta beigās.¹⁰ Krāsas un spilgtums grāmatu apdarē ieviešas, pateicoties mūsdienīgu ofsetdrukas priekštecei hromolitogrāfijai jeb krāsainajai litogrāfijai.¹¹ Reproducējamus tekstus un ilustrācijas zīmē uz speciāla litogrāfijas akmens ar taukainu tušu, kritiņu vai otu, no zīmējuma iegūst novilkumu. Lai iegūtu daudzkrāsainu attēlu, izmanto vairākas litogrāfijas plātes, katrai krāsai savu. Atšķirībā no gravīrām, litogrāfija māksliniekam ļauj veidot darbus tieši akmenī, tas paātrina ilustrāciju tapšanas procesu. Hromolitogrāfijas paņēmiens

ļauj reproducēt gleznieciskus daudzkrāsu attēlus, kuru virsma ir gluda un mazliet atgādina eļļas gleznu, piešķirot attēlam telpiskumu. Bilde “dzīvums” ir viens no iemesliem, kādēļ tās skatītājos, īpaši bērnos, izraisa stipru emocionālo iespaidu. Ņemot vērā jaunās tehnoloģijas zemās izmaksas, radās iespēja piedāvāt pircējam vizuāli spilgtu produktu par zemu cenu. Neskatoties uz krāsu košumu un vizuālo spilgtumu, būtu nevietā runāt par grāmatu apdares mākslinieciskās kvalitātes paaugstināšanos, it īpaši tāpēc, ka hromolitogrāfiju plaši lietoja tieši grāmatniecības zemākajā nišā, veidojot vienkāršotajam saturam atbilstošus attēlus.

Hromolitografēto vāku attēlu pagatavošanai plaši lietoja plānu, zemas kvalitātes papīru, kas noteica grāmatu īso mūžu – vāka aizsargfunkcija bija nesalīdzināmi zemāka nekā ādas vai papas iesējumam. Tādēļ tipogrāfiskos papīra vākus visbiežāk lietoja lētu, īslaicīgas nozīmes sacerējumu iesiešanai. Hromolitografēto vāku bilžu pavadtendence ir grāmatas formāta samazinājums, Latvijā šiem izdevumiem tipisks bija astotdaļformāts. Arī grāmatu apjoms nav liels, vidēji ap 50–60 lappušu.

Melnbaltā litogrāfijas tehnika papildināja tipogrāfijas iekārtu klāstu daudzās Latvijas spiestuvēs jau 19. gadsimta sākumā, bet pēdējā trešdaļā to skaits strauji auga. 70. gadu sākumā grāmatās krāsainu bilžu klātbūtne ir vēl jauna, bet publikā pamanīta parādība. C. H. Bertrams raksta: “Līdz ar grāmatu ir arīdzan bilžu drukāšana šinis dienās savu jauku pieņemšanos visādā skaistā dailībā parādījuse.”¹² 70. gados Jelgavā bija trīs litogrāfijas, bet 90. gados Rīgā jau 20 tipolitogrāfijas un trīs litogrāfijas (bet tikai viena hromolitogrāfija), provinces pilsētas tehnoloģiskā ziņā atpalika, un Vidzemē tipolitogrāfija bija tikai Valkā.¹³ Strauji augošais litogrāfiju skaits tomēr ne vienmēr spēja

8 Villerušs, V. 1986. 19. gadsimta latviešu grāmatu tipogrāfisko papīra vāku informatīvā funkcija. No: *Grāmatas un grāmatnieki: Misiņa bibliotēkas 100. gadadienai, 1885–1985*. 2. izd. Rīga: Zinātne, 155. lpp.

9 *Lexikon der Buchkunst und der Bibliophilie*. 2006. Hamburg: K. K. Walther; Harthann, J. 1997. *The History of the illustrated Book: the Western tradition*. London: Thames and Hudson; *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Bd. 1. 1987. Stuttgart: A. Hiersemann, S. 141; Schlagintweit, H. 1983. *Reproduktionslithographie: Studien zur Funktion technischer, sozialer und kommerzieller Vorgaben in der Bilderproduktion des 19. Jahrhunderts*. Diss. München.

10 *Lexikon der Buchkunst und der Bibliophilie*, S. 266.

11 Turpat, S. 268.

12 Bertram, C. H. 1872. Kādas ziņas par grāmatu drukāšanu. *Latviešu Avīzes*, Nr. 29, 19. (30.) jūl., 229. lpp.

13 Iekšzemes ziņas. 1897. *Dienas Lapa*, Nr. 100, 3. maijs, 2. lpp.

nodrošināt atbilstošas kvalitātes krāsainus attēlus. Vāka bildes pagatavoja tikai dažās tipogrāfijās, kas bija spējīgas nodrošināt atbilstošu kvalitāti, – visproduktīvākā bija Stefenhāģenu firma Jelgavā¹⁴, tai sekoja Heinrihs Alunāns Jelgavā un M. Jākobsons Rīgā. Vēlīnāk bilžainus vākus atsevišķos gadījumos darināja arī citās darbnīcās ārpus lielajiem centriem, piemēram, Liepājā. Bilžu autori grāmatās nav norādīti, un nav arī iegūta informācija par tiem, taču noprotams, ka tās lielākoties ir ārvalstu, domājams, vācu meistarū, darbu kopijas. Vietējo meistarū darbi vāku apdarē ir reti konstatēti (piemēram, daži Mārtiņa Buša (1855–1930) kokgrebumi atsevišķiem Johana Frīdriha Šablovska (1840–1918) izdevumiem) un amatieriski.¹⁵ Arī Rietumeiropas zemēs populārās literatūras sēriju neatņemama sastāvdaļa bija vāks ar tautas bildītēm, Latvijā tipiskie izdevumu veidi no turienes importēti. Domājams, ka tika iepirkti lietoti litogrāfijas akmeņi. Iespējams arī, ka vietējie amatnieki apstrādāja importēto mākslinieku zīmējumus un sagatavoja iespiežamās formas, no gatava zīmējuma pārkopēja attēlu litogrāfijas akmeņi, sagatavoja krāsas, apkalpoja spiedi utt. Attēla idejas un kompozīciju noteica aizgūts mākslinieciskais risinājums, bet tehniskais izpildījums bija vietējo meistarū rokās. No viņu prasmēm bija atkarīga kontūru kontrastainība un krāsu tīrība. Ilustrētie vāki tiek lietoti atbilstoši izdevēju rocībai un vēlmēm, bet sākotnēji tie raksturīgi dažu vadošo triviālliteratūras izdevēju grāmatām, toties mācību un populārzinātniskās literatūras apdarē litogrāfijas tehniskās iespējas tiek izmantotas izzinošu attēlu darināšanai.

Bilžaino vāku lietojums populārās literatūras sēriju apdarē

Bilžainais vāks ir viena no literatūras sēriju veida izdevuma pazīmēm. Atsevišķiem, sērijās neietilpstošiem izdevumiem bilžainos vākus izmanto tikai retos gadījumos. Sēriju princips reprezentē noteikta veida literatūras stilistikās klišējas, reproducē sīzētiskas shēmas, standartam atbilstošus personāžus un situācijas, bet arī noteiktu ārējo formu: izdevuma formātu, pircēju piesaistošu specifisku vāka noformējumu.¹⁶ Vāki atbilst tautas literatūras saturam un pārstāv no viena darba otrā pārņemtus radniecīgus motīvus. Tādējādi vāks signalizē lasītājam par piederību noteiktam žanriski tematiskajam kanonam. Šis kanons reprezentē plašās ļaužu aprindās iecienīto vieglo lasāmvielu jeb, mūsdienu terminoloģijā, populāro literatūru. Vāks kļūst par masu literatūras industrijas būtisku un neatņemamu sastāvdaļu un kalpo plašu iedzīvotāju aprindu izklaides vēlmei, kas atbilst tirgus prasībām. Viegļās lasāmvielas sludinājumos izdevēji piedāvā šīs grāmatas, kā īpašu vērtību uzsverot tās “mākslinieciski izstrādātu vāka gleznu”.

Košās litografētās vāka ilustrācijas sevišķi bija iecienījuši vieglās lasāmvielas izdevēji J. Šablovskis Jelgavā, M. Jākobsons Rīgā, kā arī Heinrihs Alunāns (1835–1904) Jelgavā. Šablovskis sērijā “Tautas bibliotēka” 30 gadu laikā (1875–1904) laida klajā 80 numurus, saglabājot nemainīgu vāka apdares struktūru: ilustrācija aizņēma visu vāku, ietverta dažādu krāsu papīra rāmī. Augšmalā virs bildes tika uzdrukāts sērijas nosaukums un laidiena kārtas numurs, uz gaiša četrstūra grāmatas nosaukums, bet apakšmalā līdzīgi: uz gaišā krāsā nodalītas joslas grāmatas teksta citāts, kas papildina attēloto situāciju. ① Šāds vāka izkārtojums ir pārskatāms, tekstu nodalīšanas

14 *Latvijas mākslas vēsture, 3. sēj., 2. gr., 1780–1890.* 2019. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 173.–174. lpp.

15 Turpat, 174. lpp.

16 Schenda, R. 1977. *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe, 1770–1910.* München: Deutschen Taschenbuch-Verlag, S. 277–278.

paņēmiens ļauj tos ātri saskatīt un uztvert, ne-traucējot bildes uztverei. Šablovskim nebija sa-vas tipogrāfijas, tāpēc grāmatu teksti, tāpat kā vāki, darināti pēc pasūtījuma vairākās Jelgavas spiestuvēs – visbiežāk pie J. F. Stefenhāgena vai Heinriha Alunāna, dažas grāmatas iespieda arī A. Reinbergs.

M. Jēkabsons darbojās Rīgā un sērijā “Īstā tautas bibliotēka” izdeva 31 stāstu grāmatu. Viņa izdevumu vāku apdare nav tik vienvei-dīga kā “Tautas bibliotēkas” laidieniem. Ne-iztrūkstošs tekstuālais elements ir grāmatas nosaukums, turpretim sērijas nosaukums un lai-diena numurs uz vāka te parādās, te tā trūkst. Nav arī teksta citātu, tātad nav paskaidrojumu par bildē attēloto situāciju. Arī nospieduma kvalitāte nav pietiekami kontrastaina un vi-sumā atpaliek no jelgavnieku poligrāfiskās kultūras. Reizēm attēls ievietots ģeometriskā rotājuma apmalē. 2

Bibliotēku krājumos konstatēti arī daži ek-emplāri no H. Alunāna piedzīvojumu un kri-minālliteratūras sērijas “Bibliotēka” astoņiem laidieniem. Alunāns izvēlējies kvadrātveida formātu, nedaudz mazāku nekā Šablovskim, bet poligrāfiskais izpildījums kvalitatīvs. Informācija uz vāka: grāmatas nosaukums un teksta citāts, toties trūkst sērijas nosaukuma (ir tikai numurs).

Citas sērijas atkārtoto minēto sērijas vāka ap-dari, bet ir skaitliski maznozīmīgas. Piemēram, Andreja Auziņa “Vispārējā tautas bibliotēka” apstājas pie vienīgā izdevuma – Čārlza Diken-sa “Sikstuļa”, bet liepājnieks Klāvs Ukstiņš (1832–1904) sērijā “Jaunā tautas bibliotēka” sarūpē divas grāmatas. 3 Arī Pūcišu Ģederta (1847–1919) sērijai nav ilgs mūžs.

Visās sērijās ietilpstošajās grāmatās trūkst teksta ilustrāciju vai, ja atsevišķos gadījumos tās ir, tad melnbaltas. Atsevišķus, pie sērijām nepie-derošus stāstu izdevumus bilžainos vākos tērpa reti. Kā viens no šādiem piemēriem minams A. Burzeta fantastiskais stāsts “Laupītāju va-dons Bernards” (uz vāka “Laupītāju virsnieks”; 1885), kas Pūcišu Ģederta apgādībā iespiests M. Jākobsona drukātavā. 4 Pa kādai krāsainai bildei mēdza ievietot burtnīcu romānu tekstā vai prettitulā, vākus atstājot bez ilustrācijām.

1 F. Frīdriha grāmatas “Jaunības draugs” (Jelgava: J. Šablovskis, 1887) vāks

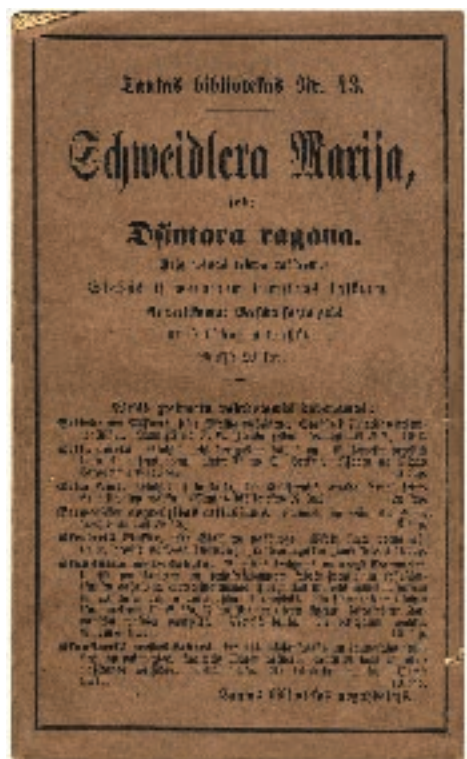
2 Grāmatas “Dzeltenais spoks jeb masku balle” (Rīga: M. Jākobsons, 1886) vāks. Tulkojis Voldemārs Millers

3 Grāmatas “Ivans Mazepa, Mazkrievijas pārvaldnieks (hetmanis)” (Liepāja: K. Ukstiņš, 1883) vāks

4 A. Burzeta grāmatas “Laupītāju virsnieks” (Rīga: Pūcišu Ģederts, 1885) vāks

5 J. H. Kampes grāmatas “Robinsons jaunākais” (Jelgava: J. Šablovskis, 1885) priekšējais un aizmugurējais vāks

Tendence veidot bilžainus vākus arī burtnīcu romāniem pieaug laika ritējumā, piemēram, 20. gadsimta sākuma detektīviem tie ir pat tipiski, un to tradīcija sakņojas 19. gadsimta sēriju izdevumu apdarē.

Pie bilžainā vākā tērpto grāmatu apdares pieder arī ceturtnā vāka noformējums (vāku iekšpusē parasti netika apdrukātas, plānais vāku papīrs arī nepieļautu tā divpusēju ilustrēšanu). Uz tā parasti izvietoja izdevēja reklāmu – grāmatu sarakstus vai ieteicošas anotācijas par kādu atsevišķu jaunizdoto grāmatu. 5

Vāka informatīvi vizuālais veidojums

Kā norādīts iepriekš, vāka bildei pievienotie tekstuālie elementi variējas no sērijas uz sēriju, bet galvenie ir šādi: visiem izdevumiem obligāts elements – grāmatas nosaukums, grāmatu grupas atpazīstamību veicinošs sērijas nosaukums un kārtas numurs, ilustrācijas izpratni padziļinošs ar bildi saskaņots teksta citāts. Citāti palīdz atklāt uz vāka redzamā personāža īpašības, bagātinot vāka informāciju.

Vāka centrālā un vizuāli pievelkošākā daļa – hromolitogrāfijas tehnikā izpildītā sižetiskā ilustrācija – grāmatas apdarē ievieš krāsainību un raibumu un krasi kontrastē ar citās tehnikās darinātajiem vākiem, tās galvenā funkcija – būt pamanāmai, ātri iespaidot un ieintrigēt. Ilustrāciju mākslinieciskais izpildījums pārsvarā ir amatierisks, attēlotās ainas klišeiskas. Vāka kompozīcijās attēlotais personāžs (literārie varoņi) pakārtots sižeta linijai un ir centrālās idejas nesējs. Attēloti nevis statiski objekti vai literāro varoņu portreti, bet darbība, tātad bilde ir sižetiska kompozīcija, kas vizualizē kādu teksta vietu. Ilustrācijās attēlotā epizode netiek izraudzīta nejauši, bet tver kādu kulminācijas punktu stāstā, bīstamas vai izšķirošas situācijas. Tāpēc bilde izraisa asas emocijas un vedina iepazīties ar literāro materiālu. Iespaidu pastiprina krāsainās litogrāfijas tehnikas panāktais telpiskuma efekts. Bilžu lapas parasti apdzīvo vairāki varoņi, tā ir kāda tikšanās, darbība, cīņa, izšķirošs notikums, ļoti bieži darbība

norisinās eksotiskā vai krāšņā dabā, netrūkst arī pret pretinieku pavērstas pistoles. Varoņi pirāti, laupītāji, spoki, augstmaņi, kā arī sievietes visbiežāk dramatiskā vai emocionāli sakāpinātā, vai traģiskā brīdī. Redzami cilvēki, dzīvnieki un vide ne tikai rada emocionālo noskaņu, bet arī ievied potenciālo lasītāju neierastā vidē, sevišķi tad, ja stāstu darbība norisinās eksotiskās zemēs vai neparastās vietās. Tādējādi bilžaino vāku raibums, dinamika un no ierastās vides atrautā tēlainība spēja kāpināt interesi par grāmatas saturu, kas solīja neparastus piedzīvojumus.

Bilžu motīvi un stilistika

Bilžu motīvus var iedalīt divās lielās pamatgrupās: ikdienas tēlojums, tostarp mīlestības sarežģījumi, un piedzīvojumu literatūra – notikumi uz jūras, eksotiskās zemēs, uz vientuļām salām, neparastos apstākļos. Kara attēlojums ir piedzīvojumu literatūras agrinākais paveids, kura popularitātes cēlonis meklējams cīņas asumā. Arī laupītāju romāni un kriminālas intrigas pieder pie šīs literatūras grupas. ⁶

Sadzīves tēlojumos situācija bieži vien ir dramatisks, emocionāli piesātināts vai izšķirošs brīdis cilvēka liktenī, varonis atrodas pat dzīvības apdraudējuma priekšā. Piemēram, Cielavīte sēž raudoša mežā uz celma, vaimnādama čukst: “Dievs, kāpēc tu man to esi darijis.”¹⁷ Jānopērk grāmata, lai uzzinātu, kas bija tas cilvēks vai apstākļi, kas nabaga meiteni noveduši tik bēdīgā bezizejas situācijā. Stāstā “Ulāna sieva” atainots sievas un bērna šķiršanās brīdis no vīra – varbūt uz mūžu, jo vīrs aiziet karā.¹⁸ Kādā citā attēlā traģēdija jau notikusi – vīrs ielicis mirušās sievas galvu savā klēpī un izmisumā pieķēries stabam. Kādreiz ar cilvēku notiek kas krass un ass – viņš krīt, gāžas, ir ievainots, to apdraud zvēru uzbrukums vai notiek kāda cita riskanta darbība. Kādreiz konflikts ir noslēpumains, citreiz nepārprotams, piemēram,

⁶ O. Hokera grāmatas “Zelta jūrmalas varmāks” (Jelgava: J. Šablovskis, 1898) vāks

17 Friss, N. 1898. *Cielavīte*. Jelgava: J. Šablovskis.

18 Friss, N. 1898. *Ulāna sieva*. Jelgava: J. Šablovskis.

strīds aci pret aci vai indēšanas aina. Tipiskas bilžu ainas ir konflikts – kaušanās uz kuģa, cīņa kara laukā, vīru saķeršanās divcīņā, notiek pakalīdzīšanās, bieži kādam ir ierocis rokā un kāds ir apdraudēts. Nereti bildēs ar spokiem vai skeletiem atainoti šausmu momenti, lai izraisītu mistiskas vai reālas bailes. 7

Pie bilžu grāmatu letēm valdošo gaisotni raksturo pedagoga Roberta Bilmaņa nikni izteikts secinājums, ka pie katra avīžu pārdevēja varot ieraudzīt veselu izstādi bilžainas lubu literatūras, uz kuru ielas publika kritot kā mušas uz medu, taču to nesmādē arī pieaugušie: “Nāk māmiņa ar iepirkumiem – apstājas, nāk strādnieks, pārdevēja, skolnieks, ģimnāziste, ierēdnis ar zīmi pierē, students, nāk gliši ģērbušās dāmas – visi apstājas un garā virknē kā dzelzceļa pietātnē pie kases, visi gaida izdevības pieiet tuvāk apskatīt, kā neļēdzīgi uzzīmētie gaisa kuģotāji viens otram šķēpu cauri dur, kā šrapneli sprāgst utt.”¹⁹

Bildē nereti ieprogrammēts adresāts pēc dzimuma vai vecuma. Ja redzami supermeņi ar automātiem – tātad gaidāms piedzīvojums un lasītāji būs pusaudži; ja maskulīni varoņi – tas var būt sieviešu romāns. Bezvainīga, jauna un skaista meitene liecina par romantiskas ievirzes sižetu sievietēm.

Lubu literatūras sekmes grāmatu tirgū nosaka veiksmīga nosaukuma izvēle, jo nosaukums ir grāmatas satura izteicējs un lasītāju pievilinātājs vienlaikus, it īpaši, ja uz vāka trūkst atsauču uz iecienītu autoru vai kādu citu literāra darba atpazīstamības faktoru. Ar nosaukumu sākas autora saruna ar lasītāju, tāpēc tam jāprovocē uz dialogu, nosaukumā iekodēts teksta interpretēšanas virziens, tātad nosaukumam vajadzētu izteikt teksta būtību. Populārās literatūras jomā nosaukuma uzdevums ir piesaistīt lasītāja uzmanību un palīdzēt viņam izvēlēties grāmatu. Ja lasītājs sāk grāmatu lasīt, nosaukums savu uzdevumu ir paveicis. Krievu

7 K. Šmīda grāmatas “Vecais ogļu rācejs un viņa audzēknis Alberts” (Jelgava: J. Šablovskis, 1886) vāks

19 Bilmanis, R. 1914. Latviešu lubu literatūras valstībā. No: *Mūsu kalendārs 1915. gadam*. Rīga: Izglītība, 66. lpp.

izdevējs Aleksandrs Smirdins (*Александр Смирдин*; 1795–1857) uzskatīja, ka nosaukums nosaka stāsta vai romāna likteni.²⁰ Populāros romānus un stāstus pēc nosaukumiem viņš iedalīja trīs galvenajos tipos: ļoti briesmīgs, ļoti līdzietīgs vai smieklīgs. Tas nekas, ka nosaukumi nereti nemaz neatbilda saturam vai pat bija tāli pēc to būtības. Parasti nosaukumā ietvertā ideja atbilst žanra kanonam. Kriminālromānu nosaukumi stilistiski un saturiski būtiski atšķiras no romantisko mīlestības vai sadzīves romānu nosaukumiem. Dāmu beletristikā atslēgvārdi ir, piemēram, mīlestība, sirds, lakstīgala, skūpstis u. tml. Laupītāju romānā vai detektīva diskursā atrodami tādi atslēgvārdi kā varmāks, vara, pazudis u. c. Tipiskākie nosaukumu veidi nosauc varoņa vārdu, varoņa īpašību vai nodarbošanos, nosauc vai raksturo situāciju vai darbības vietu, citē kādu sentenci, pauž aizplivurotu, noslēpumainu domu. Jebkuram nosaukumam jābūt tik efektīgam, lai ieinteresētu lasītāju par grāmatas saturu un rosinātu to izlasīt.

Bilžaino vāku rašanos noteica konkurence par lasītāju grāmatu tirgū. To lietošanas motivācija ir uzmanības pievēršana, lai krāsainais un uzkrītošais vāks izceltos melnbalto grāmatu masā un rosinātu ļaužu iztēli un izšķiršanos par konkrētās grāmatas izvēli, tātad – reklāma. Vāka bildes un tā teksta nolūks ir piespiest lasītāju atvērt vāku. Šim mērķim kalpoja pārdomāti izstrādāts vāka ansamblis – vāka bilde, piesaistošais nosaukums, kā arī intriģējošais citāts.

Bilžaino vāku rezonanse latviešu lasītāju auditorijā

19. gadsimta otrajā pusē, pieaugot ļaužu lasītprasmei un daiļliteratūras, īpaši prozas

grāmatu, piedāvājumam, lasāmvielas patēriņš kļūst masveidīgs, pietiekami liels skaits cilvēku uz grāmatu lūkojas kā uz viņiem pieejamu relaksācijas līdzekli. Iestājas situācija, kad grāmatu skaits pārsniedz iespēju vienam cilvēkam tās visas izlasīt, sāk darboties konkurence izdevēju starpā, katrs cenšas laist klajā tādas grāmatas, kuras nodrošinātu noietu. Populārās literatūras jomā viena no sekmīgas pārdošanas metodēm ir spēja piesaistīt pircēja uzmanību. Vizuāli spilgti, uzkrītoši pasniegts iesaiņojums ir viens no piesaistes paņēmieniem, un grāmatu vizītkarte ir vāks. Vāka pievilcība šo cilvēku acīs bieži vien ir izšķiroša, izvēloties grāmatu uz tirgus letes vai kolportiera somā.

Jau gadsimtu gaitā bija pierādīts, ka attēls rosina lasīšanas interesi. Agrīnākie tautā iecienītākie bilžu veidi bija autoritāšu portreti (Pestītāja un citu svēto bildes, valdnieku un izcilu personu portreti). Lai ieinteresētu grāmatas lasīšanā, bildītes izmantoja bērnu lasīšanas mācībā. Tā K. Švānbergs, raksturojot Ernesta Dinsberga lasīšanas treniņiem paredzētās “50 pasaciņas ar bildēm”, īpašu vērtību saskata attēlos: “Ši īpaši to kūtrāku bērnu velk kā no miega ārā, jo kurš bērns nu bildes labprāt neskatīs [...]”²¹ Pakāpeniski tēlu galerija paplašinās ar literārajiem varoņiem. Bilžainie vāki ne vien rāda lasītāju publikā apbētos vēsturiskos personāžus, bet piedāvā iepazīt jaunus literārus tipus. Nav šaubu, ka bilžainie vāki veicināja triviālliteratūras izplatību, kas savukārt neatbilda sabiedrības ideoloģisko vadītāju vēlmēm izkopt publikas literāri māksliniecisko gaumi. Tāpēc nopietnas, jēgpilnas literatūras aizstāvji ar izteiktu radikālismu vērsās pret skarbjaiem asiņainajiem stāstiem un to attēliem. Viens no aktīvākajiem lubu literatūras apkarotājiem – Andrejs Upīts – raksta: “Jo pasīvāks un mazdūšīgāks kāds cilvēks, jo vairāk viņš iejūsminās par tā varoņa dūšu un revolveriem, kas uz burtņicas vāka vai kinematogrāfa bildē. [...] viņš ir

20 Смирдин Александр Филиппович. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. Т. 30а.* 1900. СПб.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, с. 528.

21 Švānbergs, K. 1868. Par lasīt mācīšanu mājās! *Latviešu Avīzes* (pielikums Baznīcas un skolas ziņas), Nr. 39, 25. sept. (7. okt.), 78. lpp.

simbols tai “mākslai”, kas no neizglītības un nospietības sūc sev dzīvības sulu, kā parazī-tisks stīgu stāds, kas barojas no trūdoša koka miesas.”²² Tomēr kritiskie spriedumi vismaz acīmredzamā veidā neietekmēja ļaužu izvēli. Bildes cilvēkiem patika.

Izdevēju aprēķins ar bildi piesaistīt pir-cējus sakņojas ļaužu attieksmē pret attēlu jeb, kā toreiz sacīja, bildēm, bet “pervētas bildes” tika augstāk vērtētas par melnbalta-jām. Pēteris Ērmanis (1893–1969) atceras, ka bildes pastiprinājušas lasītā iespaidus: “Viss, kas stāstā neomulīgs un baidīgs, bildē redzēts kļūst divkārt ass un spilgts.”²³ Bēniņos viņš atradis stāstu “Krusta kalna pils”, vienu no bērnības tumšajiem biediem, kas izraisījis bailes. Grāmatā “Sadedzināta parādu zīme” bijusi bilde, kur grāfs gatavojas šaut trīs blē-žus, arī šī bilde, tāpat kā stāsts, izraisījusi nepatīkamas izjūtas. Arī rakstnieku Doku Ati (1861–1903) mazotnē bildes biedējušas. Viņš

atceras: “Grāmatā bija kaulu cilvēks. Galva kā ola ar diviem melniem caurumiem, deguns nolauzts, roku stilbi, kāju stilbi, ribas... viss līdz nagu galiņiem kauls kas kauls. [...] Man vai sirds riņķi griezās aiz liela riebuma un iz-bailēm.”²⁴ Turpretim Jānim Jaunsudrabiņam (1877–1962) patikušas dinamiskas bildes: “Un kur tad vēl vesels pulks kara bilžu! Kā tur lodes gāja pa gaisu, kā putni, un kā plīsa, zemē no-kritušas! [...] Krievs iedūris štiku turkam krūtīs; bet otrs turks, pagāns, sita krievu zaldātiņam ar plintes resgali pa galvu.”²⁵

“Ikkatrai grāmatai toreiz bija sava seja. Tā bija bilde uz vāka, kurai vajadzēja attēlot brī-nišķīgos notikumus tur iekšā. Zilos svārkos un sarkanās biksēs tur rādījās nebēdīgi jūrnieki vai drošsirdīgi prēriju mednieki šautenēm plec-os un dunčiem aiz jostas. Kuģis, kas pilnām burām dodas tālumā, solīja stāstus par piedzīvojumiem un svešām zemēm,” bilžu burvības rezumējumu sniedzis Kārlis Skalbe.²⁶

AVOTI UN LITERATŪRA

- Apīnis, A. 1977. *Latviešu grāmatniecība no pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām*. Rīga: Liesma.
- Bertram, C. H. 1872. Kādas ziņas par grāmatu drukāšanu. *Latviešu Avizes*, Nr. 29, 19. (30.) jūl., 229.–230. lpp.
- Bilmanis, R. 1914. Latviešu lubu literatūras valstībā. No: *Mūsu kalendārs 1915. gadam*. Rīga: Izglītība.
- Chabouillet, J. M. A. 1858. *Catalogue général et raisonné des camées et pierres gravées de la Bibliotheque Impériale...* Paris: Claye.
- Delen, A. J. J. 1824. *Histoire de la gravure dans les anciens Pays-Bas et les provinces Belges*. Paris et Bruxelles: Les Editions d'Art et d'Histoire.
- Doku, A. 1927. *Mans dzīves rīts*. Rīga: Valters un Rapa, 22. lpp.

- Ērmanis, P. 1954. *Atmiņu vija*. Čikāga: Alfrēds Kalnājs.
- Frīss, N. 1898. *Cielavīte*. Jelgava: J. Šablovskis.
- Frīss, N. 1898. *Ulāna sieva*. Jelgava: J. Šablovskis.
- Harthann J. 1997. *The History of the Illustrated Book: the Western tradition*. London: Thames and Hudson.
- lekšzemes ziņas. 1897. *Dienas Lapa*, Nr. 100, 3. maijs, 2. lpp.
- Jaunsudrabiņš, J. 1914. *Baltā grāmata*. Rīga: [Dzirciemnieki], 81. lpp.
- Latvijas mākslas vēsture, 3. sēj., 2. gr., 1780–1890*. 2019. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts; Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 173.–174. lpp.

22 Upīts, A. 1910. Šerloks Holms. No: Upīts, A. *Studijas un kritikas*. 1. sēj. Rīga: “Zvaigznes” izdevums, 73., 75. lpp.

23 Ērmanis, P. 1954. *Atmiņu vija*. Čikāga: Alfrēds Kalnājs, 120. lpp.

24 Doku, A. 1927. *Mans dzīves rīts*. Rīga: Valters un Rapa, 22. lpp.

25 Jaunsudrabiņš, J. 1914. *Baltā grāmata*. Rīga: [Dzirciemnieki], 81. lpp.

26 Skalbe, K. 1980. Manas grāmatnieka gaitas. No: Skalbe, K. *Dzīvības siltums*. Rīga: Liesma, 112. lpp.

- Law, G., Patten, R. L. 2009. The serial revolution. In: McKitterick, D. (ed.) *The Cambridge history of the Book in Britain*. Vol. 6, 1830–1914. Cambridge: Cambridge University Press, p. 144–171.
- Lexikon der Buchkunst und der Bibliophilie*. 2006. Hamburg: K. K. Walther.
- Lexikon des gesamten Buchwesens*. Bd. 1. 1987. Stuttgart: A. Hiersemann.
- Lyons, M. 2010. *History of Reading and Writing in the Western World*. New York: Palgrave Macmillan, p. 138.
- Misiņš, J. 1925. *Latviešu rakstniecības rādītājs*. 2. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 18.–46. lpp.
- Schlagintweit, H. 1983. *Reproduktionslithographie: Studien zur Funktion technischer, sozialer und kommerzieller Vorgaben in der Bilderproduktion des 19. Jahrhunderts*. Diss. München.
- Schenda, R. 1966. Ein französischer Bilderbogenkatalog aus dem Jahre 1860. In: *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, Bd. 62, S. 52.
- Schenda, R. 1977. *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe, 1770–1910*. München: Deutschen Taschenbuch-Verlag, S. 277–278.
- Skalbe, K. 1980. Manas grāmatnieka gaitas. No: Skalbe, K. *Dzīvības siltums*. Rīga: Liesma, 112.–114. lpp.
- Švānbergs, K. 1868. Par lasīt mācīšanu mājās! *Latviešu Avīzes* (pielikums Baznīcas un skolas ziņas), Nr. 39, 25. sept. (7. okt.), 78.–79. lpp.
- Upīts, A. 1910. Šerloks Holms. No: Upīts A. *Studijas un kritikas*. 1. sēj. Rīga: "Zvaigznes" izdevums, 66.–75. lpp.
- Villerušs, V. 1986. 19. gadsimta latviešu grāmatu tipogrāfisko papīra vāku informatīvā funkcija. No: *Grāmatas un grāmatnieki: Misiņa bibliotēkas 100. gadadienai, 1885–1985*. 2. izd. Rīga: Zinātne, 146.–159. lpp.
- Смирдин Александр Филиппович. 1900. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. Т. 30а*. СПб.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, с. 528.

Austra Avotiņa

Liber Meus. Pēterim Upītim 120

Atslēgvārdi: Latvijas grafikas vēsture, ekslibris – grāmatzīme, Pēteris Upītis, grafikas augstspiedes tehnikas.

Pētījumā iezīmētas divas daļas – pirmā veltīta ekslibrim jeb grāmatzīmei, kas Latvijā piedzīvoja savus uzplaukuma gadus 20. gadsimta otrajā pusē, un otrā daļa veltīta vienam no izcilākajiem šī grafikas žanra meistariem – Pēterim Upītim (1899–1989). 1 2019. gadā atzīmējām P. Upīša 120. gadadienu, bet pirmā mākslinieciskā grāmatzīme Latvijā tapusi 1897. gadā – tāpat divus gadus pirms viņa dzimšanas dienas. Tā ir grāmatzīme, ko Evai Sundblādei litogrāfijas tehnikā darinājis grafiķis Rihards Zariņš.

Zīme grāmatā – grāmatzīme – ir ne tikai īpašs mākslas darbs, tas ir arī stāsts par lasītāju, par viņa gaumi, interesēm un vajībām. Mākslinieks šajā simbolā ir kā starpnieks, kuram nepieciešama vērīga acs, ass prāts un ļoti augsta meistarība. Ekslibris jeb grāmatzīme ir kā piederības apliecinājums, īpašnieka zīmogs, personības simbols, kurš ir ietilpīgs un kura nozīme ir telpiski daudzslāņaina. Ekslibris ir īpašs arī tādēļ, ka tas ir miniatūrdarbs, ko parasti veido kādā no grafikas oriģināltechnikām, īpaši ksilogrāfijā, no kuras klišejas var iegūt lielu skaitu novilkumu. Šāds mākslas darbs no mākslinieka prasa ārkārtīgu meistarību, virtuozitāti un spēju koncentrēti mazā formā pateikt svarīgāko. Ekslibru māksla ir īpaša, tai nepieciešama ļoti lakoniska, precīza forma un saprotams vēstījums, lai gan arī bieži – simboliski vispārināts saturs. Tas ir grafikas dizaina meistardarbs.

Īpašuma piederības zīme

Īpašuma piederības zīmes ir senas kā pasaule. Tās atrodam gan Ēģiptē, gan Asīrijā. Cilvēki arvien ir vēlējušies savas lietas iezīmēt. Arī visas ražotāju un izgatavotāju zīmes, ko mūsdienās saucam par logo, faktiski ir īpašuma zīmes. No vissenākajiem laikiem ir saglabājušās dažādas lietas, kuru izcelsmi un piederību varam noteikt pēc īpašām zīmēm. Ilgu laiku par tādām kalpoja ģerboņi – gan pilsētu, gan dzimtu. Pateicoties tām, daudzas lietas pašlaik var atgriezties sākotnējā kolekcijā. Īpašuma zīmes tika liktas uz traukiem, mēbelēm, un pat apģērbu rotājumā kā organiska sastāvdaļa tika izmantoti iniciāļi – monogrammas.

Vēl arvien kā īpašas, īpašniekam noteikti atgriežamas ir grāmatas. Vērtīgākās no tām iezīmējam ar kādu īpašuma zīmi – kaut vai tikai ierakstām savu vārdu. Grāmatas ir kaut kas ļoti īpašs, tām ir speciāla vieta istabā, tās ir sarindotas pēc noteiktas, īpašniekam vien zināmas kārtības. Atverot grāmata mūs it kā ielaiž pa durvīm, bet aizverot tajā paliek daļiņa no mums. Tās ir ļoti intīmas attiecības, īpašas tādēļ, ka nav izstāstāmas. Izcilais krievu mākslinieks Vladimirs Favorskis (*Владимир Фаворский*; 1886–1964) savos teorētiskajos darbos par grafiku un grāmatu mākslu salīdzina grāmatu ar arhitektūru – celtni, kuras ārējā redzamā vai tehniskā funkcija ir dzīvesvietas radīšana. Savukārt grāmatai tāda funkcija ir zināšanu ieguve. Bet salīdzinot redzam, ka abām ir vēl otra, varbūt pat svarīgāka funkcija – tā ilgst telpā un laikā. Tā var mainīties,

tās attīstību stimulē neatņemamā, klātesošā tehniskā funkcija. Grāmata ir kā pasaule – īpaša un vienreizēja, tāpat kā māja. Un katrai mājai ir saimnieks, katrai ir numurs, plāksnīte ar īpašnieka vārdu. Viņš atbild par visu, kas ar māju notiek. Uzraksts – privātīpašums – liek mums izturēties ar bijību.

Arī grāmata ir privātīpašums. Grāmatu telpiskums un laikietilpība noteikti spēj ietvert lasītāju dzīves daļiņu. Tāpēc arī bibliotēkās atmosfēra ir tik mainīga, savāda un ne visiem paciešama. Tieši bibliotēku veidotāji arī bija senāko grāmatzīmju pasūtītāji, grāmatzīme jau esot bijusi Ninives valdniekam Ašurbanipalam 7. gadsimtā pirms Kristus. Zīmes un ierakstus grāmatās pat tiesa atzina par pietiekošu īpašuma pierādījumu. Dažādu ierakstu esamība, kaut arī sena, tomēr ir tikai pieņēmums, ka tieši tādā veidā ir radusies tradīcija lietot ekslibri.

Ekslibris tomēr nav tikai īpašuma zīme. To drīzāk var nosaukt par īpašnieka simbolu – zīmi, kura ir ietilpīga un kuras nozīme ir telpiski daudzslāņaina. Tā stāsta par grāmatas saimnieku visu – gan to, kas ārēji redzams un viegli nolasāms svešajam, gan arī to īpašo un noslēpumaino, kas atpazīstams tikai tam, kas labi pazīst adresātu un zina pat to, ko paši īpašnieki par sevi nezina. Tāpēc labu – patiesi atbilstošu un ļoti piemērotu – ekslibri var izgatavot tikai pazīstamam cilvēkam. Lieliskākās ir tieši tās zīmes, kas pilnīgā veidā, kā simbols mums atklāj īpašnieka vērtības un paradumus. Šādā uzdevumā apvienojas gan psihologa un novērotāja spējas, gan kolosāls mākslinieka talants. Tādās zīmēs mēs nejūtam disonansi starp amata meistarību un attēloto objektu. Mēs vispār nejūtam to, kā tā ir darināta. Nav svarīgi, vai tas ir augstspiedums vai dobspiedums, kokgrebums vai kokdzelums, ekslibris visu sintezē unikālā veidā, un neredzamais kļūst par redzamo. Būtisks temata pamatojums ir fakts, ka latviešu mākslinieku vecākās paaudzes ieguldījumu mākslinieciskās grāmatzīmes izveidošanā un attīstībā ir pētījis un aprakstījis tieši Pēteris Upītis, akcentējot un izceļot trīs autorus – Rihardu Zariņu (1869–1939), Sigismundu Vidbergu (1890–1970) un Niklāvu Strunki

1 Pēteris Upītis, 1984. gads. Foto no K. Upīša kolekcijas

2 Imanta Ziedoņa grāmata. 1971. Ksilogrāfija. Op. 204

(1894–1966). Viņš sniedzis kopumā plašu vēsturisku ieskatu šajā tematā.¹

Mākslinieciskā grāmatzīme ir kā biogrāfija. Talantīga mākslinieka rokā top zīme, kurā redzam vizuālas, simboliskas atsaucis uz adresāta izglītību, mīlestību un vaļaspriekiem. Tāda zīme, kas ielīmēta priekšlapā, ir kā pierādījums grāmatas kvalitātei. Kaut tās ir pavisam miniatūras, tām ir sava klasifikācija. Tās var iedalīt heraldiskajās, sižetiskajās un tā sauktajās šrifta grāmatzīmēs. Ar šo dalīšanu gan nodarbojas nevis mākslinieki vai lasītāji, bet gan tikai kolekcionāri, kuri apvienojušies starptautiskā organizācijā *Federation Internationale des Societes d'Amateurs d'Exlibris* (FISAE), ko nodibināja 14 ekslibra biedrības 1966. gadā XI kongresa laikā Hamburgā. Federācija ir kļuvusi par oficiālu UNESCO organizāciju, kurā var iestāties nevis privātpersonas, bet tikai atsevišķu valstu biedrības. Jau ilgi pirms tam, 1953. gadā, Austrijā notika pirmais kongress, kurā piedalījās aptuveni 60 cilvēki no septiņām valstīm. Šobrīd FISAE apvieno 43 ekslibra biedrības, nodarbojas ar koordinācijas jautājumiem, palīdz uzturēt kontaktus starp dažādu valstu māksliniekiem un kolekcionāriem. Biedrība, kas vienlaicīgi apvieno gan tos, kas krāj un kolekcionē, gan tos, kas izgatavo šos miniatūrgrafikas darbus, šķiet, ir visai unikāla tieši šī iemesla dēļ. Īpaši nozīmīgs šādu apvienību vēsturē bija 1891. gads, kad gandrīz vienlaicīgi vairākās valstīs tika dibinātas īpašas ekslibra interesentu biedrības. Pirmās gods tomēr pieder Londonā dibinātajai, kurā varēja darboties jebkurš gribētājs no visas pasaules. Jau pirmajā gadā sāka iznākt specializēts žurnāls (“Journal of the Exlibris Society”) un vairāki simti mākslinieku un kolekcionāru kļuva par šīs biedrības aktivistiem.

Kopš šī senā laika ļoti daudz kas ir mainījies. Agrāk kolekcionāri galvenokārt nodarbojās ar senu mākslas darbu kolekcionēšanu, bet tagad ir notikusi ļoti specifiska interešu

diferenciācija – tie izvēlas savu konkrētu tēmu: citam tie ir kaķi, citam zirgi, citam bibliotēkas, rakstnieki, sievietes vai erotika. Visai populāras ir augstdzimušo personu heraldiskās grāmatzīmes. Kolekcijas specializācija var būt ļoti šaura, tāpēc, lai to papildinātu, jānodarbojas ļoti aktīvi arī ar mākslas darbu apmaiņu, kurai regulārajiem kongresos tiek atvēlēts speciāls laiks. Interesanti, ka ir izstrādāti arī kolekciju apjoma standarti: ja kolekcijā ir mazāk nekā 40 000 vienību – tā skaitās neliela, bet, lai tā drīkstētu saukties par lielu kolekciju, tajā jābūt vairāk nekā 80 000 vienību.

Tieši kolekcionāri kultivē un uztur šo mākslas veidu, jo diemžēl nevar savas kolekcijas lietot tām atbilstošā kārtībā. Līdz ar to zūd pati grāmatzīmes būtība – šo likteņa skarbumu var labāk saprast, ja to atkal salīdzinām kā iepriekš ar māju – tā ir kā mājas numura plāksnīte bez mājas...

Kā jebkurā mākslas darbā autors neizbēgami atklāj daļu no sevis, tā arī, darinot grāmatzīmi, neizbēgami parādās mākslinieka pasaules redzējums. **2**

“Pēterim Upītim 80-ajā jubilejā

Jūs esat mēra etalons
tai ainavai, kas aiziet.
Jo dēlītis – tas tikai koks,
Ko jūs ar kalnu graiziet.

Bet dēli iegriež pakalpus
ar ozoliem; ar sirdi,
un reizēm tajos milži dus
un stārķus skaidri dzirdi,

vai atkal – zīles kaut kur krīt,
tā krīt, ka – Dieva zemīt,
kur kāju likt, kur soli mīt,
kā zīlei virsū nemīt?!

Ak, vēl būs elle un būs sērs.
Un lauki būs! Un – maize!
Jūs esat vecais paraugmērs
tai ainavai, kas aiziet.

Cieņā, lepnumā un simpātijās
Imants Ziedonis, 1979. gadā”²

1 Upītis, P. 1958. Pirmās latviešu mākslinieciskās grāmatzīmes. No: *Latviešu tēlotāja māksla*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 307.–325. lpp.

2009. gada oktobrī Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja kolonnu zālē bija skatāma P. Upītim veltīta piemiņas izstāde “Aizejošā

ainava”. To bija sarīkojuši kuplās Upīša dzimtas pārstāvji, bet īpašs paldies jāsaņem mākslinieka meitai Ainei Zandersonei un mazdēlam Kasparam Upītim. Izstādes atklāšanā netika teiktas pacilājošas oficiālas runas – viss bija kā mājās. Kaspara sarūpētie video, kuros varēja redzēt P. Upīti viņa ikdienas gaitās, dzirdēt viņa balsi, sajūst viņa klātbūtni, sanākušo publiku, šķiet, atgriezta tajos tālajos gados, kad par brīvu Latviju tikai sapņojām, bet dzimtenes daba bija ne tikai mežu ieguves teritorija, bet arī patriotisma simbols un bezgalīgs iedvesmas avots. Arī izstādes nosaukumā radnieki gribēja ielikt šo domu: aizejošā ainava, kādu to redzam grafiķa darbos, tāda nebūs vairs nekad. Vēsturiski romantiska, aizejoša (gan tiešā, gan pārnestā nozīmē) Latvijas daba atklājās arī izstādītajos Upīša darbos – īpaši izceļot 50. gadu daiļrades posmu, kurā, šķiet, bija sasniegta radošā gara virsotne.

Uz atklāšanu bija ieradusies uzticīgākā P. Upīša studente Elita Viliama un, īpaši izceļot mākslinieka devumu ekslibra jomā, teica sirsniņus vārdus. **3** Neparastu dzīvību un klātesamības sajūtu radīja Dzidras Ezergailes apsveikuma vārdi – viņa nolasiņa fragmentus no savas pēdējās sarunas ar kolēģi. **4** Tam ir īpaša vērtība, jo Dzidra Ezergaile P. Upītim ir darinājusi gandrīz simts grāmatzīmes. Izstādes atklāšanā pāris stundas pārvērtās veselā ceļojumā laikā; atmiņas, iespaidi, skumjas un prieks – tas viss vijās kopā un, skatot mazmazmeitas spēlētajai vijolei, aizveda ikvienu tajā pasaulē, kurā dzīvoja un strādāja Latvijas grafikas vecmeistars.

Pēteris Upītis ir izcils Latvijas grafikas meistars, kura ieguldījuma rūpīgu izpēti esam meistaram parādā. Plašāku monogrāfiju ir sarakstījusi Genoveva Tidomane (1975)³, daiļradi raksturojis Miķelis Ivanovs (1961)⁴, bet rūpīgu

3 Elita Viliama. 1983. Ksilogrāfija. Op. 635

4 Dzidras Ezergailes grāmata. 79 × 50 mm. 1955. Kokdzelums. Op. 11

3 Tidomane, G. 1975. *Pēteris Upītis*. Rīga: Liesma.

4 Ivanovs, M. 1961. *Pēteris Upītis: grafikas reprodukciju albums*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

un neatkārtojamo viņa grafisko rokrakstu raksturojis Jānis Siliņš (1993)⁵.

Ar lielu atbildības sajūtu P. Upītis attīstīja savus Dieva dotos talantus. Grafiķa un pedagoga darbs bija arī viņa dzīve, bet visu vienojošais moto – mīlestība pret mākslu. Sākot no 1945. gada un vairāk nekā pusgadsimtu viņš bija aktīvs Latvijas Mākslas akadēmijas darbinieks – kā dekāns, atbildīgi veicot administratīvā darba grūtos pienākumus, un kā profesors, savā akadēmiskajā darbībā mācot un iedvesmojot studentus. Abas šīs jomas nav atdalāmas, jo viena otru papildina, veido ideālu kontekstu kā paraugu ikvienam, kas to meklē. Aizrautīgs, neatlaidīgs, mērķtiecīgs – tādu studenti atceras P. Upīti. Personības spēks, amata prasme, vēstures zināšanas, pieredze – tās ir bagātības, kuras neizsīkst un kuras P. Upītis dalīja saviem studentiem. Starp viņa studentiem minami tādi ievērojami Latvijas grafiķi kā, piemēram, Zigurds Zuze (1929–2003) un Dainis Rožkalns (1928–2018), bērnu grāmatu ilustratore Anita Paegle (1956). Pateicoties viņa aktivitātei un entuziasmam, Latvijā 20. gadsimta otrajā pusē aktīvi strādāja vesela grāmatzīmju meistarų skola – Dzidra Ezergaile (1926–2013), Gunārs Krollis (1932), Inārs Helmūts (1934), Elita Viliama (1954) un daudzi citi.

Par neatņemamu pedagoga darba daļu Pēteris Upītis uzskatīja arī mērķtiecīgu pētniecību, viņam piederēja plaša bibliotēka, viņš kolekcionēja grāmatzīmes (kolekcijā bija vairāk nekā 20 000 šo unikālo miniatūrgrafikas darbu), viņš ne tikai vāca monogrāfiskus materiālus par Teodoru Ūderu (1868–1915), Jāni Plēpi (1909–1947) un par savu skolotāju Rihardu Zariņu, bet arī cītīgi sekoja līdzī visam aktuālajam. Neatņemama viņa dzīves sastāvdaļa bija arī neatlaidīga Latvijas mākslas vēstures interesantāko lappušu un mākslinieka amata popularizēšana, īpaši 60. un 70. gados P. Upītis bija simtiem tikšanos dalībnieks, viņš nekad

neatteicās no sarunām par mākslu, arvien bija gatavs lasīt referātus un dalīties ar savām unikālajām, plašajām zināšanām un pieredzi, pārsteidzot daudzus ar savu unikālo atmiņu. Kādā audiomateriālā viņš stāsta par 1943. gada vasaru, kad desmit dienas pavadītas Piebalgā. Vākti materiāli ilustrācijām Antona Austrīņa (1884–1934) bērniņas atmiņām “Puišķans”, kas kara apstākļu dēļ tā arī palika neizdotas. Kādā dienā viņš esot aizgājis līdz “Skalbitēm” (Kārļa Skalbes (1879–1945) mājām “Saulrieti”), un pievakarē abi, sēžot pirtiņas priekšā, vērojuši saulrietu. Skalbe teicis: šodien ir atnākusi vasara... Tas bijis 23. jūlijs. Tā Piebalgā mēdz notikt arī tagad – pēc astoņdesmit gadiem.

Kā grafiķis Pēteris Upītis bija izvēlējis visgrūtāko augstspieduma tehniku – kokdzelumu. Mākslas zinātnieks Jānis Siliņš (1896–1991) apraksta iespējamus iemeslus šādas grūtas tehnikas izvēlei un, komentējot arī citus vie-dokļus, raksta, ka “kokdzelumus Upītis sācis izstādīt tikai sākot ar 1939. g., sākot tos darināt 1938. g.”⁶. Autors izceļ apgāda “Zelta Ābele” nozīmi kokdzeluma popularitātē un raksta: “Īsta kustība Latvijas jaunajā ksilogrāfijā sākās, nodibinoties grafiķu pudurim, kam šī nozare kļuva par mērķtiecīgu galveno uzdevumu.”⁷ Šeit domāta Rīgas Grafiķu biedriba, kurai piederīgi bija kokgriezēji Aleksandrs Birzenieks (1893–1980), Izaks Fridlenders (1890–1968), Jurijs Rikovskis (1893–1937) un Aleksandrs Štrombergs (1892–1956). Pēteris Upītis savos teorētiskajos darbos kā vienu no iemesliem ksilogrāfijas uzplaukumam min Jāņa Akuratera grāmatas “Kalpa zēna vasara” iznākšanu 1936. gadā. Tajā bija Jāņa Plēpja “gravējumi kokā”. “.. tas bija vesels notikums mūsu grafikas laukā, ksilogrāfijas uzplaukuma sākums [...] Plēpis nāca klajā ar savām ilustrācijām, kam piemita vēl nekur līdz šim neredzēts izteismīgs vienkāršojums, atjautīga apdare, spraiģa un

5 Siliņš, J. 1993. *Latvijas māksla, 1915–1940. III d.* Stokholma: Daugava.

6 Siliņš, J. 1993. *Latvijas māksla, 1915–1940. III d.* Stokholma: Daugava, 51. lpp.

7 Turpat, 97. lpp.

ritmiska kustība, labs krāsu plankumu izkārtojums, īsts māksliniecisks vēriens.”⁸

Cietā kokā, pretšķiedrā grieztie galdiņi (kā tos sauc paši grafiķi) jeb klišeja ir šo darbu oriģināli. Katrs no tiem – dzīvības avots mākslas darbam.⁹ Katrs no tiem – vesels stāsts. Tajos kā dienasgrāmatā rūpīgi analizēts viss redzētais, domātais un meistaram svarīgais. Novilkumus jeb estampus, kas atklāj galdiņos ieslēgtos noslēpumus, padara tos acij tīkamus un izstādīšanai piemērotus, nosacīti varam iedalīt divās lielās grupās: tās ir ainavas, kurās fiksēts un radoši atveidots Latvijas dabas tēls, un grāmatzīmes, kurās meistars atklāj savu attieksmi pret cilvēkiem, demonstrē spēju asi un simboliski precīzi atklāt katra personību. **5** **6** Neskatoties uz nelielajiem estampu izmēriem – formātu garākā mala tikai nereti pārsniedz 30 centimetrus, bet mazākajos darbos īsākā mala reizēm ir tikai 3,5 centimetri, grafiku kompozīcija arvien atstāj monumentālu iespaidu. To rada gan kokgrebuma tehnikas īpatnība, kur galvenais izteiksmes līdzeklis ir melnbalti, lineāri ekspressīvi, ritmiskās grupās kārtoti laukumi, gan arī perspektīvas lietojums, kur horizonts arvien ir augstu un sižets aplūkojams gluži kā renesanses darbos – it kā no putna lidojuma.

Viens no grūtākajiem uzdevumiem jebkurā estampa grafikas tehnikā ir drošs, veikls un precīzs štrihs, ko Pēteris Upītis apgūst, mācoties Latvijas Mākslas akadēmijā Riharda Zariņa grafikas meistardarbnīcā, un pārlicinot spoguļattēla izmantojums, kas nereti ietekmē vienotas kompozīcijas izveidi. Arī šajā ziņā P. Upītis ir pierādījis virtuozitāti, kura ir samērojama ar vācu renesanses lielmeistara Albrehta Dīrera (*Albrecht Dürer*; 1471–1528) kokgriezumiem (jo viņš pirmais savos estampos ne tikai izcēla attēlojamā siluetu, bet arī panāca koptēla tonālu daudzveidību un štrihojuma atbilstību tēla formai) un krievu skolas talantīgā grāmatu

8 Upītis, P. 1960. Jānis Eduards Plēpis. No: *Latviešu tēlotāja māksla*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 332. lpp.

9 Tidomane, G. 1975. *Pēteris Upītis*, 67. lpp.

5 Elza Kaudzīte. 74 × 61 mm. 1927. Litogrāfija. Op. 1

6 J. R. (Jānis Roze). 1940. 71 × 35 mm. Ksilogrāfija. Op. 10

grafika Vladimira Favorska unikālajiem miniatūrdarbiem. No pieminētajiem P. Upīša darbi ieguvuši kvalitāti, kas ir unikāla melnbaltām grafikas lapām, – tās atšķiras ar citu kolorītu. Tas ir tikai Latvijai raksturīgs. Daudz ir rakstīts par to, cik krāsainas nereti šķiet melnbaltās grafikas lapas – Upīša darbos ne tikai redzam tumšos mežus, zeltainās pļavas, baltos mākonus, bet arī jūtam smaržas – zāles, ezera un sēņu – un dažreiz dzirdam pat skaņas: kā vējš šūpo koku galotnes, kā dzied putni, čalo strauts. Nāk prātā Alfrēda Kalniņa (1879–1951) dziesmas “Brīnos es, kad rudens diena...” melodija – skumja, apcerīga, ziemeļnieciski atturīga. Grafikas lapās tādu sajūtu bagātību rada rūpīgs, neatlaidīgs meklējumu ceļš, kur nereti top daudzas variācijas par it kā vienu tēmu.

Savās atmiņās Pēteris Upītis stāsta: “.. ik gadu uz saviem Čočuriem braucu vismaz divas, trīs reizes. Tās takas, birztaļas, purviņi, pakalni un birztaļas – tās piepilda manus sirds nostūrīšus, tās visu laiku nāk man līdzi, jo skaistāk nav nekur uz pasaules. Tur es esmu savā vidē, savā elementā. Bez skicēm nekad neatgriežos, skices ir svarīgas, tas ir kā iemūžinot to sajūtu. Īpaši man patīk pievakares, kad garas ēnas. Es neko nepārnesu burtiski, atļaujos kompozicionālu patvarību, indivīda patvarību. Ja to neizdara, tad jau paliek par fotoobjektīvu, es veidoju savu kompozīciju, mainot redzēto ne uz leju, bet uz augšu. Tie ir mirkļa momenti, kas ir zelta graudiņu vērti.” Katra estampa lapa ir šāds zelta graudiņš, solis tuvāk tēmai – izpratnei par būtiskāko. Ar katru soli pilnveidojas lineārā izteiksme, tonālais risinājums un kompozīcija. Garajā dzīvē tapušas neskaitāmas lapas, tās grupētas tematiski (ciklā “Lirika”, “Gauja”, “Druvas”, “Karpati” u. c.), bet nav ierobežotas hronoloģiski, kas tikai pierāda iepriekš teikto – meklējumu ceļš māksliniekam arvien bijis interesants. Katra estampa lapa ir ne tikai iepriekšējās idejas papildījums, bet arī nākamās sākums. Tā tas ir, piemēram, ciklā “Lirika”, kur pirmās lapas tapušas jau 1948. gadā.

Īpaša tēma mākslinieka daiļradē ir ekslibri. Jau 1927. gadā, būdams students, viņš ieguva savas kolekcijas pirmos eksemplārus – skolotāja

7 Mana grāmata. Kaspariņš. K. Upītim darināta grāmatzīme. 40 × 50 mm. Ksilogrāfija

8 Ene Ambur. 82 × 85 mm. 1981. Kokdzelums. Op. 542

Riharda Zariņa grāmatzīmju novilkumus. Tad top arī pirmie paša veidotie ekslibri. Par daiļrades neatņemamu sastāvdaļu tie kļūst, sākot ar 1955. gadu. Jau 1961. gadā Latvijas grafiķis piedalās ar savām grāmatzīmēm izstādē Leipcīgā, Vācijā, kas notiek sakarā ar VIII internacionālo grāmatzīmju kongresu. Šajā izstādē Pēterim Upītim ir 24 darbi, Dainim Rožkalnam – 22, bet Zigurdam Zuzem – 15. Tas ir ievērojams sasniegums, iedvesmojoši panākumi, kas mudina regulāri piedalīties šādās miniatūrgrafikas skatēs. Ekslibru māksla ir īpaša, tai nepieciešama ļoti lakoniska, precīza forma un momentāni saprotams, kaut arī bieži simboliski vispārināts saturs. Tāpēc labprātāk tiek darinātas grāmatzīmes sev tuviem un mīļiem cilvēkiem. ⁷

1989. gadā meistars atklāj, ka viņam ir jau 712 grāmatzīmes, un tas jau ir skaitlis, kas ne tikai pārsteidz, tas liecina par mērķtiecīgu neatlaidību, izdomas bagātību, asprātību un unikālu talantu. Pats meistars atceras: “.. īpaši populārs ar savām grāmatzīmēm biju kļuvis Dānijā. Uzraksta man vienā reizē kāds dāņu inženieris – gribot man pasūtīt grāmatzīmi. Saku, ka neko jau par viņu nezīnu, tāpēc nevaru tādu darbu izpildīt. Uz to viņš man atraksta vēstuli, kur sevi precīzi raksturo – esot jūras inženieris,

viņam esot četrdesmit divi gadi, sieva un divi bērni. Savā grāmatzīmē viņš labprāt redzētu kādu pili, viņam patīkot Andersena pasakas utt. Tā nu es arī piemeklēju motīvu, kur karalisks četrjūgs, velkot pilnu vezumu ar grāmatām, iebrauc pa pils vārtiem... Ne jau vienmēr viss ir tik skaidrs.”

Motīvos parādās plašs sižetiskais spektrs – dominē ainava, dažādi dabas motīvi, īpaši koki, ziedi, putni un dažādi dzīvnieki, ne mazāk interesantas ir grāmatzīmes, kurās tiek izmantoti klusās dabas elementi, arhitektūra un visu ekslibristu iecienītie Servantesa (*Miguel de Cervantes Saavedra*; 1547–1616) varoņi. Lakoniska tēla radišanai noder katrs sikums, nepieciešama vērīga acs, droša roka un liela meistarība. Visās savās grāmatzīmēs Pēteris Upītis apliecina īpašu kompozīcijas meistarību, virtuozu kokgrebuma prasmi un tikai sev vien raksturīgo, dzīvesprieku apliecinošo, veselīgo pasaules uztveri. ⁸

Pateicība

Autore izsaka īpašu paldies Pētera Upīša mazdēlam Kasparam Upītim par iespēju iepazīties ar foto un audio materiāliem par mākslinieku un tiesībām tos izmantot publikācijā.

AVOTI UN LITERATŪRA

Ivanovs, M. 1961. *Pēteris Upītis: grafikas reprodukciju albums*.

Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Siliņš, J. 1993. *Latvijas māksla 1915–1940. III d.* Stokholma:

Daugava.

Tidomane, G. 1975. *Pēteris Upītis*. Rīga: Liesma.

Upītis, P. 1958. Pirmās latviešu mākslinieciskās grāmatzīmes. No: *Latviešu tēlotāja māksla*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Upītis, P. 1960. Jānis Eduards Plēpis. No: *Latviešu tēlotāja māksla*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Upītis Pēteris. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Reto grāmatu un rokrakstu krājums.

Ināra Klekere

Attēlu izcelsme un funkcijas Livonijas aprakstā Sebastiāna Minsterā “Kosmogrāfijas” 16. gadsimta izdevumos

Atslēgvārdi: Sebastiāna Minsterā “Kosmogrāfija”, Livonijas attēli 16. gadsimtā, piktogrāfiski attēli 16. gadsimta grāmatniecībā, Olavs Magnuss un Minsterā “Kosmogrāfija”.

Ar Sebastiāna Minsterā (*Sebastian Münster*; 1488–1552) pazīstamo darbu “Cosmographia” (turpmāk rakstā “Kosmogrāfija”) ir saistīts plašs jautājumu klāsts, arī jautājums par attēliem, kuri pievienoti Livonijas apraksta tekstam un kuriem ir veltīta šī publikācija. Rakstā aplūkotas attēlu funkcijas izdevumā, mainīgums laika gaitā, izcelsme un autentiskums. Salīdzinājumā ar Livonijas apraksta literāro tekstu, kura padziļinātai analīzei pievērsušies dažādu nozaru (vēstures, folkloristikas, valodniecības u. c.) zinātnieki, ilustratīvajam materiālam veltīta nesalīdzināmi mazāka uzmanība.

Pateicoties digitālajiem resursiem, raksta sagatavošanas laikā pavērās iespēja iepazīt un salīdzināt ne tikai Latvijā, bet arī citās Eiropas bibliotēkās izklaidētos “Kosmogrāfijas” sējumus. Avotu pieejamībai īpaši nozīmīgs bija Bavārijas valsts bibliotēkas Minhenes digitalizācijas centra (*Münchener Digitalisierungszentrum*) digitālais krājums, kurā pieejams vairums 16. gadsimta “Kosmogrāfijas” izdevumu.

Daudzie izdevumi, kā arī 16. gadsimta grāmatu “nepārskatāmība” ir pamatā atrodamo datu nevienādībai par “Kosmogrāfiju”: dažādos avotos minēts atšķirīgs izdevumu skaits, iznākšanas gadi u. tml. Balstoties uz bibliogrāfiju, pirmām kārtām 16. gadsimta izdevumu reperuāru “Vācu valodas telpā iznākušo 16. gadsimta iespieddarbu rādītājā” (“Das Verzeichnis

der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (VD 16)”)¹, un dažādiem grāmatzinātnieku pētījumiem, var secināt, ka 16. gadsimtā iznākuši deviņpadsmit vai divdesmit izdevumi vācu, pieci vai seši franču, trīs itāliešu un viens izdevums čehu valodā.² Raksta sagatavošanai vairāki izdevumi nebija pieejami, tomēr ir iespāids, ka to trūkums būtiski nemainītu secinājumus par rakstā izvirzītajiem jautājumiem. Izņemot dažus, vairums “Kosmogrāfijas” izdevumu vācu, latīņu, franču un itāliešu valodā ir iespiesti Bāzelē, Henriha Petri tipogrāfijā (*Officina Henricpetrina*). Ar šo uzņēmumu, kas savā darbībā orientējās ne tikai uz vietējo, bet arī ārvalstu grāmatu tirgu, “Kosmogrāfijas” autoru vienoja arī ģimeniskas saites. Ap 1529./30. gadu viņš bija noslēdzis laulību ar tipogrāfijas īpašnieka Adama Petri (*Adam Petrus*; 1454–1527) atraitni Annu Zelberi (*Anna Selber*), taču, palikdams uzticīgs zinātniskajai darbībai, spiestuves vadību atstāja audzudēla Henriha Petri (*Henricus Petrus*; 1508–1579) pārziņā.

Minsterā pazīstamākais darbs “Kosmogrāfija” 16. gadsimtā bija viens no populārākajiem

1 Pieejams: <https://www.bsb-muenchen.de/sammlungen/historische-drucke/recherche/vd-16/> [skatīts 20.12.2019.].

2 *Ausgaben der Cosmographia von Sebastian Münster 1544–1628*. Pieejams: <http://landkarten-sammeln.de/Eyfalia/Cosmographia%20Ausgaben%20Tabelle.pdf> [skatīts 20.12.2019.].

enciklopēdiskas ievirzes pasaules aprakstiem ne tikai Vācijā, bet visā Eiropā. Grāmatas popularitāti veicināja teju ikvienam cilvēkam viegli uztveramā veidā sniegtais vielas izklāsts. Kā izsenis atzīmējuši Minstera biogrāfi un liecina piezīmes “Kosmogrāfijas” tekstā, šajā kompilatīvajā sacerējumā ir apkopotas ziņas no visiem autoram pieejamajiem iespējamiem avotiem, izmantoti novadu apceļotāju un iedzīvotāju apraksti, kā arī paša autora pieredzētais, jo Minsters bija apceļojis daudzas vācu zemes un vācis ziņas iecerētajam darbam. Lai arī “Kosmogrāfijā” dominē ģeogrāfiska satura informācija, ko īpaši bagātina tajā iekļautais kartogrāfijas materiālu apkopojums, satura ziņā grāmata pārsniedz šīs nozares ietvarus. Līdzīgi citiem šādas ievirzes humānistu veikumiem, atklājot “cilvēku eksistences daudzveidīgās formas”³, arī “Kosmogrāfija” sniedz priekšstatu par dažādu zemju sabiedrisko kārtību, dzīvesveidu, lietotajām valodām, reliģiskajām praksēm, izcilām personībām u. c.

Vairums populārā darba izdevumu ir laisti klajā pēc Minsteras nāves 1552. gadā, taču izdevniecībai pietuvinātie līdzautori rūpējās, lai vajadzības gadījumā tie tiktu papildināti. Atjaunināta ik pa laikam bija arī grāmatas apdare, dažkārt tikai pamainot vietām jau izmantotus kokgriezuma attēlus, bet atsevišķos gadījumos – papildinot ar jauniem.

Nelielais Livonijai atvēlētais attēlu kopums ne tikai sniedz ieskatu “Kosmogrāfijas” mākslinieciskās apdares izveidē, bet arī liecina par to enciklopēdiski ievirzīto izdevumu teksta ilustrēšanas tradīciju apguvi un izmantošanu, kas jau bija izveidojušās un nostiprinājušās 15. gadsimta beigās. Iespējams, visspilgtāk tās vienkopus izpaudās populārākajā no šāda veida izdevumiem – 1493. gadā

iespējtajā Hartmaņa Šedela (*Hartmann Schedel*; 1440–1514) “Pasaules hronikā”.⁴

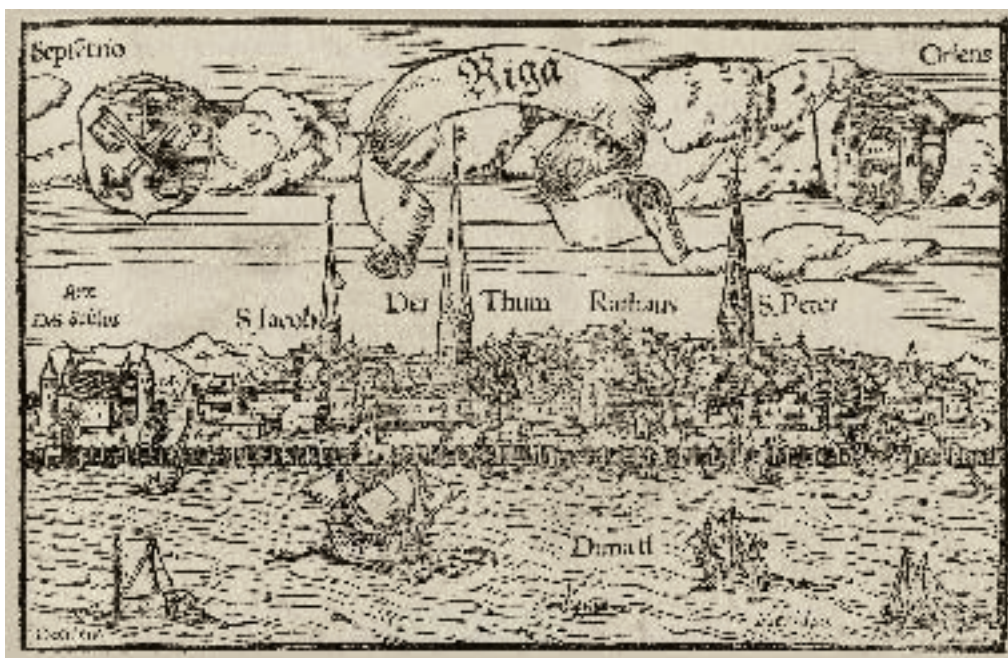
Hronika sniedz daudzveidīgas liecības par ilustrāciju sasaisti ar literāro tekstu un funkcijām grāmatas apdarē. Starp ilustrācijām atrodamas mākslinieka iztēlē balstītas vizuālas teksta interpretācijas (piemēram, Ievas radišana no Ādama ribas), autentiskas pilsētu panorāmas, kas sniedz objektīvu priekšstatu par tajās attēlotajām vietām, kā arī ievērojams skaits neliela izmēra vizuālu norāžu izdevuma ērtāki izmantošanai (“ceturtdaļas lieluma” cilvēku attēli, kas zīmēti bez pretenzijām uz līdzību prototipam, norāda uz izcilu personu pieminējumiem tekstā; valdnieka varas simboli (kronis, valsts ābols, zizlis) pie valstu aprakstiem; zīmes, kas biežāk sējumā ļauj vieglāk pamanīt teksta vietas par kariem, epidēmijām, dabas katastrofām, u. c.). Autentisku attēlu aizstāšanai dažkārt hronikā izmantoti prototipiem tipoloģiski radniecīgi kokgriezumi (Šedela hronikā nereti ir aizstātas pilsētu panorāmas). Vēlākajos gadsimtos noskaidrots, ka “Pasaules hronikas” ilustratori Mihaels Volgemuts (*Michael Wolgemut*; 1434–1519) un viņa audzudēls Vilhelms Pleidenvurfs (*Wilhelm Pleydenwurff*; 1460–1494) tās mākslinieciskajai apdarei pagatavojuši 642 kokgriezumus, kas tika izmantoti ap 1808 ilustrāciju novilkumu vajadzībām.

Salīdzinot ar “Pasaules hroniku” (šajā gadījumā norobežojoties no vizuālu aizguvumu uzrādījumiem), attēlu pamatfunkcijas “Kosmogrāfijā” saglabājās, taču palielinājās eksaktu attēlu īpatsvars. Galvenokārt tas notika, pateicoties bagātīgajam karšu klāstam. Kā būtiskākais no 16. gadsimta grāmatu mākslā ienākušiem teksta ilustrēšanas jauninājumiem ir minama autentisku, prototipiem atbilstīgu portretu parādīšanās grāmatu lappusēs.⁵

3 Noe, A. 2008. Das Buch in der Gesellschaft der Renaissance. In: Noe, A. *Renaissance*. Graz/Austria: Akad. Druck-und-Verl.-Anst., S. 60. (Geschichte der Buchkultur; 6)

4 Schedel, H. 1493. *Liber chronicarum*. Nürnberg: Anton Koberger. [20], CCXCIX [= 299], [7] ff.: il. kokgriezumā.

5 Lühmann, E. 2003. Porträtwerke. In: *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Bd. 2. Stuttgart: Anton Hiersemann, S. 65.

1 Rīgas panorāma

1550. gada latīņu valodā pārtulkotās “Kosmogrāfijas” izdevumā pirmoreiz ievietoti tās autora Minstera un izcilā humānista Roterdamas Erasma (*Desiderius Erasmus von Rotterdam*; ap 1466/1467/1469–1536) portreti. Vēlāk tie tika izmantoti arī vācu un citās valodās iespiestajos šīs grāmatas izdevumos.

Pirmajos četros vācu valodā iespiestajos “Kosmogrāfijas” izdevumos (1544, 1545, 1546, 1548), tāpat kā vienīgajā 1554. gadā Prāgā iespiestajā izdevumā čehu valodā, Livonijas aprakstam bija atvēlēta apmēram viena lappuse teksta bez ilustrācijām.

Ievērojami paplašināti un ilustrēti Livonijas apraksti “Kosmogrāfijā” parādījās, sākot ar piekto, ievērojami paplašināto 1550. gada izdevumu vācu valodā un tajā pašā gadā pirmoreiz klajā laisto tulkojumu latīņu valodā. Turpmākajos izdevumos pieeja Livonijas apraksta ilustrēšanai kopumā atbilda vispārējiem teksta ilustrēšanas paņēmieniem.

Abi 1550. gada izdevumi bagātināja Latvijas kultūras vēsturi ar tādām fundamentālām valodniecības un mākslas vēstures vērtībām

kā pirmais iespiests teksts latviešu valodā (tā sauktā Hāzentētera tēvreize) un senākā iespiestā Rīgas panorāma. 1 Ar izdevumam nepieciešamām, bet nebūtiskām korekcijām⁶ tēvreize latviešu valodā, kurai virs attiecīgām rindām pie vārdiem bija pievienots tulkojums attiecīgā “Kosmogrāfijas” izdevuma valodā, un Rīgas panorāma ietilpa arī visos turpmākajos “Kosmogrāfijas” izdevumos. Par papildu ziņu sniedzēju 1550. gada izdevumā ievietotajam Livonijas aprakstam “Kosmogrāfijā” ir minēts Hanss Johans Hāzentēters (*Hasentöter*, arī *Hasentödter*, *Leporicida* (lat.); ap 1517 – ap 1586), kurš pirms tam esot vairākus gadus uzturējies Livonijā.⁷

6 Panorāmas novilkumiem dažādos izdevumos uzrakstam pie attēla redzamajām celtnēm vērojamas burtu izmaiņas, bet tēvreizes salikums ticis pielāgots pārējā teksta lappuses spogulim un burtu garnitūrai.

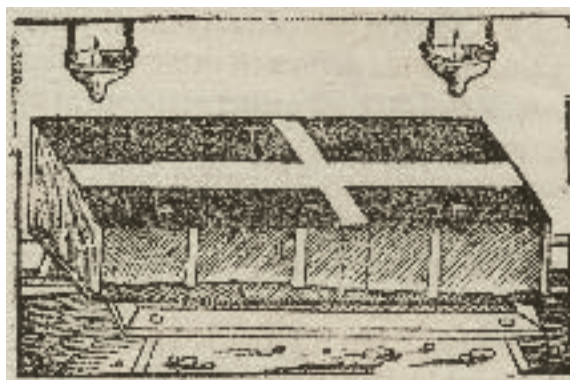
7 Münster, S. 1550. *Cosmographie oder beschreibung aller länder...* Basel: Petri, S. DCCCCXXXII [= 932].

Mūsdienās Hāzentēters dažkārt hipotētiski tiek minēts arī kā Rīgas panorāmas autors.

Pārējie četri kokgriezuma attēli latīņu un vācu valodā iespējamos Livonijas aprakstos (1550) bija neliela izmēra ilustrācijas **2** **3** **4** **5**: sarkofāgs, pilsētas norāde, sieviete (1. variants), sieviete (2. variants). Nosacīti tās var uzskatīt par piktogāfiskām norādēm. Ik pa laikam, pievienoti tekstam, šie attēli atkārtojas dažādu “Kosmogrāfijas” izdevumu atšķirīgās teksta vietās, lai lasītājam ļautu vieglāk orientēties ap tūkstoš lapušu biežajā sējumā.

Atšķirībā no autentiskās Rīgas panorāmas, kas ietilpa visos ilustrētajos “Kosmogrāfijas” izdevumos, pārējo attēlu izmantošana bija neregulāra un dažādos izdevumos to sastāvs bija mainīgs (skat. 1. tabulu). Arī katra atsevišķā attēla saturiskā sakritība ar tekstu nebija vienāda. Viena no “Kosmogrāfijā” bieži lietotām vizuālām marginālijām bija pilsētas norāde. **3** Livonijas aprakstos atbilstīgi saturam šī kokgriezuma ilustrācija tiek pievienota rindkopai par Rīgu un varētu būt attiecināta arī uz citām aprakstā pieminētajām Livonijas pilsētām. Līdzīgais attēla izmērs, kompozīcijas un motīvu radniecība vedina domāt par to, ka pilsētas norāde “Kosmogrāfijā” varētu būt rosinājusi līdzīga, bet jau konkretizēta zīmējuma – Nikolaja Mollīna (*Nicolaus Mollinus*; ap 1550–1625) agrīnajos iespiedumos dažkārt sastopamās Rīgas “mazās” panorāmas – rašanos. Tikai ļoti attālinātā veidā ar zemnieku pagāniskajiem bērū paradumiem sasaucas sarkofāga attēls, savukārt sieviešu attēlus nezinātājs varētu noturēt arī par attiecīgā teksta autentiskām ilustrācijām. Izdevumos vācu valodā tradicionāli ir izmantots sieviete attēla 1. variants (visnotaļ atturīgā tērpā **4**), savukārt latīņu, itāliešu un franču valodā iznākušajos tulkojumos pie Livonijas sieviešu slinkuma un ākstīgā ģērbšanās veida raksturojuma atrodams stipri atšķirīgais 2. variants (kupla auguma dāma ar rozi un sunīti uz pakalķājām **5**).

Ieskats turpmāko gadu izdevumos liecina, ka franču un itāliešu valodā klajā laistie izdevumi, kas pēc 1575. gada vairs netika iespiesti, apdares ziņā vairāk līdzinājās 1550. gadā izdotajam

2 Sarkofāgs

3 Pilsētas panorāma

“Kosmogrāfijas” tulkojumam latīņu valodā, kas bija mērķēts uz izglītības ziņā pārāku lasītāju loku.

16. gadsimta 60. gados Livonijas aprakstus “Kosmogrāfijā” sāka papildināt ar ziņām par Livonijas karu, livoniešu pretošanos krievu karaspēkam un Livonijas ordeņa mestriem. Iespējams, sastādītāji, apsverot to, ka agrāk lietotie piktogrāfiskie attēli vairs nenorāda uz nozīmīgākajām satura vietām, no tiem atteicās, atstājot 1564., 1574. un 1578. gadā vācu valodā iespiestajos izdevumos vien autentisko Rīgas panorāmu (skat. 1. tabulu).

Būtiski jauninājumi Livonijas apraksta ilustrēšanā, tradicionāli saglabājot Rīgas panorāmu, bija ieviesti 16. gadsimta 80. un 90. gadu izdevumos (skat. 1. tabulu).

Livonijas aprakstā pieminēto Polockas kauju ilustrēja attēls, kas bija ļoti līdzīgs šī paša notikuma ilustrācijai 1563. gadā Augsburgā izdotajā skrejlapā “Patiesas un šausmīgas ziņas par nežēlīgo moskovītu ienaidnieku” (“Wahrhaftige und erschrockliche Zeitung, von dem grausamen Feind der Moscowiter”). Livonijas kara notikumu atspoguļojums bija viena no sava laika publicistiskajās skrejlapās biežāk ietvertajām tēmām, un Polockas kaujai veltītie “Patiesas un šausmīgu ziņu” izdevumi (ne tikai vācu, bet arī čehu un latīņu valodā) klajā nāca vēl 1583. gadā.⁸ Vismaz divos no tiem (1563. gada Augsburgas un 1583. gada Ķelnes izdevumam) bija ievietota arī raksturīgā ilustrācija, kuras nedaudz atšķirīgs pārzīmējums vai citādi iegūta, varētu teikt, folklorizējusies, klišeja ir izmantota Livonijas aprakstā. **6**

Līdzīgi, kā tas bija praktizēts jau agrāk, arī šiem “Kosmogrāfijas” izdevumiem bija piemēlēti piemēroti attēli no spiestuvē glabātā kokgriezumu krājuma.

1. tabula

Livonijas apraksta attēli “Kosmogrāfijas” izdevumos: 1550–1598

Nr. p. k.	Attēla nosaukums	Izdošanas gads, valoda, atrašanās vieta
1.	Rīgas panorāma	Sākot ar 1550. g., visos izdevumos, bet vienīgā ilustrācija: 1564 (vācu), 1574 (vācu), 1578 (vācu)
2.	Sarkofāgs	1550 (vācu), 1550 (latīņu), 1552 (franču), 1552 (latīņu), 1553 (vācu), 1554 (latīņu), 1556 (vācu), 1558 (itāļu), 1559 (latīņu), 1561 (vācu), 1572 (latīņu), 1575 (itāļu, Ķelnē)
3.	Pilsētas panorāma	1550 (vācu), 1553 (vācu), 1556 (vācu)
4.	Sieviete (1. variants)	1550 (vācu), 1553 (vācu), 1556 (vācu), 1561 (vācu)
5.	Sieviete (2. variants)	1550 (latīņu), 1552 (franču), 1552 (latīņu), 1554 (latīņu), 1558 (itāļu), 1559 (latīņu), 1572 (latīņu), 1575 (itāļu, Ķelnē)
6.	Mednieks	1588 (vācu), 1592 (vācu), 1598 (vācu)
7.	Polockas kauja	1588 (vācu), 1592 (vācu), 1598 (vācu)
8.	Pagāniskā lūgšana	1588 (vācu), 1592 (vācu), 1598 (vācu)
9.	Spoki un burvji	1588 (vācu), 1592 (vācu), 1598 (vācu)
10.	Raganas un mošķi	1588 (vācu)

8 Kappeler, A. 1988. Die deutschen Flugschriften über die Moskowiter und Ivan der Schrecklichen im Rahmen der Rußlandliteratur des 16. Jahrhunderts. In: *Russen und Rußland aus deutscher Sicht 9.–17. Jahrhundert*. Bd. 1. München: Wilhelm Fink Verlag, S. 163.

4 Sieviete (1. variants)

5 Sieviete (2. variants)

6 Polockas kauja

7 Pagāniskā lūgšana

8 Spoki un burvji

Livonijas apraksta attēlu veidi un izcelsme "Kosmogrāfijas" izdevumos: 1550–1598

Nr. p. k.	Attēla nosaukums	Attēla izmēri (mm)	Attēla veids	Attēla izcelsme, lietojums
1.	Rīgas panorāma	100 × 155	Autentiska pilsētas panorāma	Nezināms mākslinieks
2.	Sarkofāgs	45 × 70	Nosacīti piktogrāfisks attēls	Vairākkārt izmantots "Kosmogrāfijas" izdevumos
3.	Pilsētas panorāma	27 × 57	Nosacīti piktogrāfisks attēls	Vairākkārt izmantots "Kosmogrāfijas" izdevumos
4.	Sieviete (1. variants)	62 × 43	Nosacīti piktogrāfisks attēls	Vairākkārt izmantots "Kosmogrāfijas" izdevumos
5.	Sieviete (2. variants)	60 × 45	Nosacīti piktogrāfisks attēls	Vairākkārt izmantots "Kosmogrāfijas" izdevumos
6.	Mednieks	46 × 63	Piemeklēts saturiski iederīgs attēls	Magnus, O. 1567: p. 695; S. 490.
7.	Polockas kauja	75 × 80	Aizgūts attēls	"Warhafftige... Zeitung"
8.	Pagāniskā lūgšana	46 × 63	Piemeklēts saturiski iederīgs attēls	Magnus, O. 1567: p. 94; S. 83.
9.	Spoki un burvji	46 × 63	Piemeklēts saturiski iederīgs attēls	Magnus, O. 1567: p. 107; S. 94.
10.	Raganas un mošķi	46 × 63	Piemeklēts saturiski iederīgs attēls	Magnus, O. 1567: p. 119; S. 107.

(Piezīme: Olava Magnusa darbiem norādīta attēla atrašanās vieta abos 1567. gada izdevumos: latīņu (p. ...) un vācu (S. ...).)

Livonijas apraksta attēli 16. gadsimta 80. un 70. gadu izdevumos bija aizstāti nevis ar oriģinālām ilustrācijām, bet saturam pielāgotiem attēlu novilkumiem, šajā gadījumā izmantojot Henriha Petri spiestuvē izgatavoto attēlu komplektu Olava Magnusa (*Olaus Magnus*; 1490–1557) grāmatas "Ziemeļu tautu apraksts" ("Historia de Gentibus Septentrionalibus") 1567. gada izdevumiem latīņu un vācu valodā⁹. **7** **8** **9** **10** Abu šo izdevumu savstarpēji vienādās ilustrācijas to skaita, saturā un izvietojuma ziņā atbilda 1555. gadā Romā iespiestajam Olava Magnusa grāmatas

pirmizdevumam¹⁰, kas pamatoti uzskatāms par minētajos Bāzeles izdevumos sastopamo kokgriezumu prototipu.

Livonijas aprakstam ir izmantoti četri kokgriezumi no Bāzeles "Ziemeļu tautu apraksta" ilustrāciju komplekta (skat. 1. un 2. tabulu). Kaut arī Olava Magnusa darbā nav aprakstīta Livonija, "Kosmogrāfijā" ievietotie attēli izrādījās noderīgi arī šī novada tipoloģiski līdzīgu parādību ilustrēšanai.

Livonijas apraksta sākumā pie meža dzīvnieku uzskaitījuma redzamais mednieks **10** Olava Magnusa grāmatā atrodams pie nodaļas par Eiropas ziemeļos mītošajām caunām un sačuļiem un to ādām. Līdzīgi noderēja arī Olava Magnusa ilustrācija nodaļai par Eiropas ziemeļu

9 Latīņu izd.: Magnus, O. 1567. *Historia... De Gentibus Septentrionalium*. Basileae: Henricpetrus; vācu: Magnus, O. 1567. *Olav Magni Historien der Mitnachtigen Länder*. Basel: Petri.

10 Magnus, O. 1555. *Historiae de gentibus septentrionalibus...* Romae: [Apud Ioannem Mariam de Viottis Parmensem].

tautu māņticību un elku pielūgšanu. 7 Šīs ilustrācijas saturiskais pirmvariants saskatāms Olava Magnusa jūras kartē “Carta Marina”¹¹, kas iespiesta Venēcijā jau 1539. gadā. Livonijas apraksta pārējie divi kokgriezumi 8 9 attiecīga satura ilustrēšanai ir aizgūti no Olava Magnusa grāmatas nodaļām par velnišķīgiem spokiem, nakts gariem, burvjiem, mošķiem un raganām. Olava Magnusa nodaļas “Par raganu vai mošķu sodīšanu” attēls ar jātnieku – velnu, kas satvēris kailu sievieti, atrodams tikai vienā – 1588. gada – “Kosmogrāfijas” izdevumā.

Pēc 16. gadsimtā “Kosmogrāfijas” izdevumos publicēto Livonijas aprakstu aplūkojuma secināms, ka gadsimta laikā nomainījās četras savstarpēji secīgas pieejas tā ilustrēšanā:

- ilustrāciju trūkums laikposmā līdz 1550. gadam iespiestajos izdevumos;
- autentiskas Rīgas panorāmas ieviešana un piktogrāfisku attēlu izmantošana saturiski ievērojami paplašinātā Livonijas apraksta ilustrēšanai laikposmā starp 1550. un 1560. gada sākumu;
- attēlu skaita samazināšanās saistībā ar Livonijas kara notikumu atspoguļojumu 16. gadsimta 60. un 70. gados;
- saturam atbilstīgu ilustrāciju piemeklēšana un ieviešana 16. gadsimta 80. un 90. gados.

Kaut arī visa gadsimta gaitā “Kosmogrāfijā” dominēja piktogrāfisku un tipoloģiski atbilstīgu attēlu izmantošana, Olava Magnusa “Ziemeļu tautu apraksta” ilustrāciju lietojums Livonijas aprakstam gadsimta pēdējās desmitgadēs liecina par virzību uz teksta precīzāku interpretāciju. Tomēr attēlu precīza izpratne, kas ļautu izvairīties no spekulatīviem pieņēmumiem, ir iespējama, vien saglabājot kritisku attieksmi pret teksta vizualizācijas izpausmēm, kas nav domājama bez padziļinātas izpētes par attēlu izcelsmi, lomu un funkcijām iespieddarbā.

9 Raganas un mošķi

10 Mednieks

11 Magnus, O. 1539. *Carta Marina...* Veneciis: [Thomas de Rubis]. 1 karte sadalīta 9 daļās. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.

AVOTI

- Magnus, O. 1539. *Carta Marina*... Veneciis: [Thomas de Rubis]. 1 karte sadalīta 9 daļās. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Magnus, O. 1555. *Historiae de gentibus septentrionalibus*... Romae: [apud Ioannem Mariam de Viottis Parmensem]. [84], 815 p.
- Magnus, O. 1567. *Historia*... *De Gentium Septentrionalium*. Basileae: Henricpetrus. [84], 854 [2] p.
- Magnus, O. 1567. *Olaj Magni Historien der Mitnachtigen Länder*... Basel: Petri. [30] Bl., DCXXIII, [1] S.
- Münster, S. 1544. *Cosmographia. Beschreibung aller Lender*... Basel: Heinrich Petri. [6] Bl., XXVIII Doppeltaf., DCLIX, [1] S. VD16 M 6689. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1545. *Cosmographia. Beschreibung aller Lender*... Basel: Heinrich Petri. [14] Bl., XXVIII Doppeltaf., DCCXVIII S., [1] Bl. VD16 M 6690. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1546. *Cosmographia. Beschreibung aller Lender*... Basel: Heinrich Petri. [14] Bl., XXVIII Doppeltaf., DCCXVIII S., [1] Bl. VD16 M 6691. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1548. *Cosmographia. Beschreibung aller Lender*... Basel: Heinrich Petri. [14] Bl., XXVIII Doppeltaf., DCCXVIII S., [1] Bl. VD16 M 6691. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1550. *Cosmographiae universalis Lib. VI*... Basileae: Petri. [12] Bl., 14 Doppeltaf., 1162 S., [1] Bl. VD16 M 6692. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1550. *Cosmographie oder beschreibung aller länder*... Basel: Petri. [10] Bl., XIII Doppeltaf., MCCXXXIII S. VD16 M 6693. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1552. *La cosmographie universelle*... Basel: Petri. [6] Bl., 14 Doppeltaf., 1429 S. VD16 M 6707. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1552. *Cosmographiae universalis Lib. VI*... Basel: Petri. [12] Bl., 14 Doppeltaf., 1162 S., [1] Bl. VD16 M 6716. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1553. *Cosmographie oder beschreibung aller länder*... Basel: Petri. [10] Bl., XIII Doppeltaf., MCCXXXIII, [1] S. VD16 M 6694. Elektroniskā versija: Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf.
- Münster, S. 1554. *Cosmographiae universalis Lib. VI*... Basel: Petri. [12] Bl., 14 Doppeltaf., 1162 S., [1] Bl. VD16 M 6717. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1556. *Cosmographie oder beschreibung aller länder*... Basel: Petri. [10] Bl., XIII Doppeltaf., MCCXXXIII, [1] S. VD16 M 6695. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1558. *Sei libri della cosmographia universale*... Basel: Petri. Elektroniskā versija: Portugāles Nacionālās bibliotēkas digitālajā krājumā.
- Münster, S. 1559. *Cosmographiae universalis Lib. VI*... Basel: Petri. [12] Bl., 14 Doppeltaf., 1162 S., [1] Bl. VD16 M 6718. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1561. *Cosmographie oder beschreibung aller länder*... Basel: Petri. [16] Bl., XIII Doppeltaf., MCCCCLXXV, [1] S. VD16 M 6697 Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1564. *Cosmographie oder beschreibung aller länder*... Basel: Petri. [16] Bl., XIII Doppeltaf., MCCCCLXXV, [1] S. VD16 M 6698. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. *Cosmographie oder beschreibung aller länder*... Basel: Petri, 1567.[40] Bl., XIII Doppeltaf., [8] Bl., MCCCCLXXVII, [1] S. VD16 M 6699. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1569. *Cosmographie oder beschreibung aller Länder*... Basel: Petri. [40] Bl., XXVI Doppeltaf., [8] Bl., MCCCCLXXVII, [1] S. VD16 M 6700. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1572. *Cosmographiae universalis Lib. VI*... Basel: Petri. [94] Bl., 26 Doppeltaf., 1333, [1] S., [1] Bl. VD16 M 6719. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1574. *Cosmography, oder beschreibung aller Länder*... Basel: Petri. [12] Bl., XXVI Doppeltaf., MCCCXIII S., [1] Bl. VD16 M 6719. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1575. *Cosmographia universale*... Köln: Birckmann, Arnold d. Ä. (Erben). [6] Bl., 14 Doppeltaf.,

- 1237 S. VD16 M 6713. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1578. *Cosmographie. Oder beschreibung Aller Länder...* Basel: Petri. [13] Bl., XXVI Doppeltaf., MCCCXIII S., [1] Bl. VD16 M 6703. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1588. *Cosmographie. Oder beschreibung Aller Länder...* Basel: Henricpetri, Sebastian. [14] Bl., XXVI Doppeltaf., MCCCXX S., [2] Bl. VD16 M 6704. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1592. *Cosmographie. Oder beschreibung Aller Länder...* Basel: Henricpetri, Sebastian. [14] Bl., XXVI Doppeltaf., MCCCXXI, [1] S., [1] Bl. VD16 M 6705. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Münster, S. 1598. *Cosmographie: das ist beschreibung Aller Länder...* Basel: Henricpetri, Sebastian. [14] Bl., XXVI Doppeltaf., MCCCXXI, [1] S., [1] Bl. VD16 M 6706. Elektroniskā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.
- Schedel, H. 1493. *Liber chronicarum*. Nürnberg: Anton Koberger. [20], CCXCIX [=299] f.

LITERATŪRA

- Ausgaben der Cosmographia von Sebastian Münster 1544–1628*. [S. a.] Dažādos avotos minēto izdevumu tabulveida pārskats. Pieejams: <http://landkarten-sammeln.de/Eyfalia/Cosmographia%20Ausgaben%20Tabelle.pdf> [20.12.2019.].
- Kappeler, A. 1988. Die deutschen Flugschriften über die Moskowiter und Ivan der Schrecklichen im Rahmen der Rußlandliteratur des 16. Jahrhunderts. In: *Russen und Rußland aus deutscher Sicht 9.–17. Jahrhundert*. Herausgegeben von M. Keller. München: Wilhelm Fink Verlag, S. 150–182.
- Lühmann, E. 2003. Porträtwerke. In: *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Bd. 2. Stuttgart: Anton Hiersemann, S. 64–67.
- Noe, A. 2008. Das Buch in der Gesellschaft der Renaissance. In: Noe, A. *Renaissance*. Graz/Austria: Akad. Druck-und-Verl.-Anst., S. 11–91. (Geschichte der Buchkultur; 6)

Sandija Iesalniece

Audiogrāmatas dažādie ķermeņi, noformējums un dizains, tā autonomija vai sinerģija ar grāmatu: Gintera Grasa “Im Krebsgang”, Ernsta Jandla dzeja, Bila Klintona “My Life”

Atslēgvārdi: audiogrāmata, “audiobums”, sinerģija, vizuālā autonomija, Ernsts Jandls, Ginters Grass, Bills Klintons.

Ievads

Pagājušajā vasarā dārgas Rīgas piepilsētas kafejnīcas terasē redzēju četras jaunās dāmas, 5–6 gadus vecas, gandrīz visas jau apsēdušās pie galdiņa, limonādi un kūkas gaidot; viena no viņām saka pārējām, skaļi, nepacietīgi un mazliet satraukti: “Tagad es jums pastāstīšu!” Audiogrāmatas žanri, piemēram, Vācijā, ir literāru darbu lasījumi, oriģinālas audiolugas, epikas audio inscenējumi, intervijas un to fragmentu montāža, dažādu personu stāstījums par kādu tēmu, vēsturiski audioieraksti, radio raidījumi (angļu un vācu: *feature*) u. c. Neatkarīgi no žanra raugos uz audiogrāmatu jeb runājošo grāmatu, jeb klausāmgrāmatu (vācu: *Hörbuch*, *Audiobuch*, arī *Audiobook*; angļu: *audiobook*, *talking book*; krievu: *аудиокнига*) kā uz nepastarpināta stāstījuma, lasījuma, varbūt pat sarunas imitāciju (šī vārda pozitīvā nozīmē), un viens no iemesliem audiogrāmatas klātbūtnei grāmatu tirgū ir cilvēka iedzimtā un nepārvaramā vēlēšanās runāt, stāstīt un sarunāties, un – ideālā gadījumā – klausīties, turklāt audiogrāmatas gadījumā vēlmei klausīties jābūt

spēcīgai, dominējošai. Prasme klausīties un saklausīt neapšaubāmi jāizkopj, savu artavu tajā sniedz arī audiogrāmata, vienlaikus gan iekļaujoties dzirdes kultūras veicināšanas strauvē, gan gūstot no tās¹. Tādējādi līdzās grāmatu tirgus vajadzībām, literārajai tradīcijai, kas saņemas mutvārdos, un mobilo (atskaņojošo) un viedo ierīču progresam gan vēlme stāstīt, gan vēlme klausīties palīdz audiogrāmatai ieņemt un paturēt savu nišu grāmatu tirgū. Rakstā aplūkota audiogrāmatu tirgus situācija Vācijā, taču piemēri ir gan no Vācijas, gan ASV.

Audiogrāmatas bums Vācijā: tirgus dati

Vācijā kopš gadsimtu mijas runā par audiogrāmatu bumu, lai gan tirgus datu interpretācija pat viena gada ietvaros var atšķirties: audiogrāmata ir gan “Stagnējošās grāmatu nozares lielā cerība finanšu rādītāju uzlabošanai” (*Wirtschaftlicher Hoffnungsträger*

1 Piemēram, Vācijā *Stiftung Zuhören* uzdevums ir veicināt, kopt un pētīt klausīšanos, sadzirdēšanu, ieklausīšanos. Pieejams: <https://www.stiftung-zuhoeren.de/> [30.11.2019.].

der stagnierenden Buchbranche)², gan “Audiogrāmatas ir iemīļotas, tomēr ne pietiekami. Apgrozījums liek vilties, tirgus attīstās šļūcošiem soļiem – pretēji grāmatizdevēju un tirgotāju prognozēm” (*Hörbücher sind zwar beliebt, aber nicht genug. Ihre Umsätze enttäuschen, der Markt entwickelt sich viel schleppender als von der Buchbranche erhofft*)³. Tomēr 2018. gadā eksperti, analizējot socioloģisko pētījumu uzņēmuma “Kantar EMNID” audiogrāmatu, podkāstu un audioluģu tirdzniecības platformas “Audible” (“Amazon” meitas uzņēmums) uzdevumā veiktās socioloģiskās aptaujas rezultātus, pārliecināti, ka audiobums Vācijā turpinās (*Der Audio-Boom in Deutschland geht weiter*)⁴.

Par vienu no sākotnējiem audiogrāmatu virzītājspēkiem Vācijas grāmatu tirgū pieņemts uzskatīt 1995. gadā audioizdevniecības “Der Hörverlag” realizēto plašo reklāmas kampaņu (*groß angelegte Werbekampagne*)⁵. (Audioizdevniecība dibināta 1993. gadā, kopš 2010. gada tā ir viens no koncerna “Random House” uzņēmumiem.) Lai gan audiogrāmatu apgrozījums Vācijā 2017. gadā bija 3,1%, turklāt šis rādītājs arī, piemēram, 2003. gadā, bijis vien 3%, tā neapšaubāmi ir stabila un lietotāju skaita ziņā augoša grāmatu tirgus niša. Būtiski, ka 3,1% ņemti vērā tikai “fiziskie pirkumi” (*physische Verkäufe*) jeb ķermeniskie,

priekšmetiskie, aptaustāmie pirkumi⁶, t. i., audiogrāmatas, piemēram, kompaktdiskos. Saskaņā ar iepriekš minēto socioloģisko pētījumu 12 mēnešu laikā 18 miljoni Vācijas iedzīvotāju noklausījušies vismaz vienu audiogrāmatu (vai audioluģu audiogrāmatas formātā)⁷, un tie ir 22% no 83 miljoniem Vācijas iedzīvotāju 2018. gadā⁸.

Audiogrāmatas ķermeniskums vs. ķermeņa neesamība

Tradicionāli literatūrzinātnieku, mediju zinātnieku vai grāmatzinātnes ekspertu raksti par audiogrāmatu sākas ar definīciju vai autora neklātienes diskusiju ar cunfetes kolēģiem par pareizo šā medija definīciju. Bez polemikas piedāvāšu savu audiogrāmatas definīciju, izmantojot arī Vācijas grāmatu izdevēju un tirgotāju asociācijas (*Börsenverein des Deutschen Buchhandels e. V.*) jau 2008. gadā sastādītajā “Audiogrāmatu vārdnīcā” (“Das Hörbuchlexikon. Die ganze Welt des Hörens”⁹)

-
- 2 Krohn, O. 2004. Mit den Ohren lesen. In: *DBmobil*, 10/2004, S. 60–61.
 - 3 Hörbuch. Unerhörte Literatur. In: *Focus*, 25/2004, S. 15.
 - 4 Aptaujas “Audible Hörkompass 2018” ietvaros 2018. gada jūlijā “Kantar EMNID” telefoniski aptaujāja pēc nejausības principa izvēlētus 2014 Vācijas iedzīvotājus no 14 gadu vecuma. Sk.: *Audible Hörkompass 2018. Zahl der Hörer steigt auf 18 Millionen*, Stand: 5. Oktober 2018. Pieejams: https://www.boersenblatt.net/2018-10-05-artikel-audible_hoerkompass_2018.1527100.html [skatīts 30.11.2019.].
 - 5 Henning, U. 2002. *Der Hörbuchmarkt in Deutschland*. München: Mosenstein und Vannerdat, ISBN 3-936600-16-3, S. 10.

-
- 6 *Börsenverein des Deutschen Buchhandels: Branchen Kennziffern 2017*. Pieejams: http://www.boersenverein.de/sixcms/media.php/976/Kennziffern2017_deutsch_web.pdf [skatīts 15.05.2018.].
 - 7 *Audible Hörkompass 2018. Zahl der Hörer steigt auf 18 Millionen*, Stand: 5. Oktober 2018. Pieejams: https://www.boersenblatt.net/2018-10-05-artikel-audible_hoerkompass_2018.1527100.html [skatīts 30.11.2019.].
 - 8 Iedzīvotāju skaits Vācijā 2018. gada septembrī bija nepilni 83 miljoni. *Statistisches Bundesamt: Bevölkerungsstand 30.09.2018*. Pieejams: <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/zensus-geschlecht-staatsangehoerigkeit-2018.html> [skatīts 30.11.2019.].
 - 9 *Das Hörbuchlexikon. Die ganze Welt des Hörens*. Eine Publikation des Arbeitskreises HÖRBUCH/ Börsenverein des Deutschen Buchhandels e.V. Herausgeber: Börsenverein des Deutschen Buchhandels e.V. (v. i. S. d. P.), S. 29. Pieejams: <https://www.slideshare.net/boersenverein/das-hrbuchlexikon> [skatīts 30.11.2019.].

un "Der Hörverlag" piedāvātās definīcijas ievirzes: audiogrāmata ir jumta termins (vācu: *Oberbegriff, Sammelbegriff*), lai apzīmētu mediju, kas aptver visplašāko eksistējošu un no jauna izveidotu audio dokumentu klāstu, neierobežojot šo dokumentu veidu un žanru; šobrīd galvenie tehniskie formāti ir kompaktdisks un datnes digitālajā vidē lejupielādei, turklāt digitālais formāts Vācijā iekaro aizvien lielāku popularitāti; atbilstoši industrijas pieņēmumiem palielinās audiogrāmatu (un audiolu) klausīšanās viedtālrunī vai planšetē, lejupielādējot attiecīgo datni (2016. gadā, piemēram, lejupielādes lietoja vien 35%, 2018. gadā – jau 44%), tomēr kompaktdiski kā audiogrāmatas datu nesēji jeb audiogrāmatas ķermeņi pagaidām, raugoties uz visām vecumgrupām kopā, saglabā savas liderpozīcijas (audiogrāmatas kompaktdiskos klausās 47% aptaujāto)¹⁰. Tādējādi pagaidām vēl nav apstiprinājies 2004. gadā paustais izdevniecības "Random House" pieņēmums, ka audiogrāmata jau tuvāko gadu laikā zaudēs savu "ķermeni" (*Entkörperung des Hörbuchmarktes*), vien prasīgi pircēji (*anspruchsvolle Kunden*) jeb estēti paliks uzticīgi un izvēlēsies audiogrāmatu kompaktdiskā ar mīlestību veidota noformējuma dēļ (*dem Hörbuch in seiner oft liebevollen Aufmachung die Treue halten*)¹¹.

Par grāmatu kompaktdiskā kā taustāmu ķermeņu objektu nevajadzētu būt diskusijām, bet lejupielādējamu datni pieņemts uzskatīt par tādu, kurai ķermeņa nav. Esmu pārliecināta, ka arī audiogrāmatas digitālajai lejupielādējamajai versijai interneta tirdzniecības platformās ir ķermeņi. Aplūkojot audiogrāmatu, audiolu un podkāstu tirdzniecības un

ražošanas platformas *audible.de*¹² piedāvājumu, redzams – katru audiogrāmatu jeb datni ilustrē attēls. Lai pēc iegādes iedarbinātu lejupielādes norādi, jāpieskaras viedierīcei – tālrunim vai planšetei – un tās ekrānam. Datorā tas izdarāms ar peli un kursoru. Tad viedierīces lietotājs jeb potenciālais klausītājs vēro, kā griežas mazais aplītis – lejupielādes simbols, līdz visa grāmata ir lejupielādējusies – un šajā brīdī tā pilnībā iegūst viedās ierīces ķermeņi. Šo ķermeņi tā saglabā visu audiogrāmatas klausīšanās laiku, līdz brīdim, kad es, klausītāja, spēšu to prātā atnest kā pieslietas un vairs nevajadzīgas kāpnes un pilnībā ļausos audiogrāmatas runātāja vai runātāju balss valdzinājumam. Arī pēc grāmatas noklausīšanās es zinu – tā ir manā viedtālrunī, planšetē, datorā. Vienlaikus tā attēla, kas ilustrē audiogrāmatu digitālā formātā lejupielādes platformā un pēc tam attiecīgajā viedierīcē, centrālie vizuālie elementi (vizuālais kods) sakritis ar audiogrāmatas noformējumu kompaktdiska formātā, un arī drukātā grāmata būs noformēta līdzīgi. Lai gan lielākoties tieši grāmatas vizuālais noformējums būs pamats kompaktdiska un lejupielādējamās audiogrāmatas noformējumam.

Audiogrāmata un drukātā grāmata: vizuālā sinerģija vai autonomija. Daži piemēri

Popularizējot kādu literāru vai populāri-nātnisku darbu un veicinot tā pārdošanu, vēl aizvien dominējoša loma ir drukātajai papīra versijai, t. i., drukātajai grāmatai. Pat digitālajā vidē retums ir audiogrāmata, proti, tās attēls, kas reklamētu drukāto grāmatu vai filmu. Parasti redzami abi mediji – drukātā grāmata

10 *Audible Hörkompass 2018. Zahl der Hörer steigt auf 18 Millionen*, Stand: 5. Oktober 2018. Pieejams: https://www.boersenblatt.net/2018-10-05-artikel-audible_hoerkompass_2018.1527100.html [skatīts 30.11.2019.].

11 Krohn, O. 2004. Mit den Ohren lesen. In: *DBmobil* 10/2004, S. 60–61.

12 2008. gadā audio mediju tirdzniecības platformu "Audible" iegādājās "Amazon", radot pārdošanas kanālu sinerģiju – viena tirdzniecības platforma šobrīd var piedāvāt visas viena literārā vai cita žanra darba mediju variācijas.

un audiogrāmata kompaktdiska formā, turklāt ar gandrīz identisku vizuālo risinājumu.

Bijušā ASV prezidenta Bila Klintona (*Bill Clinton*; 1946) autobiogrāfija “*My Life*” izdota kā drukāta grāmata¹³ un audiogrāmata¹⁴, ko viņš pats ierunājis. ① Grāmatai ir vairāk nekā 950 lappušu, tai ir prologs, 55 nodaļas, epilogs, audiogrāmata skan 6,5 stundas, protams, tas ir atsevišķu fragmentu lasījums, lai gan tas netiek īpaši uzsvērts, toties sešu kompaktdisku iesaiņojumu (kartona kārbu) un pa trijiem iesaiņoto kompaktdisku divloču kartona vāciņus (angļu: *digipak*) rotā lepna norāde: “*Read by the Author*”. Izņemot tehniskas detaļas, drukātās grāmatas aizsargvāka priekšpuse, audiogrāmatas kārbas pretskats un atsevišķo disku iepakojuma priekšējais vāks noformēti vizuāli identiski, un līdzīgas ir grāmatas aizsargvāka un audiogrāmatas kārbas muguriņas. Pat grāmatas aizsargvāka un audiogrāmatas kārbas aizmugures noformējums ir līdzīgs – izmantots viens attēls. Burtveidols ir vienāds, tiesa, grāmatas aizsargvāka zelta burti ir reljefdrukā. Protams, abu mediju galvenais vizuālais akcents ir prezidenta portrets, turklāt tas izmantots arī katra atsevišķā audiogrāmatas kompaktdiska noformējumā. Par patstāvīgu audiogrāmatas vizuālo risinājumu var runāt vien katra kompaktdiska kabatiņas noformējumā – katra diska kabatiņa noformēta ar atšķirīgiem attēliem. Vienā divloču *digipak* ievietoti seši diski, katram diskam atsevišķa kabatiņa ar ovālu iegriezumu un krietni treknu un lielu diska kārtas skaitli (*disc one*, *disc two* utt. līdz *disc six*). Drukātās grāmatas ilustrācijas ir melnbaltu attēlu kolāžas uz vairākām lapām – divas atsevišķas grāmatas daļas. Salīdzinot tās ar audiogrāmata izmantotajiem attēliem, redzams, ka atsevišķo disku kabatiņu un kartona divloču vāku aizmugurējā vāka noformējumā pa vienam izmantoti attēli no attēlu kolāžām grāmata. Atsevišķi attēli

① Bila Klintona autobiogrāfija “*My Life*” grāmata un audiogrāmata

13 Clinton, B. 2004. *My Life*. New York: Alfred A. Knopf, ISBN 0-375-41457-6.

14 Clinton, B. 2004. *My Life*. New York: Random House, ISBN 0-7393-1706-7.

kolāžā izcelti, pietuvināti skatītājam, un ar šo attēlu palīdzību isi, pa atsevišķiem posmiem, turklāt vizuāli tiek izstāstīta vēl viena, nu jau cita, audiogrāmatas tekstam paralēla prezidenta autobiogrāfijas versija. Katrs attēls disku kabatiņā ir papildināts ar paskaidrojumu, kas tajā attēlots, un trīs no sešiem attēliem jeb puse ir krāsaini. Tādējādi audiogrāmatas struktūra un vizuālais veidols niansēs atšķiras no drukātās grāmatas, tomēr tā nepārprotami veido pāri ar drukāto grāmatu, pat ja seši diski audiogrāmatā gribot negribot veido priekšstatu par sešām audiogrāmatas daļām. Jo īpaši simptomātiski audiogrāmatas un drukātās grāmatas hierarhiju raksturo audiogrāmatas izdevēju norāde uz audiogrāmatas kārbas pēdējā vāka: pat audiogrāmatas kontekstā, slavīnot prezidenta autobiogrāfiju, izdevējs sauc audiogrāmatu par detalizētāko un niansēm bagātāko prezidenta atskaiti par padarīto, “kāda vien sarakstīta”, ne ierunāta vai izstāstīta: *President Clinton’s audiobook is also the most concretely detailed, most nuanced account of a presidency ever written – encompassing not only the high points and crises but the way the president actually works.* Protams, prezidents lasa rakstīto un drukāto, ne stāsta pēc atmiņas.

Līdzīga vizuālā sinerģija, kā aprakstīts iepriekš, raksturīga arī vācu rakstnieka Gintera Grasa (*Günter Grass*; 1927–2015) grāmatai “Im Krebsgang”¹⁵ (“Krabja gaitā”) un audiogrāmatai (“Im Krebsgang”), lai gan mans piemērs attiecas ne uz audiogrāmatām, kas izdotas vienlaikus vai pēc grāmatas pirmās tirāžas iznākšanas 2002. gada februārī, bet gan uz diviem kompaktdiskiem, kurus izdevusi grāmatu izdevniecība “Steidl Verlag” un uz kuriem uzdrukāta informācija par to, ka attiecīgā gada pavasarī izdevniecībā “Steidl” iznāks arī grāmata “Krabja gaitā”, un kompaktdiskā dzirdami noveles fragmenti (*ausgewählte Passagen*) autora lasījumā. 2 Tādējādi jaunās noveles fragmentu lasījums uzskatāms

2 Günter Grasa novele “Im Krebsgang” – grāmata, audiogrāmata un audio paraudziņš jeb Hörprobe

15 Grass, G. 2002. *Im Krebsgang*. Göttingen: Steidl Verlag, ISBN 3-88243-800-2.

par drukātās grāmatas, kas vēl tikai iznāks, reklāmu un sniedz ieskatu drukātās grāmatas struktūrā, saturā, stāstījumā. Izdevniecība šo fragmentu lasījumu sauc par *Hörprobe*, ko piedāvāju tulkot kā audio paraudziņu, līdzīgi kā smaržu paraudziņu, vai pat audio degustāciju. *Hörprobe* ir lielākajai daļai audiogrāmatu interneta tirdzniecības vietnēs, tomēr šajā gadījumā audio paraudziņš attiecas nevis uz audiogrāmatu, bet uz drukāto grāmatu. Audio paraudziņa kompaktdiska kartona kabatiņas noformējumā izmantots drukātās grāmatas aizsargvāka noformējuma motīvs – Gintera Grasa zīmēts krabis oranžā krāsā. Izņemot norādes “1” un “2” uz diska kartona vāciņa, citas informācijas ne uz paša diska, ne uz vāciņa nav. Līdzīgi ar krabja motīvu noformēta “Der Hörverlag” 2002. gadā izdotā audiogrāmata ar noveles pilna teksta lasījumu deviņos diskos, ieviešot krāsas variāciju – divi melni krabji uz pelēcīgi zaļa fona, toties 2011. gadā “Jumbo, Neue Medien & Verlag” (ar zīmolu “Goya LIT”, audio(grāmatu) programma pieaugušajiem) izdod noveles lasījumu sešos kompaktdiskos, saglabājot 2002. gada izdevuma grāmatas noformējuma krāsu kodu – viens oranžs krabis uz gaiša fona. Tieši šī audiogrāmata pamatīgi samulsināja raksta autori: manā rīcība bija vien divi diski kartona kabatiņās, kas numurētas ar “1” un “2”. Vizuālā līdzība ar “Goya LIT” izdevumu, pirms noskaidroju šīs audiogrāmatas izdošanas gadu, pirmajā brīdī, uz vizuālajiem kodiem paļaujoties, ļāva domāt, ka mani divi diski ir vien daļa no sešu disku komplekta, līdz *discogs.com*, pūļa veidotā audio ierakstu datubāzē, pat ne *Deutsche Nationalbibliothek* katalogā, atklāju ierakstus: *Günter Grass – Im Krebsgang CD 1*, *Günter Grass – Im Krebsgang CD 2*, *Format: CD, Promo*¹⁶. Tieši norāde “*promo*” atvēra acis un ļāva jaunā gaismā ieraudzīt uz

kompaktdiska rakstīto – divi diski ar fragmentu lasījumu kā plānotās drukas grāmatas reklāma, nevis daļa no apjomīgāka lasījuma audiogrāmatas formātā. Runājot līdzībās ar drukāto grāmatu: domāju, ka esmu atradusi divas no audiogrāmatas rūpīgi izplēstas lapas, tomēr izrādījās, ka esmu atradusi, pirmkārt, drukātās grāmatas un, otrkārt, audiogrāmatas reklāmu. Lai gan audiogrāmatas iznākšana netiek pieņemta vārdiem, tās plānoto iznākšanu, protams, var nojaust.

2018. gadā “Im Krebsgang” pilna teksta lasījums .mp3 formātā lejupielādei un CD formātā iegūst jaunu vizuālu noformējumu: viena krabja vietā divi, turklāt pelēki¹⁷. Pirmajā brīdī secinājums viens – jaunais vizuālais noformējums signalizē formāta maiņu – lasījuma ieraksts ir pārvērsts .mp3 failā. Šo secinājumu jo īpaši veicināja arī tas, ka noveles noformējums e-grāmatas formātā piedzīvojis līdzīgas vizuālās izmaiņas. Toties informācija par “Der Audio Verlag” (DAV) 2018. gadā iznākušo audiogrāmatu sēriju ar Gintera Grasa prozas un dzejas darbiem, kurus lasa pats autors, liek palūkoties uz audiogrāmatas vizuālajām izmaiņām no cita aspekta – lai iekļautos “klausāmo kopoto rakstu” (*hörbare gesammelte Werke*), par kādiem sapņoja austriešu dzejnieks Ernsts Jandls¹⁸, vienotajā vizuālajā noformējumā, visu audiogrāmatu vāka noformējumā Gintera Grasa radīto zīmējumu atveidojums ir pelēkā krāsā, katra darba nosaukums toties atšķirīgā spilgtā krāsā. Šāds vizuālais *template* vieno visas audiogrāmatas, piešķirot divloču *digipak* iesaiņotajai sērijai eleganci, viengabalainību, ar krāsu akcentējot vien darbu nosaukumus, tomēr vizuāla pēctecība ar iepriekš “Steidl Verlag” un arī izdevniecībā “Deutscher Taschenbuch Verlag” (dtv) izdotajām grāmatām ir saglabāta.

16 Pieejams: <https://www.discogs.com/G%C3%BCnter-Grass-Im-Krebsgang-CD1/release/13396800>; <https://www.discogs.com/G%C3%BCnter-Grass-Im-Krebsgang-CD2/release/13396809> [skatīts 30.11.2019.].

17 *Günter Grass liest Im Krebsgang*. 2018. Berlin: Der Audio Verlag; 2002 Steidl Verlag, Mp3-CD, ISBN 978-3-7424-0500-5.

18 Siblewski, K. 2001. *Telefongespräche mit Ernst Jandl. Ein Porträt*. München: Luchterhand Literaturverlag GmbH, ISBN 3-630-62018-3, S. 46–47.

Austriešu dzejnieka Ernsta Jandla (*Ernst Jandl*; 1925–2000) audiogrāmatas savukārt raksta autore vēlas izmantot kā piemēru drukātas grāmatas un audiogrāmatas antisinerģijai, patstāvībai. Ernsts Jandls uzskatīja, ka viņa “runājамie dzejoļi” (*Sprechgedichte*), tiesa, kā jebkurš dzejolis, attīstās un atplaukst tad, ja tos lasa skaļi. Šim nolūkam nepieciešama cilvēka balss: “Dzeja ir jārūnā un jāklausa. Tā es domāju kopš jaunības, un nu es mēģinu rakstīt [...] “runājamос dzejoļus”, kas tikai tad iedarbojas pilnībā, ja tos runā; tie neuzplaukst, ja lasīti klusībā, to attīstībai nepieciešama cilvēka balss. Protams, katram dzejolim, arī runājamajam dzejolim, ir redzama forma.” (*Lyrik muss gesprochen und gehört werden, dieser Ansicht war ich schon in meiner Jugend, und nun versuchte ich [...] Sprechgedichte zu schreiben, die erst dann zu voller Wirkung gelangen, wenn sie gesprochen werden, die also nicht sich einfach leise lesend entfalten, sondern zu ihrer Entfaltung der menschlichen Stimme bedürfen. Freilich hat jedes Gedicht, auch ein Sprechgedicht, eine Form für das Auge.*)¹⁹

Kopš 20. gadsimta 60. gadu sākuma līdz pat 90. gadu beigām Ernsts Jandls nepārtraukti publiski uzstājās un jau kopš 60. gadiem rūpējās par savu dzejoļu un audiolugu ierakstīšanu un izdošanu kasetēs un skaņuplatēs, lai viņa darbi saglabātos arī akustiskā veidā un neizzustu brīdī, kad apklusis viņa balss.

Viņa balss un dzejoļu lasījumu agrākie ieraksti izdoti 1968. un 1971. gadā atsevišķās skaņuplatēs, t. i., “Laut und Luise” un “hosi + anna”, turklāt 1968. gada skaņuplate, saskaņā ar izdevniecības “Verlag Klaus Wagenbach informāciju”, ir pirmais Ernsta Jandla ieraksts skaņuplatē. Tiesa, saskaņā ar paša Ernsta Jandla teikto, jau 1966. gadā britu radio BBC eksperimentālās dzejas studijā (“Radiophonic Workshop”) viņš ierunājis virkni

savu dzejoļu kā 13 radiofona tekstus (“13 radiophone Texte”), katru atsevišķi sagatavotu radiofona vajadzībām, papildinot ierakstu ar katra dzejoļa un visa topošā raidījuma nosaukumu. Ar divu tehniku palīdzību šis ieraksts pārveidots pusstundu garā raidījumā ar nosaukumu “Laut und Luise”. Saskaņā ar paša Jandla sacīto šie dzejoļi vēlāk publicēti.²⁰ 2006. gadā izdevniecība “Wagenbach” sērijā “EinLeseOhr” izdod kompaktdisku ar nosaukumu “Laut und Luise. hosi + anna. Sprechgedichte”²¹, un tajā apkopoti, izdevniecības vārdiem runājot, “digitalizēti” 1968. un 1971. gada skaņuplatšu lasījumi .cda datnes formātā. 2017. gadā “Der Audio Verlag” izdod šos autora lasījumus kā .mp3 datni, ierakstītu kompaktdiskā²². 3

Vizuālā grafiskā saikne starp vienu un otru izdevumu ir tikai un vienīgi nosaukums, izdevniecība “Wagenbach” rotaļājas ar plus zīmi kā grafisku elementu un aizstāj ar to “und”, t. i., “un” arī nosaukumā “Laut und Luise” uz diska vāka. 2017. gada izdevums ir grafiski askētisks, toties košs – balti burti uz gandrīz elektrorozā fona, 20. gadsimta sākuma izdevuma noformējumā izmantots dzejnieka portrets. Audiogrāmatas datu nesēju formātu maiņa ļauj izsekot arī tehnikas attīstībai no šellakas plātes līdz kasetei un kompaktdiskam ar iespēju ierakstīt aizvien lielāku informācijas apjomu līdz digitalizētiem analogajiem audio failiem, kas dažādos formātos pieejami gan lejupielādei, gan kompaktdiskā.

Gan Ernsta Jandla poētiskās pārlicības dēļ, gan tāpēc, ka nav runa par jaunu dzejoļu publikāciju, velti meklēt šo audio disku

19 Friedl, H., Peseckas, H. 1989. ...entschuldigen sie, wenn ich jandle. VIDIAK Salzburg. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=s_EF16o4bw [skatīts 30.11.2019.].

20 Jandl, E. 1990. Darüber etwas zu sagen. Bemerkungen zum Hörspiel “das röcheln der mona lisa”. In: Jandl, E. *das röcheln der mona lisa (gedichte szenen prosa)*. Berlin: Verlag Volk und Welt, S. 188.

21 Jandl, E. 2006. *Laut und Luise. hosi + anna*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 1 CD, Laufzeit 32 Minuten, ISBN 978-3-8031-4026-5, ISBN 3-8031-4026-9.

22 Jandl, E. 2017. *Laut und Luise. hosi + anna. Autorenlesung*. Berlin: Der Audio Verlag, 1 CD, Laufzeit ca. 32 Minuten, ISBN 978-3-7424-0236-3.

3 Divas Ernsta Jandla dzejoļu
“Laut und Luise. hosi + anna” audiogrāmatas

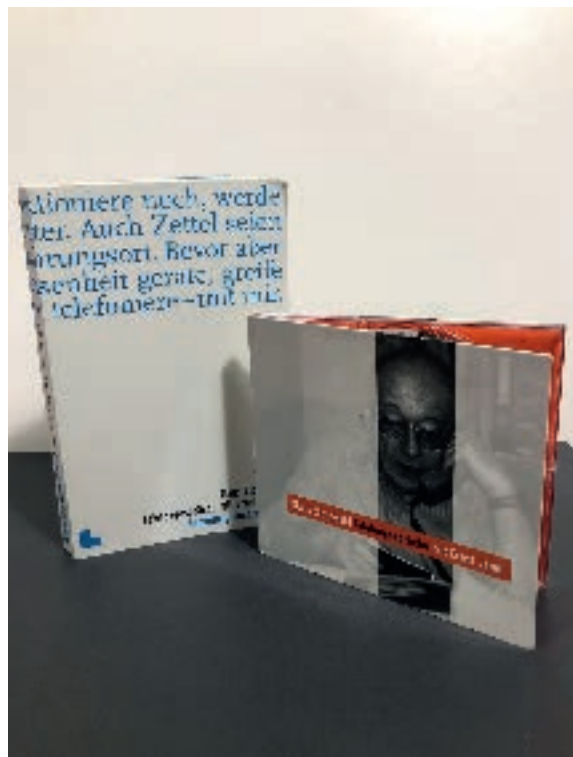
noformējumā vizuālu līdzību ar kādu drukātu dzejoļu grāmatu, jo īpaši, ja audio CD ir autora publiska lasījuma ieraksts kā, piemēram, audiogrāmata “Ernst Jandl. Frühlingshaft. Eine Live-Lesung von Ernst Jandl”²³. Disks ievietots necilā papīra kabatiņā ar lodziņu, tā – kārbīņā ar atvāžamu vāciņu, gluži kā mazā konfekšu kārbā, tādējādi apliecinot izdevniecības “LangenMüller” poligrāfiskās fantāzijas lidojumu. Ieraksts ir autentisks audio dokuments bez tiešas vizuālas sasaistes ar rakstītu un publicētu dokumentu, t. i., audiogrāmatā, kā to sauc arī pati izdevniecība, iekļauti fragmenti no Ernsta Jandla priekšnesuma Veilheimas Literatūras lasījumu (*Weilheimer Literaturlesungen*) laikā. Diskam pievienotais nelielais bukletiņš sniedz informāciju par diska saturu, proti, audiogrāmatai ir divas daļas: “1. Fragmenti no viņa darbiem, nolasīti Veilheimas Literatūras lasījumu laikā no 1982. gada 4. līdz 5. maijam (ieraksts 1–12)” un “2. Paskaidrojumi dzejoļiem “wien: heldenplatz” un “mai hart. oberflächenübersetzung” (ieraksts 13)”. Saskaņā ar Ernsta Jandla audio priekšvārdu viņš lasīs desmit dzejoļus no Veilheimas Literatūras lasījumu publikācijas “Frühlingsbote” un no burtnīcas Nr. 8 “Frühlingshaft”. Izņemot bukletā publicētos dzejoļus “der frühling”, “wien: heldenplatz” un “1944/1945”, pārējo dzejoļu nosaukumi nav publicēti. 13. ieraksta anotācijā informācija, ka autors komentēs dzejoļa “mai hart. oberflächenübersetzung” tapšanu, norādīta pirms informācijas par komentāriem dzejoļim “wien: heldenplatz”, tomēr “dzīvē” jeb diskā to secība ir otrāda. Tāpat nav norādīts, vai Ernsta Jandla paskaidrojumi par dzejoļiem “wien: heldenplatz” un “mai hart. oberflächenübersetzung” noritējuši vienas uzstāšanās laikā un vai tie vispār ir Veilheimas Literatūras lasījumu sastāvdaļa. (Turklāt audiogrāmatu

23 Jandl, E. 2008. *Frühlingshaft. Eine Live-Lesung von Ernst Jandl*. LangenMüller Hörbuch. München: F. A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH, 1 CD, Stereo, Spieldauer ca. 63 Minuten, ISBN 978-3-7844-4146-7.

izdevumiem, jo īpaši buma sākumā, izmantojot Vācijas radiostaciju arhīvu materiālus, esot raksturīga viegla paviršība, pienācīgi nenorādot, kādi avoti izmantoti, lai izveidotu attiecīgo audiogrāmatu, un nereti skaidrojums vienkāršs: ne vienmēr šāda informācija pieejama, jo audio ierakstu dokumentēšana un arhivēšana radio iestādēs netika veikta tikpat rūpīgi kā rakstīto dokumentu uzskaitē un arhivēšana, jo šo iestāžu funkcija bija cita, proti, sabiedriskā radio darbības nodrošināšana un savstarpēja satura, t. i., radiatoraidījumu, apmaiņa²⁴.)

2001. gadā Klauss Zibļevskis (*Klaus Siblewski*), izdevniecības “Luchterhand Literaturverlag” lektors un ilggadēja Ernsta Jandla kontaktpersona, izdod nelielu grāmatīņu “Telefongespräche mit Ernst Jandl. Ein Porträt”²⁵, kurā apkopotas telefonsarunas ar Ernstu Jandlu. Tas ir telefonsarunu (fragmentu) atstāstījums, ne sarunu stenogramma. Gadu vēlāk iznāk audiogrāmata “Klaus Siblewski. Telefongespräche mit Ernst Jandl”²⁶. 4

Pirmajā brīdī šķiet, ka audiogrāmatas un drukātās grāmatas noformējumā vizuālas līdzības nav, tāpēc atļāvos priecāties par pilnīgu audiogrāmatas vizuālo autonomiju, turklāt drukātās grāmatas grafiskais dizains atbilst citiem Ernsta Jandla darbu izdevumiem izdevniecības “Luchterhand Literaturverlag” sērijā “Sammlung Luchterhand”: balts fons, grāmatā publicētā teksta fragments ziliem burtiem aizņem 1/3 no vāka. Izdevniecība audiogrāmatu anotācijā sauc par *Hörstück* jeb klausāmgabalu,

4 Klaus Zibļevska telefonsarunas ar Ernstu Jandlu grāmatā un audiogrāmatā

24 Sk.: Vormelker, S. 2017. Das Hörbuch als Kunst, oder: Kritik eines populären Gattungsbegriffs. In: Bung, S., Schrödl, J. (Hg.) *Phänomen Hörbuch. Interdisziplinäre Perspektiven und medialer Wandel*. Transkript, Edition Kulturwissenschaft, Band 95. Bielefeld, S. 69–81, hier: S. 79.

25 Siblewski, K. 2001. *Telefongespräche mit Ernst Jandl. Ein Porträt*. München: Luchterhand Literaturverlag GmbH, ISBN 3-630-62018-3.

26 Siblewski, K. 2002. *Telefongespräche mit Ernst Jandl*. 1 CD, Produktion Bayerischer Rundfunk. Köln: WortArt, ISBN 3-7857-1253-7.

literāri tulkojams kā “telefonsarunu inscenējums”. Audiogrāmatas kartona vienloča *digipak* priekšpusē jeb uz priekšējā vāka – Ernsta Jandla foto ar tālruņa klausuli rokā, Klause Zibļevska attēls uz *digipak* pēdējā vāka, arīdzan telefona sarunas laikā, teksts uz priekšējā vāka uz oranža fona; oranžs – krāsa, kas nav izmantota drukātās grāmatas noformējumā. Norādes par attēlu tapšanu nav, līdz ar to katra klausītāja vai lasītāja ziņā izlemēt, vai attēlos dzejnieks un redaktors sarunājas viens ar otru vai kādu citu personu. Cik liela varbūtība, ka fotografēti reālajā vienas telefona sarunas laikā. Audiogrāmatas un drukātās grāmatas tātad nav vizuāli līdzīgas līdz brīdim, kad lasītājs atver grāmatas 2. lapaspusi, kurā redzami audiogrāmatā izmantotie foto, gan viens virs otra, gan citādi izkadrēti nekā audiogrāmatas noformējumā. Ne acīs krītoša un uzreiz pamanāma, kā pierasts, kad identiski noformēti audiogrāmatas un drukātās grāmatas vāki, tomēr vizuālā saikne starp drukāto grāmatu un audiogrāmatu ir izveidota, vienlaikus, tāds mans pieņēmums, uzsverot arī audiogrāmatas patstāvīgo raksturu.

Protams, dzejoļi, ko E. Jandls runā, publicēti dažādos krājumos. Piemēram, Jandla dzejas un prozas izlasē “aus dem wirklichen leben”²⁷ ir dzejolis ar nosaukumu “spruch mit kurzem o” (“teiciens ar īsu o”), un šis dzejolis ir variācija par teicienu, kas vācu valodā rakstāms diviem burtiem – ar vienu (!) burtu s un vienu burtu o, t. i., “so”. Ernsta Jandla dzejolis “spruch mit kurzem o / sso”, autora vārdiem runājot, reflektē par “ārpusdzejas realitāti” (*außerpoetische Realität*²⁸), par teicienu, ar kuru, kā paskaidro dzejnieks, sarunvalodā aizstājam teikumu “tas nu būtu [padarīts]”,

“to nu mēs esam paveikuši” (*das wärs, das hätten wir geschafft*)²⁹. Latviski “So!” varētu tulkot kā “Tā!”. Piešķirot šim teicienam virsrakstu, Ernsts Jandls, kā viņš pats saka, valodas klišeju padara par dzeju, laupa teicienam tā triviālo funkciju un padara to par poētisku objektu³⁰. Toties grūtības un šaubas, kādas ikvienam, kurš nav Ernsts Jandls, rodas, domājot par to, kā poētiskais objekts – četri burti – būtu jārunā, t. i., jārunā tā, kā runājam dzeju, atgādina, ka viens no audiogrāmatas uzdevumiem ir notraust putekļus no akustiskajiem dokumentiem arhīvos un radīt jaunus akustiskos dokumentus, jo audiogrāmata, neapšaubāmi, ķermeniska un vizuāla, tomēr ir akustiskas zīmes nesēja un tās atstātais nospiedums ir akustisks: to veido balss un skaņa.

Noslēgums

Audiogrāmatas un arī e-grāmatas klātbūtne grāmatu tirgū ietekmē arī sarunu par grāmatu, jo ne velti nākas paskaidrot, par kādu grāmatu ir runa – par drukāto grāmatu, par audiogrāmatu, par e-grāmatu. Protams, populārs ir pieņēmums, ka audiogrāmata ir drukātās grāmatas papildinājums un tikai viens posms un medija veids literāra vai populārzinātniska darba (teksta) publiskošanā un popularizēšanā. Par drukātās grāmatas dominējošo lomu attiecībā pret audiogrāmatu liecina pat audiogrāmatām piešķirtais starptautiskais grāmatas standartnumurs (*International Standard Book Number* (ISBN)), kas, kā liecina nosaukums, ir numurs grāmatu (!) identificēšanas sistēmā. Drukātā grāmata aizdevusi audiogrāmatai pat savu identificēšanas sistēmu. Arī no pārdošanas veicināšanas viedokļa jēgpilni popularizēt audiogrāmatu līdz ar drukāto grāmatu, ievērojot hierarhiju. Arī audiogrāmatas vizuālais noformējums lielākoties ir identisks ar drukātās grāmatas vizuālo risinājumu, saglabājot vizuālos,

27 Jandl, E. 1999, 2002. *aus dem wirklichen leben. gedichte und prosa*. München: Luchterhand Literaturverlag GmbH, ISBN 3-630-62031-0, S. 5.

28 Siblewski, K. (Hg.). 2016. *Ernst Jandl. Werke in 6 Bänden, Band 6: Mein Gedicht und sein Autor. Statements, Reden, Vorträge*. München: Luchterhand, ISBN 987-3-630-87486-9, S. 356.

29 Turpat, S. 44.

30 Turpat, S. 44.

grafiskos un krāsu kodus. Tomēr audiogrāmata nostiprinās grāmatu tirgū un atsevišķu autoru (piemēram, Gintera Grasa un Ernsta Jandla) daiļrades kontekstā tieši audio formāti – klausāmie formāti, t. i., audiogrāmata, ir veids, kā no

jauna un pilnvērtīgi ieraudzīt literārus darbus un rakstnieku vai dzejnieku personības, turklāt nereti audioformāts ir formāts, kādā literārs darbs piedzīvo savu galīgo versiju, iegūst savu būtību.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Audible Hörkompass 2018. Zahl der Hörer steigt auf 18 Millionen*, Stand: 5. Oktober 2018. Pieejams: https://www.boersenblatt.net/2018-10-05-artikel-audible_hoerkompass_2018.1527100.html [skatīts 30.11.2019.].
- Friedl, H., Peseckas, H. 1989. ...entschuldigen sie, wenn ich jandle. Salzburg: VIDIAK. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=s_EFil6o4bw [skatīts 30.11.2019.].
- Grass, G. 2002. *Im Krebsgang*. Göttingen: Steidl Verlag, ISBN 3-88243-800-2.
- Günter Grass liest Im Krebsgang*. 2018. Berlin: Der Audio Verlag; 2002 Steidl Verlag, Mp3-CD, ISBN 978-3-7424-0500-5.
- Henning, U. 2002. *Der Hörbuchmarkt in Deutschland*. Münster: Verlagshaus Monsenstein und Vannerdat, ISBN 3-936600-16-3, S. 10.
- Hörbuch. Unerhörte Literatur. In: *Focus*, 25/2004, S. 15.
- Das Hörbuchlexikon. Die ganze Welt des Hörens*. Eine Publikation des Arbeitskreises HÖRBUCH/ Börsenverein des Deutschen Buchhandels e.V. Herausgeber: Börsenverein des Deutschen Buchhandels e.V. (v. i. S. d. P.), S. 29. Pieejams: <https://www.slideshare.net/boersenverein/das-hrbuchlexikon> [skatīts 30.11.2019.].
- Jandl, E. 1990. Darüber etwas zu sagen. Bemerkungen zum Hörspiel "das röcheln der mona lisa". In: Jandl, E. *das röcheln der mona lisa (gedichte szenen prosa)*. Berlin: Verlag Volk und Welt, S. 188.
- Jandl, E. 1999, 2002. *aus dem wirklichen leben. gedichte und prosa*. München: Luchterhand Literaturverlag GmbH, ISBN 3-630-62031-0, S. 5.
- Jandl, E. 2006. *Laut und Luise. hosi + anna*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 1 CD, Laufzeit 32 Minuten, ISBN 978-3-8031-4026-5, ISBN 3-8031-4026-9.
- Jandl, E. 2008. *Frühlingshaft. Eine Live-Lesung von Ernst Jandl*. LangenMüller Hörbuch. München: F. A. Herbig Verlagsbuchhandlung GmbH, 1 CD, Stereo, Spieldauer ca. 63 Minuten, ISBN 978-3-7844-4146-7.
- Jandl, E. 2017. *Laut und Luise. hosi + anna. Autorenlesung*. Berlin: Der Audio Verlag, 1 CD, Laufzeit ca. 32 Minuten, ISBN 978-3-7424-0236-3.
- Klinton, B. 2004. *My Life*. New York: Alfred A. Knopf, ISBN 0-375-41457-6.
- Klinton, B. 2004. *My Life*. New York: Random House, Inc., ISBN 0-7393-1706-7.
- Krohn, O. 2004. Mit den Ohren lesen. In: *DBmobil*, 10/2004, S. 60–61.
- Siblewski, K. 2001. *Telefongespräche mit Ernst Jandl. Ein Porträt*. München: Luchterhand Literaturverlag GmbH, ISBN 3-630-62018-3.
- Siblewski, K. 2002. *Telefongespräche mit Ernst Jandl*. 1 CD, Produktion Bayerischer Rundfunk. Köln: WortArt, ISBN 3-7857-1253-7.
- Siblewski, K. (Hg.). 2016. *Ernst Jandl. Werke in 6 Bänden, Band 6: Mein Gedicht und sein Autor. Statements, Reden, Vorträge*. München: Luchterhand, ISBN 987-3-630-87486-9, S. 356.
- Vormelker, S. 2017. Das Hörbuch als Kunst, oder: Kritik eines populären Gattungsbegriffs. In: Bung, S., Schrödl, J. (Hg.) *Phänomen Hörbuch. Interdisziplinäre Perspektiven und medialer Wandel*. Transkript, Edition Kulturwissenschaft, Band 95. Bielefeld, S. 69–81, hier: S. 79.

Ineta Kivle

Summary

The collective monograph is continuation of the Interdisciplinary Conference session “Book. Sign. Colour” that was a part of the 77th International Scientific Conference of the University of Latvia dedicated to the 100th anniversary of the University of Latvia. The conference session was organised by the Interdisciplinary Research Centre of the Academic Library of the University of Latvia. Researchers from the Academic Library, National Library of Latvia, Faculty of Education, Psychology and Art, University of Liepāja, Art Academy of Latvia, doctoral students from Daugavpils and Riga gathered for common interdisciplinary discussion. Their research results are published in the collective monograph “Book. Sign. Colour” compiling papers about signs and colours as physical entities concentrating on book pictures, covers, styles of printing, autographs, seals and ex libris. The central place is taken not by the topicality of a concrete discipline but by the question: How to think about signs and colours of books discovering common horizons

for different disciplines. The current book consists of two sections:

Marked Signs in Books – research about signs and colours that are marked in books by libraries, readers, and collectors: indexes, autographs, ex libris, seals, readers’ marks in text.

Book in Colours and Signs – presentations and discussions dedicated to art and design of books – aesthetical approach, visuality, pictures and their importance in various fields of investigation.

The authors of the book: Dr. paed. Austra Avotiņa, Dr. philol. Jana Dreimane, Mg. soc. Daina Gulbe, doctoral students Kristine Zaļuma and Sandija Iesalniece, Dr. phil. Ineta Kivle, Dr. philol. Ināra Klekere, Mg. soc. Maija Krekle, Mg. soc. Lilija Limane, Mg. arch. and Mg. art. Gatis Vanags explored different factual material but used common methodological tool – colour and sign – open destinies of unknown as well as well-known libraries and collections and also gave scientific interpretation on book art, outstanding masters of book illustrations, typeface designers, etc.

Annotations

Austra Avotiņa

Liber Meus. Pēteris Upītis 120

The research consists of two parts: the first is on ex libris or bookplate, which had its golden age in Latvia in the second half of the 20th century, the other is dedicated to one of the most outstanding masters of this genre – Pēteris Upītis. Ex libris or bookplate is the sign of ownership, the owner's stamp, a symbol of the personality with symbolic generalized meaning. It is a masterpiece of graphic art design.

Pēteris Upītis (1899–1989) is an outstanding master of Latvian graphic art. He said that he had made 712 bookplates, and this figure not only surprises, but at the same time reveals his goal-directed perseverance, rich imagination, wit and unique talent. Thanks to his activities and enthusiasm, a school of bookplate artists: Dzidra Ezergaile, Dainis Rožkalns, Zigurds Zuze, Gunārs Krollis, Inārs Helmūts, Elita Viliama and many others actively worked in the second half of the 20th century.

Jana Dreimane

Books with Top Secrecy Stamps – Cold War Evidence in Libraries of Latvia

For almost half a century (1944–1990), the Soviet-occupied Latvia was involved in the Cold War – a confrontation between the USA and the USSR and their allies, which manifested in restrictions on the circulation of information and certain propaganda approaches in library sector. During the first years of the occupation, the libraries of Latvia almost did not receive information from the USA and other Western countries, but when the government of the USSR changed, after the death of Stalin in 1953, major research libraries were allowed to purchase printed matters, exchange books and establish interlibrary loan with capitalist countries. Here, a fragmentary collections of Latvian exile literature emerged. With the increasing informative influence of Western countries in the USSR, Soviet power sought to limit the circulation of Latvian exile books by classifying most of it as anti-Soviet

literature. It had a top secrecy status and was to be stored only in two restricted collections of Latvian libraries. The article analyses the policy of preserving and accessing the top secret Latvian exile books and press in the occupied Latvia to determine the role the Soviet power had given to it. Documents of the Latvian SSR censorship institution, the Central Committee of the Latvian Communist Party and the libraries were used in the research.

Linda Gediņa

On Relation between Commentary and Illustration

The article is devoted to understanding the role of commentary in creating the meaning of a text. The question of the relationship between commentary and illustration is, in my view, a question of the importance of different levels and perspectives of the text in forming the overall meaning of the text, or what we perceive as a single literary work; in this case, one of the aspects that makes sense and changes is the comment in the text. In my article I use the works of Heidegger, Foucault, Nietzsche and Blanchot.

The commentary is comparable to other types of explanation – presentation, interpretation, illustration; I explicitly look at the etymological link between “comment” and “illustration”. For example, the task of outlining how genealogical archeology would be to clean up the “clouds” created by different historical interpretations, to explain how they could have arisen and what would be different for the modern understanding of it, as well as to show the possibilities of current understanding. The comment, on the other hand, is only an indication, which mostly indicates the position and intentions of the author of the comment. Foucault notes that the comment does not have enough power to break the meaning of the text being taught, while maintaining self-sufficiency. Commenting is like illustration and is quite like teaching to count using chestnuts or matches.

Commentary in this sense is able to break and supplement the meaning of the text thanks to what Blanchot calls the space of literary work. The primary ontological distinction of the literary work is existence-appearance and only then - negation, fixation of the image in writing; fixation, destroys, not highlights in daylight.

Language – spoken or written – is a description that is modified into a narrative, maintaining a distance between understanding and an idea, maintaining meaning as an individual, intelligible sign. On the other hand, narration in a certain perspective or with a certain purpose, expresses an idea and language is not used to describe events in a practical sense with the unambiguity of purpose necessary for successful practical action. The ambiguity of a purposeful text – including an academic article – is the ambiguity of a certain meaning

of cultural affiliation, which is given to a certain completed linguistic formation by a distant, “cultural”, purposelessly purpose view focused on a fragment.

The narrated images are not primarily of everyday significance, their specific volume in space is an appearance, and they are not subject to any intention that determines the practical purpose of their use. They are stretched in time and meaning as shadows follow the image that guides the word and recede further and further. Consequently, the possibilities of an illustrative comment are endless and the number of comments commenting on comments is constantly expanding. In turn, the meaning of the text – what we read there – is subordinate to our knowledge. A comment is strong, it can change the meaning of the main text, give it perspective by highlighting a certain aspect.

In “The Gay Science” (*Fröhliche Wissenschaft*), Friedrich Nietzsche, writing about symbolic consciousness, recalls that man is characterized by cognition, which expands the experience of a stranger by analogy. In turn, the participation of illustrations and commentary in the text denies the offer of completeness, familiarity and unambiguity and preserves the distance of the text, respectively, fascination.

Daina Gulbe

Ownership Marks in Books of the Academic Library of the University of Latvia During Centuries

The Academic Library of the University of Latvia has changed its name, structure and legal status for several times during nearly 500 years of its history, the refore different ownership marks have been changed and added. The paper analyses the main types of ownership marks. The analysis is based on my observations and conclusions drawn from the experience in my everyday work. I have noticed a great variety of ownership marks in books.

These marks testify the fate of a book from its publication to the arrival in the Library and within its stock. A mark in a book is an instrument with multifunctional meaning: first – a sign of ownership, second – a stamp as visual identity of the institution. Other elements are also present: rubber stamps and entry numbers or barcodes. These marks alone tell rather little, but together with an inventory book or electronic catalogue, they give the main information about the book: when and how it was obtained (where it was purchased, who donated it) and its price. Since the foundation of the Library, its books have been classified according to their subject taking into consideration demands and possibilities of the respective time. The location of the respective publication in the collection is indicated by a call number – a combination of characters assigned to the item.

Sandija Iesalniece

Anatomy of Audiobooks and the ir Design: Synergy with the Printed Book vs. Self-sufficiency (Im Krebsgang by Günter Grass, Poetry by Ernst Jandl, and My Life by Bill Clinton)

An audiobook, which complements a printed book, should be considered as an interpretation of a written text (as for instance a reading or an audio play) and as an independent literary item. A printed book and an audiobook have mostly similar design, also to ensure a smooth marketing of an audio book, because it is mostly seen as a supplement to a printed book. If similar or the same graphic elements and pictures are used, synergy is created: a book and an audiobook become one part of a pair – one printed, the other auditive. Publishers can impress consumers with the ir creativity when creating the layouts of the cardboard CD covers, i.e., the design of the digipaks, nowadays the most common packaging of audio CDs. An audiobook-download as a file inhabits the body of the devise on which it is saved, and the additional materials, which can be downloaded, create the same synergy with a printed book as a CD cover does.

If the visual codes of an audiobook differ from the visuality of a printed book, the role of an audiobook has changed significantly: it is no more a supplement to the printed book or its equal partner, but it functions as an independent player in the book market.

The role of an audiobook is also defined by the attitude of the author towards the audio media: what role the audio media or other media play in his or her creative process, on what extent the poet or writer is also working with colour, sound, music and recording machines (“Apparaturen” (Ernst Jandl)).

Gunta Jaunmuktāne

Illustrations from the 20th Century (up to 1940) in Latvian Book Publishing History

The reasons for poor quality of the first Latvian publishers' book design included limited technical abilities, such as insufficient tools needed for typography and lack of expertise, as well as customers' restricted affordability. At this time, artist took part in the process of the book preparation and creation of illustrations only occasionally. In the transition between the 19th and the 20th century, due to technological advances and origins of Art Nouveau (Jugendstil), the appearances of the outer aspects of the books significantly changed across the Europe. The book covers became much brighter, due to application of brightly painted calico.

The publisher Jānis Ozols was one of the first Latvian publishers in the end of the 19th and beginning of the 20th century, who paid great attention to the external appearance of a book. In his publishing house, there was even a special calico painting technology developed. Mr Ozols, by using original sketches and by involving local artists, implemented drawings on the book covers, and he also aimed at matching the format of the book and illustrations with the book's content.

In the first part of the 20th century, the publishing houses Jānis Roze and Valters and Rapa, thanks to the technological advances, took the book typing and printing process to even a higher level of quality. Jānis Rapa had the skill not only to gather around him talented Latvian artists, but also to find the resources to reimburse the artists for the provided work. This meant that many of the books published by Valters and Rapa publishing house were of so high standards that they were able to compete with internationally published books.

Ināra Klekere

Origin and Functions of Illustrations of the Livonia Description in Sebastian Münster's *Cosmographia* Editions of the 16th Century

The article investigates the illustrations added to the texts of description of Livonia in Sebastian Münster's (1488–1552) *Cosmographia* editions published in the 16th century. The investigation is based on the analogous and digitally available editions of *Cosmographia*. The article investigates functions of illustrations, their change in the course of time, origin and authenticity that (except borrowings) are related to the text and the edition.

The investigation draws a conclusion that four approaches of illustrations of Livonia descriptions were successively changed:

- Absence of illustrations in the editions published before 1550,
- Introduction of authentic panorama of Riga and usage of pictographic images to illustrate an expanded description of Livonia between 1550 and beginning of the 1560s,
- Decrease of illustrations related with the reflection of the events of the Livonian War in the 1560s and 1570s,
- Use of illustrations from *Historia de Gentibus Septentrionalibus* (A Description of the Northern Peoples) by Olaus Magnus (Basel, 1567) to illustrate description of Livonia in the 1580s and 1590s.

Although the use of pictographically and typologically appropriate illustrations predominated to illustrate description of Livonia, the use of illustrations from Olav Magnus's book for the description of Livonia in *Cosmographia* in the last decades of the 16th century, reveals

a tendency towards more precise interpretation of the text. Nevertheless, the se illustrations cannot be considered as authentic representation of realia of Livonia, the refore we should avoid speculative assumption of interpretation of illustrations and preserve critical attitude to visualization of Cosmographia texts.

Maija Krekle

Inscriptions in the Books of the Misiņš Library – Characterization of Epoch and People

There are many and different inscriptions written in books of the Misiņš Library. Excellent Latvian writers have given the ir books to Jānis Misiņš and his library. Inscriptions reveal both esteem and love. Many years after the death of Jānis Misiņš, his library continued to be a popular gathering place for Latvian culture representatives. Books are still donated to the Library; many of the m were written in the Library.

Books that once belonged to other personalities have also come to the Library shelves along different paths. In the inscriptions of the se books, both sincerity and jokes appear. It is exciting to read the witty dedications in poetry and prose by Imants Ziedonis and Ojārs Vācietis. When reading the inscriptions of dedication, we can feel the true friendship and collegiality, and distinguish true sincerity from the burden of duty. But the most wonderful are the inscriptions that show love, sometimes hidden even from the dedicators the mselves, but not able to hide.

Books with inscriptions have great value relating to the history of Latvian culture. The Misiņš Library is rich in such books.

Lilija Limane

Popular Latvian Books with Pictured Covers in the Second Half of the 19th Century

In the 1870s, a new trend emerged in the graphic art of Latvian books: thin typographic covers with coloured illustrations, produced by chromolithography, became popular. The active phase of the production of pictured covers production was from the 1870s to the early 20th century, with culmination in the mid-1880s. Illustrations usually featured an episode from the book's storyline, supplemented with a short quotation from the text and the book's title. Lithographic techniques gave illusory spatiality to the cover images and introduced colour and brightness in book design, sharply contrasting with covers made in other techniques. The artistic execution of the illustrations was mostly amateurish, the scenes depicted – clichéd. Garish lithographed cover

illustrations were especially popular with publishers of easy reading matter – J. Šablovskis in Jelgava (printed at the printing houses of J. Steffenhagen or H. Alunāns), M. Jākobsons in Rīga, also H. Alunāns in Jelgava. Picture covers were mostly used for series of entertaining stories intended for less educated readers. The cover's main purpose was to attract buyers. Statements by the readers of the period confirm that people were influenced by the se pictures.

Gatis Vanags

Kārlis Sūniņš – Book Illustrator and Letter Designer

Kārlis Sūniņš (1907–1979) is a well-known watercolour artist and book illustrator. His illustrations for the Latvian folk fairy-tales have not been outdone. However, there is another, yet underestimated, distinguished edge of his talent. He created brilliant and unique typefaces for all the books that he illustrated. We can see the creative search for various forms of typefaces in book designs by K. Sūniņš since 1939. In the book *Bear Chris. Latvian folk-tale* (1947), the author presents an unusual alloy of national romanticism and Art Deco style.

This stylistic direction was successfully developed in his future works. Excellent typefaces are in the designs of the books *River*, *River Daugava*; *Golden Chest* and *Two Brothers*.

All typefaces are technically correct and have consistent details. We can judge the creative heritage left by K. Sūniņš as an excellent model of the graphic design from the 1940s to the 1970s.

Kristīna Zaļuma

Random Meetings in Bixten: Testimonies Left in Books

Many memory institutions in Latvia hold book collections showing traces of their previous owners. Investigation of particular print works reveals the complex history of their provenance. The paper deals with von der Roop family history from the manor Biksti (Bixten) in Courland reflected in evidence left in their library books of the 19th and early 20th century. Some books with bookplates and inscriptions linked to the owners of Biksti manor have been identified in the collection of the National Library of Latvia allowing to attribute the provenance of two bookplates from the end of the 19th century beginning of the 20th century considered to be created by some artists unknown to public so far. Thus the paper focuses on life and works of Max Alex von der Roop (1876–1940), an architect and artist born in Biksti manor, the author of the bookplates in question here, who has been forgotten for a long time.

Autori

Austra Avotiņa, *Dr. paed.*, LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes asociētā profesore. Pētnieciskās intereses: mākslas vēsture un kultūras izglītība, mākslas teorija un grāmatu māksla.
Kontakti: austra.avotina@lu.lv

Jana Dreimane, *Dr. philol.*, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses: 19.–20. gadsimta Latvijas bibliotēku vēsture, īpaši nacistiskās Vācijas okupācijas periodā un padomju okupācijas gados.
Kontakti: jana.dreimane@lnb.lv

Linda Gedīņa, *Dr. phil.*, neatkarīgā pētniece. Pētnieciskās intereses: filozofiskā hermeneitika, Martina Heidegera hermeneitiskā fenomenoloģija; mākslas filozofiski teorētiskās interpretācijas, jo īpaši 20. gadsimta sākumā; filmu vēsture.

Daina Gulbe, *Mg. soc.*, LU Akadēmiskās bibliotēkas Krājuma komplektēšanas un attīstības nodaļas vadītāja. Pētnieciskās intereses: bibliotēku krājumu komplektēšanas vēsture.
Kontakti: daina.gulbe@lu.lv

Sandija Iesalniece, *Mg. philol.*, Latvijas Universitātes doktorante. Pētnieciskās intereses: vācu un austriešu literatūras vēsture, audio mediju loma literāro darbu interpretācijā, izplatīšanā, saglabāšanā, (kultūras) mārketingš.
Kontakti: Sandija.Iesalniece@gmail.com

Gunta Jaunmuktāne. LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas vadītāja. Pētnieciskās intereses: Latvijas literatūra, kultūra, vēsture, grāmatniecība; “Valters un Rapa” darbība laikposmā no 1912. līdz 1940. gadam un latviešu grāmatniecības vēsture.
Kontakti: gunta.jaunmuktane@lu.lv

Ineta Kivle, *Dr. phil.*, LU Akadēmiskās bibliotēkas direktora vietniece un vadošā pētniece, Starppozaru pētniecības centra vadītāja. Pētnieciskās intereses: starpdisciplināritāte; ritms, skaistlis, skaņa, krāsa – kultūru konstituējoši elementi.
Kontakti: ineta.kivle@lu.lv

Ināra Klekere, *Dr. philol.*, Latvijas Nacionālās bibliotēkas vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses: literatūras un grāmatniecības vēsture līdz 19. gadsimta vidum.
Kontakti: inara.klekere@lnb.lv

Maija Krekle, *Mg. soc.*, LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa bibliotēkas vecākā bibliotekāre. Pētnieciskās intereses: latviešu kultūras personības, Misiņa bibliotēkas vēsture.
Kontakti: maija.krekle@lu.lv

Lilija Limane, *Mg. soc.*, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra pētniece un fondu glabātāja. Pētnieciskās intereses: latviešu grāmatniecības vēsture un reto grāmatu un rokrakstu krājumi, populārā literatūra un lasīšanas vēsture 19. gadsimtā.
Kontakti: lilija.limane@lnb.lv

Inguna Miļūna, augstākā akadēmiskā izglītība filosofijā. Eiropas Savienības ierēdne, tulkotāja Eiropas Revīzijas palātā Luksemburgā. Intereses: spāņu un krievu literatūra, atdzeja, gleznošana.
Kontakti: inguna.miluna@gmail.com.

Gatis Vanags, *Mg. art., Mg. arch.* Pedagoģs Rīgas Dizaina un mākslas vidusskolā un docents Baltijas Starptautiskās akadēmijas Dizaina skolā. Pētnieciskās intereses: Latvijas burtveidolu dizaina vēsture.
Kontakti: gatis.wanags@gmail.com

Kristīne Zaļuma, vēsturniece, LU doktorante, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra pētniece, izstrādā promocijas darbu "Vidzemes muižu bibliotēku kultūras mantojums (18. gs. – 20. gs. 20. gadi)". Pētniecības un zinātnisko interešu loks aptver vēsturisko krājumu izcelsmes (proveniences), kultūras mantojuma aizsardzības, lasīšanas kultūras, Latvijas muižu un bibliotēku vēstures jautājumus.
Kontakti: kristine.zaluma@lnb.lv

GRĀMATA. ZĪME. KRĀSA

Izdevējs:

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv

Iespiests:

SIA "Latgales druka"
Baznīcas iela 28, Rēzekne, LV-4601

Zinātniskie pētījumi, kas apvienoti krājumā ar nosaukumu “Grāmata. Zīme. Krāsa”, stāsta par zīmēm un krāsām, kuras lasītāji, bibliotekāri un kolekcionāri atstāj grāmatās; par grāmatu estētiku un vizualitāti – ilustrācijām, burtveidoliem, formātiem un iesējumiem. Tos vieno kopīga tematiska pieeja – skatīt grāmatas to fiziskajā veidolā. Tas ir īpašs izpētes lauks, kas atklājas, soli pa solim sekojot pa grāmatās atstātajām zīmju pēdām. Šo zīmju nozīme it kā aizplūst prom no grāmatas sākotnējās eksistences un norāda uz kādu jaunizveidotu semantisku kopību, kuras jēgas kopsakaru meklējumi no grāmatniecības aizved citās sfērās, atklājot vienojošus aspektus ar kultūru, literatūru, sabiedrību, lielu personību vēsturi, un tādējādi ievērojami pārsniedz gan vienas nozares specifiku, gan lokālo un nacionālo ierobežotību.

Ineta Kivle

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

ANNO 1524

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKĀS BIBLIOTĒKAS
STARPNOZARU PĒTNIECĪBA

ISBN 978-9984-844-08-4

9 789984 844084 >

